

1967

KAMNIŠKI
ZBORNIK
XI

XI
KAMNIŠKI
ZBORNIK

1967

ELEMENTI TRANSFORMACIJE BISTRISKE RAVNINE

Vladimir Klemenčič — Matjaž Jeršič

UVOD

Po drugi svetovni vojni je zajela Slovenijo industrializacija z urbanizacijo in deagrarijacija v drugačnih pogojih, kot jih poznamo iz preteklega stoletja v industrijskih deželah Zahodne Evrope. V Sloveniji so se hkrati uveljavili učinki višje razvite industrijske tehnologije v industrijski in kmetijski proizvodnji ter v prometu. Uveljavljanje moderne tehnologije z razvijanjem socialističnega gospodarskega in političnega sistema je povezano z dinamiko spreminjanja socialno ekonomske strukture ter preoblikovanjem pokrajine. S tem so se odprli novi zapleteni problemi, ki čakajo raziskav. Večletna ekipna proučevanja Inštituta za geografijo univerze ter družbenogeografskega seminarja Oddelka za geografijo na Bistriški ravnini so ob primerjavi s proučevanji drugih področij Slovenije in Jugoslavije ter področij na Poljskem, Madžarskem in v Zapadni Nemčiji, kjer so sodelovali slovenski geografi, pokazala, da predstavlja Bistriška ravnina zaradi pestre gospodarske razvejanosti, razvite industrije, uslužnostne ter proizvodne obrti, uveljavljanja velikopoteznega komercializiranega kmetijstva in intenzivnih demogeografskih procesov solidno študijsko področje. Tu moremo slediti s pomočjo arhivskega gradiva, statistike, literature ter s kartiranjem in anketiranjem preobrazbi agrarne v urbanizirano pokrajino.

Na Bistriški ravnini se srečujemo z geografskimi faktorji socialnega in tehnološkega razvoja, ki so se že ali pa se bodo v tej ali oni obliki uveljavili tudi v drugih slovenskih pokrajinah.

Bistriško ravnino smatramo za tisto ravninsko območje, ki leži na obeh straneh Bistrice od Kamnika do njenega izliva pri Dragomlju v Savo. To je hkrati gospodarsko zaokrožena in znotraj prometno dobro povezana pokrajinska enota, ki z vse bolj intenzivnim gospodarsko prometnim povezovanjem dobiva značaj obmestne ljubljanske regije.

V tej razpravi bomo skušali predstaviti vplive industrializacije in socializacije kmetijske proizvodnje na spreminjanje izrabe zemlje in zemljiško strukturo.

Raziskavo je sofinansiral »Sklad Borisa Kidriča«.

Prirodno okolje

Prirodni pogoji so na Bistriški ravnini za kmetijsko gospodarstvo ugodni.

Jedro Bistriške ravnine sestavlja obsežna prodnata ravnica, ki jo obdaja na zahodnem, vzhodnem in južnem robu pas ilovnatega in glinastega sveta.

Najobsežnejši in za kmetijstvo najprimernejši svet predstavlja najvišja in še do danes večinoma neposeljena prodnata terasa med naselji Trzin, Mengeš, Duplica in Domžale. To območje predstavlja najširšo sklenjeno njivsko površino. Nižja terasa, ki se vleče ob Bistrici, je ožja ter ima tanjšo in manj kvalitetno prst. Zato so tu prevladovali do nedavnega travniki z vmesnimi njivami. V novejšem času pa se prav na tem področju širijo naselja.

Vlažna območja zahodnega in južnega dela Bistriške ravnine, kjer so v preteklosti prevladovali manj kvalitetni travniki, pa se z melioracijami vse bolj intenzivirajo in izrabljajo kot njivske površine. Na teh zemljiščih so se hkrati z melioracijskimi deli ustvarili novi arondirani njivski kompleksi.

Klimatski učinki so zaradi neenake debeline prsti na prodni ravnici od kraja do kraja zelo različni. Razporeditev padavin in razmeroma ugodne temperature v vegetacijskem obdobju omogočajo gojenje večine kultur in sadja, ki je značilno za srednjeevropski tip kmetijskega gospodarstva. Ugodna razporeditev padavin preko leta omogoča uspešno rast krompirja in belih žit.

Povprečna količina padavin znaša 1300 do 1500 mm. V padavinskem režimu zaznamujemo dva maksimuma, prvega v mesecu juniju, drugega pa v oktobru, in dva minimuma, prvega v mesecu marcu, drugega pa v juliju. Povprečno na osem ali deset let nastopajo v vegetacijski periodi suše, ki prizadenejo letino predvsem na zemljiščih prodnatih teras s tanjšo prstjo, ekstremno visoke količine padavin v poletnih mesecih pa letino na vlažnih tleh na ilovnatem svetu.

Čeprav kažejo temperature in padavinski režim v vegetacijski dobi za kmetijsko gospodarstvo ugodne pogoje, moramo v posameznih letih računati z neugodnimi vremenskimi razmerami, predvsem z znižanjem temperature spomladi.

V razdobju 1952 do 1958 je znašala povprečna letna temperatura 9,5° C, v obdobju 1925—40 pa 8,5° C.

SREDNJA MESECNA IN LETNA TEMPERATURA ZRAKA ZA OBDOBJE 1925—1940

Nadm. v.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letna
299 Ljubljana	—1,4	0,4	4,7	9,3	13,8	17,8	19,7	18,6	15,0	9,9	5,5	—0,8	9,4
380 Kamnik	—2,1	—0,8	3,6	8,4	13,0	16,8	18,6	17,6	14,1	9,0	4,6	—1,2	8,5

TRAJANJE, ZACETEK IN KONEC DOBE S TEMPERATURO ZRAKA 5 IN 10° C

	Število dni	Nad 5° C začetek	konec	Število dni	Nad 10° C začetek	konec
Ljubljana	234	24. III.	13. IX.	167	25. IV.	9. X.
Kamnik	245	17. III.	17. IX.	177	20. IV.	14. X.

MESECNE IN LETNE VISINE PADAVIN ZA OBDOBJE 1925—1940

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Letno
Ljubljana	88	70	112	120	148	144	115	153	192	197	162	117	1812
Kamnik	75	54	97	111	147	137	122	147	178	169	150	93	1480

2

Razkroj agrarne prebivalstvene strukture

Obsežni kompleksni ravnega sveta z ugodno pedološko osnovo za metijsko izrabo so zelo zgodaj pritegnili prebivalstvo k poselitvi.

Raven svet med Domžalami in Ljubljano je predstavljal že v rimski dobi osnovo za cestno zvezo tranzitnega značaja kot vmesni člen ceste, ki je vezala Severno in Vzhodno ter Srednjo Evropo in tekla po Bistriški ravnini mimo Domžal.³ Pomembna prometna lega ter vodni tok Bistrice sta predstavljala osnovo za zgodnjo industrializacijo.

Ravninski svet je omogočil ugodno prometno povezanost med agrarnimi naselji in industrijskimi kraji Bistriške ravnine ter kraji Bistriške ravnine ter Ljubljano. Prav to so pogoji za urbanizacijo Bistriške ravnine, ki jo pogojuje tudi vključevanje v ožje območje ljubljanske regije.

Že v letu 1931, za katero so nam na razpolago podatki o zaposlitveni strukturi prebivalstva, lahko ugotovljamo močne vplive zaposlitvenih možnosti izven kmetijske dejavnosti.

V večini administrativnih občin (ki so jih tedaj sestavljale le 1 do 2 katastrski občini z 2 do pet naselji oziroma zaselki) je bil že leta 1931 relativni delež aktivnih prebivalcev, zaposlenih v kmetijstvu, manjši od 50%. Vendar so bile v tem pogledu med posameznimi občinami še precejšnje razlike. Razdalja med industrijskimi kraji in drugimi naselji je odločilno vplivala na razmerje med deležem zaposlenih v kmetijstvu in v industriji z obrtjo.

V občinah z industrijskimi centri je bilo leta 1931 razmerje med aktivnimi kmečkimi in v industriji ter obrti zaposlenimi naslednje:

Občina:	% zaposlenih v kmetijstvu	% zaposlenih v industriji in obrti
Mengeš	29,8	41,9
Jarše	28,8	51,8
Šmarca	31,1	58,7
Domžale	27,3	51,3

V drugih občinah, ki niso imele industrije, se je z oddaljenostjo od industrijskega centra manjšal delež industrijsko-obrtnega in večal delež kmečkega prebivalstva.

V občinah, ki so bile več kot štiri kilometre oddaljene od industrijskega centra, je bilo razmerje naslednje:

Občina:	% zaposlenih v kmetijstvu	% zaposlenih v industriji in obrti
Moste	62,0	27,6
Dragomelj	69,2	12,8
Depala vas	65,1	11,8
Nasovče	78,1	15,1
Suhadole	51,5	29,3
Kaplja vas	63,6	13,6
Klanec	68,9	13,7

Ker je tedaj pomenilo zasebno kmetijsko gospodarstvo še pomembno življenjsko osnovo, je bil v občinah z ugodnejšo zemljiško posestno strukturo (več kmetij z nad 8 ha zemlje) kljub bližini industrijskih centrov delež kmečkega prebivalstva še v večini. V naseljih Podgorje in Trzin je znašal delež v kmetijstvu zaposlenih prebivalcev še 58,8, oziroma 57,3 %, v industriji in obrti pa le 26,6 %, oziroma 19,3 odstotka.

Relativno število kmečkega prebivalstva nam za leto 1931 le deloma nakazuje vpliv industrije na zaposlitev. Celotna Bistriška ravnina je bila leta 1931 še agrarno prenaseljena.⁵

* Za leto 1931 razpolagamo s podatki o prebivalstvu, ki je živel od industrije in obrti skupaj.

Tudi absolutno število kmečkega prebivalstva je bilo v primerjavi s sedanjim še povsod visoko. To nam dobro ilustrira primerjava podatkov o številu kmečkega prebivalstva med leti 1931 in 1961. Absolutno število kmečkih prebivalcev je v okviru posameznih občin* znašalo:

Občina	Leta 1931	Leta 1961
Mengeš	311	138
Ihan	290	79
Trzin	225	76
Domžale	344	111
Križ	153	107
Radomlje	163	71

4, 6, 7

Čeprav je bil leta 1931 relativni delež v industriji in obrti zaposlenega prebivalstva v primerjavi z večino drugih slovenskih območij relativno visok, je odpadlo na močnejše kmetije (z nad 8 ha zemlje) še štiri do pet aktivnih kmečkih prebivalcev.⁸

Do tega razdobja se je med Kamnikom, Smarco, Jaršami, Domžalami in Mengšem pričelo oblikovati sklenjeno območje z več kot polovico prebivalstva zaposlenega v industriji in obrti.

Proces industrializacije v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno ni bil tako intenziven, da bi lahko prevzemal viške agrarne delovne sile. Industrijski obrati so bili večinoma majhni, nekateri so zaposlovali le nekaj deset delavcev. Zaradi gospodarskih kriz so nekateri industrijski obrati bili občasno v gospodarskih težavah. Položaj industrijskih delavcev ni bil stabilen. Ker je zemlja tedaj še pomenila stabilnejši življenjski vir, so na novo vključeni industrijski delavci, zlasti tisti, ki so si ustvarili družino, težili po nakupu zemlje in zgraditvi lastne hiše z manjšim gospodarskim poslopjem. V tem razdobju imamo zelo malo delavcev, ki ne bi bili kmečkega porekla in bi ne imeli vsaj male krpe lastne zemlje.

Po drugi svetovni vojni se je položaj v neagrarnih panogah zaposlenega prebivalstva bistveno izboljšal. Stari industrijski obrati so se razširili, poleg njih pa so nastali tudi novi. Leta 1951 je bilo na Bistriški ravnini 7 naselij* s tridesetimi industrijskimi obrati in 5.733 zaposlenimi. Leta 1961 pa je bilo v dvaintridesetih industrijskih obratih že 9.052 zaposlenih ljudi.⁹ V obdobju

* Podatki za leto 1961 so bili preračunani na obseg občinskih teritorijev iz leta 1931.

* Upoštevani so tudi industrijski obrati Kamnika

od leta 1953 do leta 1961 so se vključila v gravitacijska območja industrijskih centrov z dnevno oddajo delovne sile prav vsa naselja Bistriške ravnine.

Ker so se odpirala nova delovna mesta hitreje od prirodnega porasta aktivnega domačega prebivalstva, se je pričelo na Bistriško ravnino močneje doseljevati tudi prebivalstvo iz drugih območij Slovenije. Posledice teh procesov se kažejo v gradnji stanovanjskih blokov v Domžalah, Mengšu, Kamniku. Prebivalstvo Bistriške ravnine ni našlo svoje zaposlitve le v industriji, temveč tudi v drugih dejavnostih. Naraščanje prebivalstva in dvig življenjskega standarda sta vplivala ne samo na povečanje zaposlovanja v industriji, temveč tudi na povečano zaposlovanje v terciarnih dejavnostih gospodarskega in negospodarskega sektorja.

Na Bistriški ravnini se je od leta 1931 do 1961 zmanjšalo skupno število kmečkega prebivalstva od 2.953 na 1.339 ljudi ali za 54,7 %. Ker so med aktivne kmečke prebivalce leta 1961 všteti tudi zaposleni na kmetijskih posestvih Agrokombinata, je nazadovanje števila zasebnih aktivnih kmečkih prebivalcev še večje.

Če upoštevamo, da se je medtem celotno število prebivalstva zvečalo, je relativni delež kmečkega prebivalstva od leta 1953 do 1961 padel od 48,8 % na 12,1 %.

Čeprav je bilo število kmečkega prebivalstva leta 1961 že nizko, pa je vendarle 9.486 oseb ali polovica prebivalstva Bistriške ravnine živela v okviru kmečkih in polkmečkih gospodinjstev. To pomeni, da je poleg 1530 aktivnih kmečkih prebivalcev bilo posredno povezano z izrabo kmetijskega zemljišča še precej več prebivalstva Bistriške ravnine. Leta 1960 je bilo na zasebnih kmetijah z več kot 5 ha zemlje zaposlenih doma v kmetijstvu okrog 50 % odraslih članov teh gospodinjstev. Na kmetijah z več kot 5 ha zemlje sta bili tedaj v kmetijstvu zaposleni povprečno manj kot dve osebi. To pomeni, da so bili nekateri moški kmečki gospodarji z večjih kmetij že zaposleni izven kmetijstva.¹⁰ (Karta 1.)

Čeprav je prešel velik del aktivne delovne sile v druge poklice in so med aktivnimi zasebnimi kmečkimi delavci ostali predvsem moški starejših let in gospodinje, je bila zemlja še skrbno obdelana. Izračun intenzivnosti izkoriščanja zemlje v žitne enote za ozemlje katastrskih občin Križ, Šmarca in Podgorje je pokazal sorazmerno visoko stopnjo izkoriščenosti, saj je povsod še presegal 25 žitnih enot na 1 ha obdelovalne zemlje, kar predstavlja srednjo do visoko izkoriščenost glede na stopnjo, ki so jo ugotovili pri proučevanju posameznih naselij na Poljskem, v Romuniji, na Slovaškem, v Bolgariji ter v nekaterih vaseh v Srbiji, Črni gori in Sloveniji.¹

Ker je bila tehnika kmetijskega obdelovanja navezana še vedno na vprežno živino, število aktivnega kmečkega prebivalstva pa je nazadovalo, je sorazmerno visoka stopnja izkoriščenosti zemlje odsev delovnega sodelovanja nekmečkih prebivalcev.

Ker so lastniki malih kmetij delali večinoma v bližnjem industrijskem obratu v dopoldanskem času in za vožnjo na delo in nazaj niso izgubili mnogo časa, so lahko popoldan obdelovali svojo zemljo ali pomagali srednjim oziroma večjim kmetom v zameno za pomoč z vprežno živino. Oranje in večino transporta so namreč manjšim posestnikom nekmetom opravili srednji ali večji kmetje s svojo vprežno živino.

Srednjim in večjim kmetom pa so pomagali pri delu tudi sinovi oziroma hčere, ki so živeli že povsem ločeno v nekmečkem gospodinjstvu. Poleg tega so večjim kmetom pomagali pri kmečkem delu tudi manj kvalificirani predvsem doseljeni delavci brez zemlje.

Nekateri močnejši kmetje so si pridobili delovno silo tudi na ta način, da so samcem ali neporočenim ženam, zaposlenim v industriji, v zameno za popoldansko delo na kmetiji nudili v svoji hiši stanovanje in hrano. Teh odnosov sicer nismo podrobno proučili, nedvomno pa je medsebojna pomoč pri kmečkem delu zasnovana deloma na sorodstvenih zvezah, deloma pa na najemanju nekmečke v industriji zaposlene delovne sile, pomembno vplivala na stopnjo izkoriščenosti zemlje. Marsikje imajo ti odnosi še danes pomembno vlogo in so hkrati tudi izraz različnih stopenj deagrariacije.

To obliko medsebojne pomoči pri kmečkem delu moremo oceniti le kot prehodno obliko v organizaciji zasebne kmetijske proizvodnje. S povečanjem dohodkov v nekmetijskih dejavnostih se bo postopoma manjšal interes nekmečkega prebivalstva za delo na zemlji. Zaradi neugodne posestne strukture, razmetanih in majhnih parcel se tudi kmetom z nad 5 ha zemlje ne bo izplačalo nadoknaditi izgubo delovne sile s stroji. Pričakovati moramo, da bodo posamezni lastniki iz leta v leto, vzporedno z nadaljnjim ekonomskim razvojem, zemljo obdelovali vse bolj ekstenzivno.

V zahodni in srednji Evropi se je na zemljiščih zasebnih lastnikov, ki so povečali svoje dohodke izven kmetijstva, pričel širiti socialni prelog*. Na ta pojav opozarjajo pri nas ponekod s slabo travo prerasle njive ali opuščeni sadovnjaki.

Na visoko stopnjo deagrariacije nas še posebej opozarja analiza starostne strukture moških kmečkih prebivalcev za tri naselja Bistriške ravnine.

---

* Socialni prelog je neobdelano zemljišče v kmetijsko ugodnih prirodnih predelih. Zemljišče ostaja neobdelano zaradi poklicne preseljivitve lastnika iz kmečkega v nekmečki poklic. Tak lastnik zasluži dovolj v neagrarni dejavnosti in zato izgublja interes za obdelovanje zemlje.

GOSPODARSKA STRUKTURA GOSPODINJSTEV LETA 1961 IN 1966

Kat. občine	Skupaj gospodinjstva			Kmečka			Nekmečka			Mešana		
	1961	1966	indeks	1961	1966	indeks	1961	1966	indeks	1961	1966	indeks
I. OBCINA KAMNIK												
Kaplja vas	104	119	114,2	29	22	75,8	59	77	130,5	16	20	125,0
Klanec	74	70	94,6	19	14	73,7	31	34	109,8	24	22	91,7
Križ	138	149	108,0	31	35	113,0	47	87	158,0	60	27	45,0
Mlaka	125	130	104,0	11	15	136,4	73	93	127,4	41	22	53,7
Moste	157	172	109,8	23	23	100,0	70	108	154,5	64	41	64,1
Nasovče	59	58	98,4	21	11	52,4	18	24	133,4	20	23	115,0
Podgorje	320	410	128,0	27	30	111,0	236	363	154,0	57	17	29,8
Suhadole	77	88	114,2	11	9	82,0	31	49	158,0	35	30	85,8
Šmarca	218	225	103,3	13	10	77,0	165	204	123,8	40	11	27,5
Volčji potok	130	106	79,3	12	11	91,7	97	84	86,6	21	11	52,4
II. OBCINA DOMŽALE												
Depala vas	135	121	89,6	9	27	100,0	1214	1542	127,1	146	69	47,3
Domžale in Stob	1394	1645	118,0	34	34	400,0	116	54	72,4	10	10	100,0
Dragomelj	74	86	116,1	18	22	122,1	33	41	124,2	23	23	100,0
Homec	436	415	95,1	15	14	93,4	317	368	116,2	104	33	31,9
Ihan	209	234	112,0	38	37	97,5	127	177	139,4	44	20	45,5
Jarše	386	415	107,5	6	9	150,0	271	394	145,4	109	12	11,1
Loka	178	206	115,8	19	8	42,0	123	184	149,7	36	14	21,2
Mengeš	789	833	105,7	38	19	50,	642	768	119,6	109	46	42,2
Podrečje	598	741	125,0	22	24	109,0	413	701	170,0	163	16	9,8
Radomlje	274	269	98,2	11	9	82,0	191	237	124,0	72	23	32,0
Selo	105	100	91,6	15	15	100,0	60	67	111,8	30	18	60,0
Študa (del)	13	14	107,8	—	1		4	9	225,0	9	4	44,5
Trzin	304	296	97,5	19	10	52,6	224	265	118,3	61	21	34,4
Skupaj I in II	6297	6902	110,0	441	409	93,0	4562	5960	131,0	1294	533	41,3

GOSPODARSKA STRUKTURA GOSPODINJSTEV LETA 1961 IN 1966

Kat. občine	1961					1966								
	Skupaj gospodinj- stev 1961	Kmečka	Delež %	Ne- kmečka	Delež %	Mešana	Delež	Skupaj gospodinj- stev 1966	Kmečka	Delež %	Ne- kmečka	Delež %	Mešana	Delež %
I. OBCINA KAMNIK														
Kaplja vas	104	29	27,9	59	56,7	16	15,4	119	22	18,6	77	64,8	20	16,6
Klanec	74	19	25,7	31	41,9	24	32,4	70	14	20,0	34	48,5	22	31,5
Križ	138	31	22,5	47	34,0	60	43,5	149	35	23,4	87	58,2	27	18,4
Mlaka	125	11	8,8	73	58,4	41	32,8	130	15	11,5	93	71,5	22	17,0
Moste	157	23	14,7	70	44,6	64	40,7	172	23	13,4	108	62,8	41	23,8
Nasovče	59	21	35,6	18	30,6	20	33,8	58	11	19,0	24	41,4	23	39,6
Podgorje	320	27	8,4	236	73,8	57	17,8	410	30	7,3	363	88,6	17	4,1
Suhadole	77	11	14,3	31	40,3	35	45,4	88	9	10,2	49	55,7	30	34,1
Smarca	218	13	6,0	165	75,7	40	18,3	225	10	4,4	204	90,7	11	4,9
Volčji potok	130	12	9,2	97	74,5	21	16,3	106	11	10,4	84	79,2	11	10,4
II. OBCINA DOMŽALE														
Depala vas	135	9	6,6	116	86,0	10	7,4	121	27	22,2	84	69,5	10	8,3
Domžale + + Stob	1394	34	2,4	1214	87,1	146	10,5	1645	34	2,0	1542	94,0	69	4,0
Dragomelj	74	18	24,3	33	44,6	23	31,1	86	22	25,6	41	47,7	23	26,7
Homec	436	15	3,4	317	72,8	104	23,8	415	14	3,4	368	88,7	33	7,9
Ihan	209	38	18,2	127	60,7	44	21,1	234	37	15,8	177	75,6	20	8,6
Jarše	386	6	1,6	271	70,2	109	28,2	415	9	2,1	394	95,0	12	2,9
Loka	178	19	10,7	123	69,1	36	20,2	206	8	3,8	184	89,4	14	6,8
Mengeš	789	38	4,8	642	81,4	109	13,8	833	19	2,3	768	92,2	46	5,5
Podrečje	598	22	3,7	413	69,1	163	27,2	741	24	3,2	701	94,6	16	2,2
Radomlje	274	11	4,0	191	69,7	72	26,3	269	9	3,2	237	88,3	23	8,5
Selo	105	15	14,3	60	57,1	30	28,6	100	15	15,0	67	67,0	18	18,0
Študa (del)	13	—	—	4	30,8	9	69,2	14	1	7,1	9	64,3	4	28,6
Trzin	304	19	6,2	224	73,7	61	20,1	296	10	3,4	265	89,5	21	7,1
Skupaj I in II	6297	441	7,0	4562	72,5	1294	20,5	6902	409	6,0	5960	86,3	533	7,7

V naselju Rodica leta 1963 ni bilo aktivnih moških zasebnih kmečkih prebivalcev, ki bi bili mlajši od 58 let. V naselju Dragomelj je bilo le 10 zasebnih aktivnih moških kmečkih prebivalcev v starosti izpod 58 let, ki pa so bili vsi starejši od 30 let.

V večjem in posestno močnejšem naselju Trzin je bilo vsega skupaj 38 zasebnih aktivnih kmečkih moških prebivalcev na 83 kmetijah z več kot 2 ha zemlje. Od teh jih je bilo enaindvajset starih več kot 58 let in le štirje so bili mlajši od 30 let.

Proces deagrarizacije in z njim povezan razkroj drobne posesti pa je v zadnjih letih s socializacijo kmetijske proizvodnje še hitreje napredoval.

Od leta 1961 do 1966 se je število vseh gospodinjestev na obravnavanem območju povečalo od 6.297 na 6.902. Število čistih kmečkih gospodinjestev se je v tem času znižalo od 441 na 409, število nekmečkih gospodinjestev se je povečalo od 4562 na 5960, število mešanih (polkmečkih) gospodinjestev pa je nazadovalo od 1294 na 533.

V industrializiranem območju Bistriške ravnine se je skupno število družin med leti 1961 in 1966 povečalo od 5.032 na 5.576 ali za 10,6 %. Število kmečkih družin se je znižalo za 9,8 % (od 213 na 194), mešanih se je znižalo za 233,5 % (od 907 na 272), število nekmečkih pa povečalo za 30,6 odstotka (od 3.912 na 5.110). Znaki deagrarizacije in odmiranja kmečkega prebivalstva se kažejo tudi v spreminjanju deleža kmečkih, mešanih in nekmečkih družin. Leta 1961 je znašal delež čistih kmečkih družin na industrializiranem območju Bistriške ravnine 4,2 %, leta 1966 pa 3,4 %, delež mešanih je padel l. 1961 do 1966 od 18,0 % na 4,9 %, delež nekmečkih pa se je povečal od 77,8 odstotka na 91,7 %.

V polagrarnem področju se je skupno število družin v razdobju od leta 1961 do 1966 povečalo od 1.265 na 1.326 ali za 4,8 %. Absolutno število kmečkih družin se je pa znižalo za 6,1 % (od 228 na 215), število mešanih se je zmanjšalo za 48,3 % (od 387 na 261), število nekmečkih pa povečalo za 30,8 % (od 650 na 850). Relativni delež čistih kmečkih družin je na tem območju med leti 1961 in 1966 nazadoval od 18,0 % na 16,2 %, mešanih od 30,6 na 19,7 odstotka, nekmečkih pa se je povečal od 51,4 na 64,1 %.

---

* Kmečka so tista gospodinjstva, pri katerih predstavlja dohodek od kmetijskega izkoriščanja edini življenjski vir (od prodaje kmetijskih pridelkov, lesa, od najemnine za zemljo, itd.) Mešana oziroma polkmečka so tista gospodinjstva, pri katerih je dohodek sestavljen iz virov kmetijskega izkoriščanja zemlje in zaslužka v neagrarnih dejavnostih (industriji, obrti, prometu, itd.). Nekmečka pa so tista gospodinjstva, pri katerih predstavljajo dohodek le viri iz neagrarnih gospodarskih panog.

** Industrializirano območje Bistriške ravnine označujemo predel, kjer so locirani industrijski obrati. To je območje med naselji Domžale, Količevo, Radomlje, Duplica, Podgorje in Mengeš. Kot polagrarno območje označujemo druge periferne predele Bistriške ravnine.

Te spremembe v strukturi družin nam nakazujejo hkrati učinke socializacije zemlje ter učinke prehajanja aktivnih prebivalcev v nekmečke poklice. Zemlja v jedru Bistriške ravnine, ki je prešla v posest socialističnih obratov, z odkupom ali pogodbeno za določeno število let, je pripadala deloma prebivalstvu, ki je še živelo od te zemlje, deloma pa nekmečkemu prebivalstvu.

Ker se je s tem obseg zemlje nekdanjih polkmečkih družin občutno skrčil, je tudi tisti del članov, ki je bil do tedaj še zaposlen v kmetijstvu, prešel v nekmečki poklic.

Pred II. svetovno vonjo so prehajali v nekmečke poklice tisti potomci kmetov, ki kmetij niso podedovali. Ti so običajno gradili svoje domove na robu vasi in ob cestah med vasmami in industrijskimi kraji.

En otrok, ponavadi najstarejši sin, je dedoval večino zemlje. Na vseh kmetijah z več kot pet ha zemlje je bil tedaj še zaposlen moški aktivnih let. Tudi na večini kmetij z dva do pet hektarov zemlje je delal gospodar le na kmetiji.

Po drugi svetovni vojni so se iz vrst aktivnih kmečkih prebivalcev zaposlili v industriji vse pogosteje tudi tisti potomci, ki so bili predvideni za dediče kmetij. Od leta 1950 naprej se izven kmetijstva vse bolj zaposlujejo tudi mlajši kmečki gospodarji ne glede na velikost kmetije. Aktivni kmetje ostajajo le moški starejše generacije in gospodinje.

Naselitev industrije ob Bistrici in v Mengšu je pospešila nazadovanje relativnega in absolutnega števila kmečkega ter večanje industrijskega prebivalstva. Delež industrijskega prebivalstva se je na celotni Bistriški ravnini v razdobju od leta 1953 do 1961 povečal od 37,3 na 45,5 %; v industrializiranem področju se je povečal od 42 na 48 %, v polagrarnem področju pa od 21 na 30 %. Sorazmerno veliko povečanje absolutnega in relativnega števila v industriji zaposlenega prebivalstva kaže, da se pomen industrije v demogeografski strukturi kot prevladujoči gospodarski panogi hitro stopnjuje. Za ožje industrializirano območje pomeni industrija eno od glavnih zaposlitvenih gospodarskih panog, v polagrarnem področju pa se njen pomen zelo hitro stopnjuje.

Spremembe zemljiško posestne strukture

Razvoj socialnopoestnih razmer

Proces industrializacije na Bistriški ravnini spremlja spreminjanje socialnopoestnih razmer, kar se kaže v spremembi števila gospodinjstev z zemljo ter spreminjanju deleža zemlje v socialnopoestnih skupinah in v zemljiški razdelitvi. Socialnopoestne razmere so se iz razdobja v razdobje

spreminjale vzporedno s spremembami demogeografske strukture, v novejšem času pa tudi povezano z oblikovanjem socialističnih obratov.

Te procese smo analizirali v dvanajstih katastrskih občinah za leta 1826, 1880 in 1960. Za dvanajst katastrskih občin pa smo analizirali podatke le za leta 1880 in 1960.

V razdobju od leta 1826 do 1880 se posestna struktura na Bistriški ravnini ni bistveno menjala. Število posestnikov posameznih posestnih skupin se je spremenilo le v nekaterih katastrskih občinah.

Te neznatne spremembe so večinoma rezultat dokupa ali prodaje manjšega dela kmetije, največkrat zaradi kritja dolgov ali zaradi dedovanja.

Med leti 1880 do 1960 moremo slediti hitrejšemu večanju števila posestnikov, ki so imeli do 0,5 ha zemlje; torej večanju števila »parcelnih kmetov ali vrtičkarjev«. Povečalo se je tudi število posestnikov posestnih skupin z 0,6 do 2 ha ter z 2—5 ha zemlje, medtem ko je število posestnikov z več kot 8 ha zemlje nazadovalo.

Ker pa je kljub velikemu porastu števila »vrtičkarjev« in parcelnih kmetov« z do 0,5 ha zemlje prešlo v njihovo posest relativno malo zemlje, se socialnopoestna struktura glede na delež zemlje, ki pripada posameznim posestnim skupinam, ni bistveno spremenila.

Posestni skupini z do 0,5 ha zemlje, ki je štela l. 1960 1890 posestnikov, je pripadlo v tem letu le 3,8 % vseh površin, posestni skupini z 0,5—2 ha le 8,7 % površin, posestnim skupinam z več kot 5 ha pa je pripadalo 71 % zemlje. Ker so imeli posestniki z več kot 5 ha posesti leta 1868 79 % zemlje, je znižanje deleža njihove zemlje do leta 1960 relativno majhno. (Karti 2 in 3).

ŠTEVILO ZASEBNIH GOSPODINJSTEV POSAMEZNIH SOCIALNO-POSESTNIH SKUPIN V K. O. BISTRISKE RAVNINE V LETIH 1826, 1880 IN 1960

K. o.	Leto	Število posestnikov				
		0—0,5 ha	0,5—2 ha	2—5 ha	5—8 ha	več od 8
Nasovče	1826	8	3	6	12	11
	1880	7	11	10	11	9
	1960	12	8	15	4	14
Klanec	1826	13	12	13	7	11
	1880	14	15	11	10	11
	1960	27	11	7	10	19
Suhadole	1826	7	5	2	3	24
	1880	7	16	3	1	25
	1960	26	10	12	3	18
Radomlje	1826	7	8	15	7	18

K. o.	Leto	Število posestnikov				več od 8
		0—0,5 ha	0,5—2 ha	2—5 ha	5—8 ha	
	1880	25	19	16	7	21
	1960	74	25	22	14	13
Moste	1826	25	5	17	18	16
	1880	25	18	23	14	15
	1960	67	22	23	21	15
Šmarca	1826	10	3	6	15	9
	1880	15	18	5	10	7
	1960	66	30	18	7	10
Homec	1826	3	6	26	17	12
	1880	6	6	25	18	12
	1960	132	30	18	21	15
Mlake	1826	15	24	19	3	4
	1880	16	23	14	3	4
	1960	44	19	17	9	5
Podrečje	1880	17	26	16	9	9
	1960	274	26	21	17	4
Stob	1880	20	11	14	6	9
	1960	69	24	14	3	4
Podgorje	1880	19	16	9	7	37
	1960	70	28	16	7	30
Mengeš	1880	58	55	46	40	56
	1960	268	66	52	39	30
Depala vas	1880	10	7	9	8	6
	1960	13	12	9	6	9
Ihan	1880	22	14	12	8	15
	1960	35	18	16	7	7
Dragomelj	1880	9	12	5	4	10
	1960	28	9	13	9	9
Trzin	1880	32	30	7	9	31
	1960	77	34	17	16	16
Selo	1880	16	13	7	8	11
	1960	18	20	14	9	13
Kaplja vas	1880	8	8	7	2	19
	1960	27	10	4	5	14
Domžale	1880	35	25	20	9	12
	1960	295	43	17	5	11
Jarše	1880	23	13	26	5	9

L. o.	Leto	Število posestnikov				
		0—0,5 ha	0,5—2 ha	2—5 ha	5—8 ha	več od 8
	1960	129	40	16	6	9
Študa	1880	14	7	7	7	6
	1960	30	13	13	6	9
Loka	1880	24	14	14	8	16
	1960	30	15	18	18	11
Križ	1880	22	15	15	5	12
	1960	57	21	20	7	13
Volčji potok	1880	1	6	8	5	22
	1960	22	5	6	6	18
Skupaj	1880	445	398	329	214	384
	1960	1890	539	398	255	316
Razlika		+1445	+141	+69	+41	— 68

11

Proces menjave socialno-posestne strukture in spreminjanje deleža kmečkih površin, ki so pripadale posameznim velikostnim skupinam, izraža dve težnji. Do II. svetovne vojne so delavci zaradi nezanesljive zaposlitve in nizkih dohodkov, ki niso zadoščali za preživljanje družine, težili k pridobitvi zemlje, na kateri so pridelovali krompir in povrtnino oziroma tiste kulture, ki so poleg prehrane dajale osnovo za rejo prašičev ali krave in perutnine.

Neznatno zmanjšanje števila kmečkih gospodarstev z več kot 5 ha zemlje ter tendenca večanja števila parcelnih kmetov sta izraz težnje kmeta, da bi ohranil tako veliko kmetijo, ki je tedaj še zagotavljala osnovo za preživljanje kmečke družine, ter težnje delavca po nakupu parcele, ki mu je nudila dodatni življenjski vir. Te tendence pa se niso uveljavljale na vseh območjih Bistriške ravnine v enaki meri.

Katastrske občine lahko glede na gibanja števila posestnikov posameznih posestnih skupin v obdobju med leti 1880 in 1961 razvrstimo v tri skupine. V skupino tistih, kjer se je število gospodarstev z več kot 5 ha zemlje povečalo, v skupino tistih, kjer se je število teh posestnikov zmanjšalo, ter skupino tistih, kjer se število teh ni spremenilo.

Po prostorski razvrstitvi katastrskih občin glede na spremembe zemljiške strukture ne moremo ugotoviti zakonitosti istočasnih učinkov prirodnih pogojev, zemljiške razdelitve in oddaljenosti od industrijskega kraja, na spremembe števila posestnikov in deleža zemlje, ki je pripadala kmetijam z nad 5 ha zemlje. Na primer: v katastrski občini Homec se je povečala površina zemljišč v lasti posestnikov z nad 5 ha zemlje za 87 ha, v sosednji katastrski občini Jarše pa le za 1 ha, čeprav imata obe občini prirodno podobne pogoje za kmetijstvo in sta skoraj enako oddaljeni od zaposlitvenih centrov.

Kdaj in kako je vplivala na spreminjanje socialno posestnih razmer industrializacija in kakšno vlogo so imeli v posameznih razdobjih prirodni pogoji, bomo lahko ugotovili šele s podrobnejšimi analizami širšega teritorija.

POVRŠINE V LASTI ZASEBNIH GOSPODINJSTEV Z DO 5 ha IN Z NAD 5 ha
V K. O. BISTRISKE RAVNINE LETA 1826, 1880 IN 1960

K. o.	Leto	0—5 ha	nad 5 ha	Razlika arealov pripad. posest. skupini z nad 5 ha med obdobji
Nasovče	1826	27,4	226,1	
	1880	54,6	201,0	— 24,5
	1960	68,2	190,2	— 11,4
Klanec	1826	62,9	204,2	
	1880	53,8	230,1	+ 25,9
	1960	37,5	304,9	+ 74,8
Suhadole	1826	13,5	382,2	
	1880	33,0	352,8	— 29,4
	1960	41,8	267,4	— 95,4
Mlaka	1826	84,4	68,7	
	1880	76,8	57,7	— 11,0
	1960	82,4	115,2	+ 57,5
Radomlje	1826	62,2	230,9	
	1880	83,9	250,0	+ 19,1
	1960	117,5	263,1	+ 13,1
Moste	1826	66,7	321,1	
	1880	97,5	307,6	— 13,5
	1960	116,7	329,5	+ 21,9
Šmarca	1826	21,9	207,6	
	1880	42,9	161,7	— 45,9
	1960	94,7	163,1	+ 1,4
Homec	1826	106,7	240,7	
	1880	102,0	235,6	— 5,1
	1960	114,5	322,9	+ 87,3
Podrečje	1880	84,2	155,6	
	1960	129,6	159,3	+ 3,7
Stob	1880	55,5	161,8	
	1960	85,9	59,1	— 102,7

K. o.	Leto	0—5 ha	nad 5 ha	Razlika arealov pripad. posest. skupini z nad 5 ha med obdobji
Podgorje	1880	55,8	540,3	
	1960	106,9	506,1	— 34,2
Mengeš	1880	241,1	1001,9	
	1960	294,7	632,6	— 369,3
Depala vas	1880	40,4	131,2	
	1960	42,2	144,4	+ 13,2
Ihan	1880	68,9	239,7	
	1960	81,5	139,1	— 100,6
Dragomelj	1880	30,9	179,1	
	1960	57,3	151,0	— 28,1
Trzin	1880	58,2	464,7	
	1960	102,6	301,3	— 163,4
Selo	1880	40,6	182,8	
	1960	71,7	221,6	+ 38,4
Kaplja vas	1880	40,4	275,3	
	1960	26,4	248,9	— 26,4
Domžale	1880	93,5	200,1	
	1960	140,4	162,74	— 37,36
Jarše	1880	95,4	147,2	
	1960	130,9	160,3	+ 13,1
Študa	1880	35,1	107,1	
	1960	62,5	133,8	+ 26,7
Loka	1880	68,8	244,2	
	1960	77,4	243,8	— 0,4
Križ	1880	78,2	155,7	
	1960	105,0	189,6	+ 33,9
Volčji potok	1880	32,8	385,4	
	1960	34,6	295,9	— 89,5
Skupaj	1880	1664,3	6369,2	
	1960	2107,7	5748,8	
Razlika		+ 443,4	— 620,4*	

* Skupni areal v letu 1880 in 1960 ni enak, ker se je skupna posest zasebnih posestnikov med obema letoma spremenila.

STANJE STEVILA POSESTNIKOV POSAMEZNIH SOCIALNO-POSESTNIH
SKUPIN PO K. O. OD LETA 1880—1960

K. o.	0—0,5 ha št.	0,5—2 ha št.	2—5 ha št.	5—8 ha št.	nad 8 ha št.	Večanje ali manjš. areala pripadaj. posestn. z nad 5 ha ha
a)						
Klanec	+ 13	— 4	— 4	0	+ 8	+ 74,8
Moste	+ 42	+ 4		+ 7		+ 21,9
Homec	+ 126	+ 24	— 7	+ 3	+ 3	+ 87,3
Mlaka	+ 28	— 4	+ 3	+ 5	+ 1	+ 57,5
Križ	+ 35	+ 6	+ 5	+ 2	+ 1	+ 33,9
Selo	+ 2	+ 7	+ 7	+ 1	+ 2	+ 38,4
Študa	+ 16	+ 6	+ 6	— 1	+ 3	+ 26,7
c)						
Stob	+ 49	+ 13		— 3	— 5	— 102,6
Podgorje	+ 51	+ 12	+ 7		— 7	— 34,2
Mengeš	+ 210	+ 11	+ 6	— 1	— 26	— 369,2
Trzin	+ 45	+ 4	+ 10	+ 7	— 15	— 163,4
Kaplja vas	+ 19	+ 2	— 3	+ 3	— 5	— 26,4
Domžale	+ 260	+ 18	— 3	— 4	— 1	— 37,3
Volčji potok	+ 21	— 1	— 2	+ 1	— 4	— 89,5
Ihan	+ 13	+ 4	+ 4	— 1	— 8	— 100,6
Suhadole	+ 19	— 6	+ 9	+ 2	— 7	— 95,4
b)						
Radomlje	+ 49	+ 6	+ 6	+ 7	— 8	+ 13,1
Loka	+ 6	+ 1	+ 4	+ 10	— 5	— 0,4
Podrečje	+ 257		+ 5	+ 8	— 5	+ 3,7
Depala vas	+ 3	+ 5		— 2	+ 3	— 13,2
Nasovče	+ 5	— 3	+ 5	— 7	+ 5	— 11,4
Dragomelj	+ 19	— 3	+ 8	+ 5	— 1	— 28,1
Šmarca	+ 51	+ 12	+ 13	— 3	+ 3	+ 1,4
Jarše	+ 106	+ 27	— 10	+ 1		+ 13,1

Menjava velikosti parcel posameznih zemljiških kategorij

Povečanje števila nekmečkih posestnikov med leti 1826 do 1960 z manj kot 0,5 ha zemlje, ki so si gradili hiše ali pridobili zemljišče na robu vasi, ni bistveno vplivalo na spremembo velikosti njivskih in travniških parcel. Ta kategorija posestnikov ni pridobila večjega števila parcel na osrednjih sklenjenih obdelovalnih zemljiščih. Na Bistriški ravnini so prehajale iz roke enega gospodarja v roke drugega v večini primerov celotne parcele. Povprečna velikost teh parcel se je v obdobju 1826 in 1960 spremenila v obravnavanih katastrskih občinah le za nekaj arov.* Njivskih in travniških parcel torej niso razdelili na več delov, kot je to značilno za nekatere druge slovenske predele. (Npr. Prekmurje). Izjema je le katastrska občina Nasovče, kjer se je povprečna velikost travniških parcel povečala za 17 arov.

POPREČNA VELIKOST NJIVSKIH, TRAVNIŠKIH IN GOZDNIH PARCEL
ZASEBNIH POSESTNIKOV LETA 1826 IN 1960

Kat. občina	Njivske parcele		Travniške parcele		Gozdne parcele	
	1826 a, m	1960 a, m	1826 a, m	1960 a, m	1826 a, m	1960 a, m
Radomlje	27,38	29,93	20,25	24,36	83,44	55,82
Šmarca	39,06	33,46	18,66	23,92	67,67	61,20
Moste	26,23	32,37	20,64	26,90	35,67	29,88
Mlaka	39,45	39,97	21,31	22,23	92,29	64,60
Homec	41,37	30,69	19,77	22,94	40,46	56,37
Klanec	31,17	31,98	25,57	30,94	72,16	46,50
Nasovče	37,92	37,21	12,96	29,46	48,79	39,44
Suhadole	28,80	34,33	30,29	26,60	62,12	50,81

Poprečna velikost zasebnih njivskih parcel je v posameznih katastrskih občinah obsegala od 19 do 40 arov. Ker pa je večina njivskih parcel posejana z večjim številom kultur, moremo govoriti o lastniški parceli, kot jo navaja kataster, in produkcijski parceli, ki je odsev dejanske izrabe zasebnih njivskih parcel.

Velikost gozdnih parcel se je menjala v primerjavi z drugimi kategorijami kmetijskega sveta nekoliko hitreje. Lastniki so sicer dodelili večino

* Analizo spreminjanja povprečne velikosti njivskih, travniških in gozdnih parcel smo opravili le za območje osmih katastrskih občin, ki so različno oddaljene od industrijskih krajev.

gozdnih parcel glavnemu dediču, so pa prepustili posamezne dele gozdnih parcel tudi drugim. Zato se je število gozdnih parcel povečalo, njih velikost pa zmanjšala. Do določene mere je na to vplivala tudi prodaja razparceliranih delov gozdnih parcel.

Spremembe v načinu izrabe zemlje

Bistriška ravnina je v zadnjem stoletju doživljala v načinu izrabe zemlje velike spremembe. Z industrializacijo ter širjenjem naselij se stopnjuje delež zazidanih površin; na prirodno slabših zasebnih zemljiščih, ki so poleg tega še oddaljena od vasi, pa se opušča poljedelska izraba. Istočasno pa se na družbenih zemljiščih z melioracijami širijo njivske površine na račun travnika ali celo gozda.

Obseg njivskih površin se je od leta 1826 do leta 1880 razširil, od leta 1880 do 1965 pa krčil. Obseg travnikov pa se je od leta 1826 do 1965 stalno povečeval.

Od leta 1880 do leta 1965 se je obseg njivskih površin na celotni Bistriški ravnini znižal za 11 %. Zmanjšanje obsega njiv lahko ugotovimo v trinajstih katastrskih občinah od triindvajsetih. Po letu 1880 se je s postopno industrializacijo polikulturni sistem kmetijskega gospodarstva deloma preusmeril na proizvodnjo mesa, mleka in poljskih pridelkov za trg. Manj kvalitetne njive na ilovnatih in plitvih prodnatih tleh so spreminjali v travnike. Obsežne komplekse njivskega sveta okrog industrijskih krajev Domžal, Kamnika, Radomelj in Količevega pa so zazidali. V zadnjih letih so zavrle nazadovanje obsega njivskih površin melioracije ob Pšati južno od Domžal in Trzina ter na nekaterih drugih obrobni področjih Bistriške ravnine. Z uvajanjem živinoreje ter opuščanjem njiv stran od vasi se je po letu 1880 povečal obseg travnikov. V razdobju od leta 1826 do leta 1965 se je povečal obseg travniških površin za dobro četrtino.

Medtem ko na zemljiščih Agrokombinata sledimo težnji po povečanju obsega njivskih površin na račun travniških ali celo gozdnih, pa se na zasebnih zemljiščih opaža obratna tendenca zmanjševanja njivskih površin v korist travniških.

Mnoge polkmečke in nekmečke družine so zaradi pomanjkanja delovne sile omejile kmetijsko proizvodnjo ter ostale pri živinoreji, zato pa hkrati tudi del svojih njivskih parcel prepustile travniku in ozelenitvi.

Obseg gozdnih površin se razen v dveh katastrskih občinah (k.o. Domžale in Homec) ni bistveno menjal. Sorazmerno močno so se razširili sadovnjaki

in vrtovi, ki so na novo nastali ob delavskih hišah. Z izgradnjo naselij, cestnega omrežja, komunalnih naprav pa se je povečal tudi obseg nerodovitnih površin.

Krčenje deleža njivskega sveta na račun travnega je zajelo predvsem obrobne predele Bistriške ravnine. Okrog industrijskih naselij pa so se z zavidavami in izgradnjo prometnih poti ter drugih komunalnih naprav razširile nerodovitne na račun njivskih površin. Na obsežnem sklenjenem njivskem kompleksu prodnate terase pa v načinu izkoriščanja zemlje v vsem zadnjem stoletju kljub industrializaciji ni bilo bistvenih sprememb. (*Karta: Izraba zemlje Bistriške ravnine*).

OBDELOVALNE POVRŠINE V K. O. BISTRISKE RAVNINE
V LETIH 1826, 1880, 1960 in 1965

K. o.	Leto	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Jarše	1826	179,05	27,72	5,90
	1880	179,05	27,72	5,90
	1960	178,11	34,00	10,19
	1965	167,38	35,74	17,72
Dragomelj	1826	59,10	129,44	4,23
	1880	59,10	129,44	4,23
	1960	65,90	154,82	6,58
	1965	65,97	156,94	6,62
Križ	1826	132,34	66,94	9,17
	1880	133,78	77,82	12,99
	1960	127,29	78,84	14,00
	1965	125,36	82,69	15,61
Moste	1826	215,04	35,57	9,77
	1880	212,81	49,60	5,55
	1960	187,92	65,99	7,74
	1965	182,40	72,98	8,03
Kaplja vas	1826	191,65	27,13	5,11
	1880	194,86	29,44	7,02
	1960	175,79	36,56	9,29
	1965	173,01	41,50	8,88
Volčji potok	1826	106,81	73,49	9,76
	1880	107,64	116,06	9,30
	1960	80,82	127,09	7,75
	1965	73,62	111,56	7,75

K. o.	Leto	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Suhadole	1826	153,52	67,77	4,10
	1880	157,75	70,46	4,08
	1960	122,10	90,59	5,00
	1965	111,54	99,88	5,23
Selo	1826	72,74	88,97	3,46
	1880	75,80	98,49	3,12
	1960	87,40	94,16	6,67
	1965	87,20	98,48	6,89
Homec	1826	187,61	27,71	7,60
	1880	202,68	35,04	6,46
	1960	199,90	71,60	6,47
	1965	196,80	71,17	10,03
Loka	1826	181,89	66,91	7,44
	1880	189,82	76,60	5,75
	1960	174,17	89,14	7,27
	1965	176,55	86,45	6,27
Mengeš	1826	706,48	120,66	16,26
	1880	717,82	118,15	10,66
	1960	625,22	139,03	27,14
	1965	607,30	155,43	22,15
Depala vas	1826	72,71	45,13	1,44
	1880	75,23	52,03	0,90
	1960	75,10	90,79	1,92
	1965	74,58	90,97	2,18
Podrečje	1826	152,33	70,71	8,07
	1880	152,96	80,67	2,59
	1960	161,42	92,75	7,13
	1965	158,60	93,07	7,56
Smarca	1826	146,33	12,51	7,01
	1880	162,77	27,81	5,38
	1960	103,58	20,08	6,02
	1965	103,16	21,70	5,80
Mlaka	1826	38,60	27,52	7,33
	1880	35,23	44,33	6,21
	1960	27,98	47,02	6,56
	1965	23,86	51,05	7,70

K. o.	Leto	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Klanec	1826	84,22	7,26	3,10
	1880	88,02	9,28	1,37
	1960	76,60	72,85	10,15
	1965	72,95	70,98	10,77
Nasovče	1826	162,68	12,08	5,69
	1880	162,65	13,26	6,14
	1960	145,06	16,63	6,17
	1965	143,76	16,39	6,37
Štūda	1826	69,73	86,98	3,58
	1880	68,02	97,52	3,56
	1960	96,21	115,73	5,83
	1965	96,96	115,51	5,72
Stob	1826	99,66	68,04	2,27
	1880	104,45	84,90	4,09
	1960	106,58	101,68	6,01
	1965	105,14	101,73	6,31
Trzin	1826	134,92	251,96	5,79
	1880	139,08	294,19	8,21
	1960	131,04	278,28	11,27
	1965	130,02	277,11	11,91
Domžale	1826	136,91	37,26	6,81
	1880	148,22	30,34	4,88
	1960	120,54	35,26	16,55
	1965	118,88	34,57	17,17
Radomlje	1826	110,26	52,63	6,40
	1880	123,93	77,71	8,80
	1960	102,27	98,37	22,09
	1965	101,66	97,99	22,62
Ihan	1826	77,97	101,15	0,47
	1880	87,55	106,62	5,51
	1960	92,53	110,87	3,52
	1965	95,82	109,23	4,55

PASNE, GOZDNE IN NERODOVITNE POVRŠINE V K. O. BISTRISKE RAVNINE
V LETIH 1826, 1880, 1960, 1965

K. o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Jarše	1826	41,35	—	28,83
	1880	31,25	—	29,63
	1960	22,66	—	46,43
	1965	21,68	—	48,86
Dragomelj	1826	66,02	46,37	14,33
	1880	19,01	46,37	14,33
	1960	9,32	62,42	21,03
	1965	7,03	62,42	21,05
Križ	1826	45,60	109,43	18,47
	1880	12,37	115,64	12,26
	1960	10,86	134,27	17,07
	1965	5,00	135,01	17,08
Moste	1826	30,71	93,96	15,64
	1880	15,43	100,27	13,39
	1960	12,30	108,70	18,73
	1965	5,22	113,47	18,88
Kaplja vas	1826	11,91	—	13,49
	1880	7,39	37,71	12,28
	1960	5,34	46,45	14,65
	1965	5,26	46,46	14,79
Volčji potok	1826	39,38	369,64	34,22
	1880	10,70	375,88	23,06
	1960	13,59	356,67	32,25
	1965	12,44	357,66	81,57
Suhadole	1826	28,88	148,33	16,69
	1880	18,15	156,32	11,71
	1960	12,52	175,54	11,85
	1965	9,37	179,48	15,17
Selo	1826	101,86	194,11	36,96
	1880	64,12	196,03	32,85
	1960	53,33	198,71	26,71
	1965	54,85	198,91	21,79
Homec	1826	25,63	71,68	24,84
	1880	12,83	65,07	20,16
	1960	6,84	25,17	34,16

K. o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Loka	1965	5,80	24,95	35,34
	1826	12,16	240,22	16,62
	1880	9,59	240,20	11,83
	1960	4,30	236,76	16,07
Mengeš	1965	2,90	236,77	16,17
	1826	33,26	507,21	46,41
	1880	28,22	499,42	41,75
	1960	17,39	538,55	78,61
Depola vas	1965	19,06	539,52	82,83
	1826	52,74	0,70	3,48
	1880	44,54	0,03	5,45
	1960	1,87	0,30	7,58
Podrečje	1965	1,87	0,30	7,60
	1826	70,57	114,30	50,72
	1880	76,77	112,76	22,00
	1960	48,39	105,06	38,49
Šmarca	1965	47,52	104,99	42,20
	1826	21,02	42,34	26,54
	1880	5,65	35,21	19,72
	1960	13,63	4,80	17,38
Mlaka	1965	12,29	4,79	18,27
	1826	16,64	82,97	8,30
	1880	12,71	82,23	4,98
	1960	11,96	87,03	9,05
Klanec	1965	5,81	92,16	9,10
	1826	18,06	18,35	8,49
	1880	6,03	26,65	7,42
	1960	6,96	279,03	12,19
Nasovče	1965	3,89	285,30	12,23
	1826	7,14	63,92	13,57
	1880	3,32	71,03	7,95
	1960	2,85	84,13	10,35
Študa	1965	3,20	84,69	10,35
	1826	60,23	—	34,08
	1880	53,21	—	16,99
	1960	47,30	2,41	19,99
	1965	51,09	1,73	15,93

K. o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Stob	1826	50,54	0,14	7,01
	1880	25,94	0,43	5,65
	1960	2,10	—	12,03
	1965	2,10	—	12,08
Trzin	1826	33,45	408,24	23,58
	1880	3,62	387,00	22,09
	1960	4,69	403,24	31,18
	1965	4,76	403,86	31,87
Domžale	1826	43,81	42,18	31,13
	1880	18,86	47,79	34,33
	1960	52,78	52,33	63,53
	1965	60,85	0,52	56,65
Radomlje	1826	65,91	155,17	21,04
	1880	30,31	161,70	22,66
	1960	8,55	161,70	31,28
	1965	8,55	162,92	36,50
Ihan	1826	56,35	76,69	27,00
	1880	23,18	92,74	17,60
	1960	48,24	58,44	28,47
	1965	48,17	65,93	17,86
Podgorje	1826	32,31	298,32	24,13
	1880	30,12	299,11	26,17
	1960	21,62	320,56	48,48
	1965	30,38	321,66	49,45

Spremembe v lastniških odnosih in načinu kmetijskega gospodarjenja

Do industrializacije je bilo kmetijsko gospodarstvo pretežno polikulturno in usmerjeno v samooskrbo. S pričetki industrializacije ob koncu 19. in v začetku 20. stol. pa se s spremembami ekonomske strukture prebivalstva kažejo prvi znaki teženj po specializaciji. V tem razdobju so novoustanovljene kmečke zadruge usmerile svoja prizadevanja v pomoč kmetu na selekcijo živine ter na organizacijo odkupa mleka. Zaradi večanja števila neagrarnega prebivalstva so se povečale možnosti prodaje tržnih kmetijskih viškov. Zato so se kmetje deloma usmerjali k pridelavi krompirja in na mlečno-mesno živino.

Že v letih pred II. svetovno vojno je bil relativno velik delež njiv posejan s krmilnimi rastlinami in vrtninami, kar kaže, da se je polikulturni sistem v kmetijstvu že tedaj vsaj deloma modificiral. Vendar pa še ni velikega napredka v mehanizaciji in specializaciji kmetijske proizvodnje. Večina posestno močnejših zasebnih kmetovalcev je še l. 1965 posejala na svojih njivskih površinah po 6 do 10 vrst kultur.¹²

Na Bistriški ravnini je ostalo po zemljiški odvezi osem večjih kmetijskih obratov, ki so bili večinoma v rokah nekdanjih fevdalnih potomcev. Ob koncu 19. stoletja jim je pripadalo v kat. občini Mengeš 87 ha, kat. občini Volčji potok 81 ha, v kat. občini Križ 80 ha, Loka in Trzin 193 ha, Podrečje 98 ha, v katastrski občini Klanec 116 ha zemlje. Skupaj so ta posestva imela konec 19. stoletja 672 ha zemlje, ki so jo v nekoliko zmanjšanem obsegu ohranila do konca druge svetovne vojne.¹²

Po zadnji vojni je večina te zemlje prešla v posest splošnega ljudskega premoženja in tvorila prva jedra socialističnih obratov, ki so se po letu 1960 združili kot štiri ekonomske enote v okviru Agrokombinata Ljubljana (Černelo, Pšata, Mengeš in Ihan). Poleg teh se je na Bistriški ravnini osnoval še poskusni kmetijski center Jable. Agrokombinat je vključeval v svoje komplekse zemljišče na osrednjih obsežnejših sklenjenih obdelovalnih površinah, deloma pa je tudi melioriral periferne do tedaj ekstenzivno izrabljene njivske, travniške ali celo gozdne površine. V zasebni lasti so ostali kompleksi zemlje okrog naselitvenih jeder ter na obrobju Bistriške ravnine na meji med ravnino in hribovjem.

Leta 1965 je v posameznih katastrskih občinah pripadal družbenemu sektorju naslednji delež obdelovalnih površin: v katastrskih občinah Depala vas 55 %, Mengeš 59 %, Loka 61 %, Stob 62 %, Trzin 55 %, Križ 60 %, Šmarca 52 % in Nasovče 50 %; od 30 do 50 % obdelovalne zemlje je pripadalo družbenemu sektorju v katastrskih občinah: Homec, Podrečje, Jarše, Študa, Dragomelj, Kaplja vas, Suhadole; manj kot 30 % pa v katastrskih občinah Radomlje, Ihan, Klanec, Volčji potok, Mlaka, Moste in Podgorje. (Karte 4 in 5).¹³

Način izkoriščanja kmetijskega zemljišča v okviru Agrokombinata se bistveno razlikuje od izkoriščanja na zasebnih zemljiščih. Osnovna fiziognomska značilnost zemljišč, ki pripadajo Agrokombinatu, so velike parcele, posejane z eno kulturo.

---

* Še leta 1965 so bili na zasebnih zemljiščih Bistriške ravnine posejani naslednji glavni posevki: pšenica, ječmen, oves, koruza, krompir, črna detelja, lucerna, krmilne okopavine, zelenjava, grašica, piknik. Poleg njih pa še vrsta strniščnih in vmesnih kultur.

Posamezni obrati Agrokombinata so različno specializirani: obrat Mengeš je poljedelski, specializiran za pridelavo semen, obrata Ihan in Černelo sta mesno živinorejska, obrat Pšata pa je mlečno živinorejski. Specializacija obratov Agrokombinata se ne kaže v izrabi njivskih površin, ker na delu njivskih površin proizvajajo pridelke kot surovino za tovarno močnih krmil v Ljubljani, živino pa krmijo z močnimi krmili ter tudi s krmo, kupljeno na drugih območjih.

Leta 1965 je znašal na družbenih zemljiščih delež žitaric 60 %, krmilnih rastlin 33 % in vrtnin 7 %. Arondirana zemljišča družbenega sektorja so bila posejana ali posajena z osmimi kulturami. S pšenico je bilo posejanih 36 % površin, z ječmenom 19 %, z ovsom 12 %, z lucerno 4 %, s črno deteljo 5 %, z drugimi krmilnimi rastlinami 8 %, s krompirjem 6 %, s koruzo 9 % in drugimi kulturami 1 %.¹¹

Kratek povzetek

Na Bistriški ravnini moremo v procesu preoblikovanja pokrajine ločiti tri karakteristična razdobja.

Do srede 19. stoletja je bila celotna pokrajina agrarna, elemente mestnih naselij sta imeli le naselji Mengeš in Domžale, na robu že izven obravnavanega ozemlja pa Kamnik. Vsa druga naselja so bila agrarna, prebivalstvo pa v veliki večini navezano na kmetijsko izkoriščanje zemlje.

V tem razdobju se je diferencirala izraba tal po naslednjih glavnih pasovih:

Jedro Bistriške ravnine je bilo v polju nižje prodnate terase ob Bistrici ter pas ilovnatega sveta na vzhodnem in zahodnem robu ravnine pa pretežno v travniku. Hribovito obrobje je bilo razen redkih krčevin v gozdu. V tem razdobju so bila agrarna naselja med seboj prostorsko povsem ločena. Ker je bilo tedaj prebivalstvo navezano na zemljo, možnost zaposlovanja v drugih poklicih pa zelo majhna, je prebivalstvo skušalo za njive porabiti tudi območja s slabšimi talnimi pogoji.

Po letu 1880 se vse bolj uveljavlja industrija, ki najde svoje mesto v glavnem pasu vzdolž toka Bistrice ter v Mengšu. Proces industrializacije je vplival na večanje števila prebivalstva, ki se je v glavnem koncentriralo v naseljih med Kamnikom in Domžalami v pasu ob Bistrici in železniški progi ter v krajih med Mengšem, Loko in Trzinom.

Kraji med Mengšem, Mostami, Mlako in Križem ter kraji južno od Domžal so ostajali v poselitvenem zatišju, zato so naselja na teh dveh območjih dolgo obdržala staro agrarno gospodarsko strukturo in agrarno fiziognomijo.

RAZMERJE MED DRUŽBENIMI IN ZASEBNIMI POVRŠINAMI
V K. O. KAMNIŠKO-BISTRISKE RAVNINE LETA 1960 in 1965

K. o.	Leto		Obdelovalne povr.		Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
			ha	%				
Depala vas	1960	SLP	67,40	40,16	1,86	—	5,21	74,47
		ZAS	100,41	59,84	0,01	0,30	2,37	103,03
	1965	SLP	85,39	50,91	1,87	—	5,21	92,47
		ZAK	7,63	4,54	—	—	—	7,63
		ZAS	74,71	44,55	—	0,30	2,39	77,40
Domžale	1960	SLP	26,88	15,59	10,76	—	44,87	82,42
		ZAS	145,47	84,41	42,02	52,33	18,66	207,45
	1965	SLP	49,93	29,27	20,60	0,22	37,49	108,02
		ZAK	8,15	4,77	0,54	—	—	8,91
		ZAS	112,54	65,96	40,99	0,30	19,16	172,47
Homec	1960	SLP	11,98	4,31	0,16	0,38	23,52	36,04
		ZAS	265,99	95,69	6,68	24,79	10,64	308,06
	1965	SLP	73,58	26,46	0,35	0,49	24,25	98,66
		ZAK	3,45	1,25	—	—	—	3,45
Mengeš	1960	SLP	123,65	15,50	3,61	114,97	46,38	297,56
		ZAS	673,64	84,50	13,78	423,58	25,79	1134,63
	1965	SLP	403,10	51,35	8,42	124,76	56,91	598,86
		ZAK	62,23	7,93	0,30	5,99	0,09	68,61
		ZAS	319,55	40,72	10,34	408,77	23,32	764,73
Podrečje	1960	SLP	79,28	30,27	8,27	30,59	30,81	148,95
		ZAS	182,56	69,73	40,12	74,47	8,22	305,00
	1965	SLP	100,36	38,71	7,68	30,85	33,36	172,26
		ZAK	23,03	8,88	0,02	—	—	23,05
Radomlje	1960	ZAS	135,84	52,41	39,82	74,14	8,84	258,64
		SLP	25,45	11,43	3,58	32,00	24,40	85,43
	1965	ZAS	197,28	88,57	4,97	132,85	30,44	344,80
		SLP	40,44	18,19	3,58	28,48	26,52	99,04
		ZAK	9,66	4,35	—	—	—	9,66
Selo	1960	ZAS	172,17	77,46	4,97	134,44	9,98	321,54
		SLP	6,43	3,41	6,01	17,88	21,54	51,86
	1965	ZAS	181,80	96,59	47,32	180,83	5,23	416,05
		SLP	17,31	8,99	10,85	19,03	16,71	63,91
		ZAK	4,79	2,48	—	—	—	4,79
ZAS	170,47	88,53	44,00	179,68	5,08	399,23		

K. o.	Leto		Obdelovalne povr. ha	%	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
Ihan	1960	SLP	27,60	13,34	5,65	8,49	18,72	60,46
		ZAS	179,32	86,66	42,59	49,95	9,75	281,10
	1965	SLP	37,53	17,91	14,81	12,17	9,02	73,51
		ZAK	23,71	11,31	4,08	0,50	—	28,29
Jarše	1960	ZAS	148,36	70,78	29,28	53,76	8,84	239,76
		SLP	64,73	29,12	4,51	—	2,37	71,61
	1965	ZAS	157,57	70,88	18,15	—	44,06	219,78
		SLP	90,77	41,10	5,91	—	37,79	134,48
Loka	1960	ZAK	12,48	5,65	—	—	—	12,48
		ZAS	117,59	53,25	15,77	—	11,07	144,43
	1965	SLP	68,71	25,39	3,07	93,00	10,79	175,57
		ZAS	201,87	74,61	1,23	143,76	5,28	349,55
Stob	1960	SLP	148,45	55,13	2,05	94,50	11,76	256,76
		ZAK	15,45	5,74	—	—	—	15,45
	1965	ZAS	105,37	39,13	0,85	142,27	4,41	253,04
		SLP	77,42	36,13	1,96	—	8,11	87,49
Študa	1960	ZAS	136,85	63,87	0,14	—	3,92	139,96
		SLP	117,38	55,06	2,06	—	8,34	127,80
	1965	ZAK	14,33	6,72	—	—	—	14,33
		ZAS	81,47	38,22	0,04	—	3,84	85,35
Trzin	1960	SLP	33,98	15,60	3,79	—	17,01	54,78
		ZAS	183,79	84,40	43,51	2,41	2,98	232,18
	1965	SLP	41,04	18,80	12,95	0,78	12,85	66,83
		ZAK	35,30	16,18	—	—	—	36,08
Dragomelj	1960	ZAS	141,85	65,02	38,16	0,95	3,08	184,05
		SLP	73,81	17,55	1,47	46,20	23,38	144,86
	1965	ZAS	346,78	82,45	3,22	357,04	7,80	714,67
		SLP	129,20	30,83	1,54	33,29	23,65	187,59
Dragomelj	1960	ZAK	102,98	24,58	0,86	2,35	—	106,19
		ZAS	186,86	44,59	2,36	368,22	8,22	566,00
	1965	SLP	11,92	5,24	0,57	2,02	15,76	30,27
		ZAS	215,38	94,76	8,75	60,40	5,20	289,74
1965	SLP	20,98	9,14	0,57	2,02	15,85	39,45	
	ZAK	64,22	27,98	2,59	1,58	—	68,39	
		ZAS	144,33	62,88	3,87	58,82	5,20	212,18

K. o.	Leto		Obdelovalne povr.		Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
			ha	%				
Kaplja vas	1960	SLP	49,18	22,19	1,17	6,20	10,65	67,20
		ZAS	172,46	77,81	4,17	40,25	4,00	222,71
	1965	SLP	87,28	39,07	0,97	15,98	10,91	115,15
		ZAK	—	—	—	—	—	—
Klanec	1960	ZAS	136,11	60,93	4,29	30,48	3,88	174,76
		SLP	5,74	3,59	0,86	134,29	9,01	149,90
	1965	ZAS	153,86	96,41	6,10	144,74	3,18	306,26
		SLP	1,87	1,21	0,01	75,11	9,39	86,39
Križ	1960	ZAK	—	—	—	—	—	—
		ZAS	152,83	98,79	3,88	210,19	2,84	369,79
	1965	SLP	62,28	28,28	1,74	9,89	12,76	86,72
		ZAS	157,93	71,72	9,12	124,38	4,29	294,11
Suhadole	1960	SLP	108,62	48,56	1,50	13,10	13,52	136,74
		ZAK	25,37	11,35	2,29	6,39	—	34,05
	1965	ZAS	89,67	40,09	1,30	115,52	3,56	210,05
		SLP	5,98	2,75	0,70	19,75	11,40	37,83
Šmarca	1960	ZAS	211,71	97,25	11,82	155,79	90,45	383,18
		SLP	49,92	23,04	2,70	17,42	11,83	81,87
	1965	ZAK	15,82	7,30	0,20	—	—	16,02
		ZAS	150,91	69,66	6,47	162,06	3,69	323,12
Volčji potok	1960	SLP	2,83	2,18	0,20	2,21	13,75	18,99
		ZAS	126,85	97,82	13,43	2,59	3,63	147,02
	1965	SLP	54,44	41,66	2,15	1,32	13,79	71,71
		ZAK	13,47	10,31	—	—	—	13,47
Mlaka	1960	ZAS	62,75	48,03	10,14	3,47	4,48	80,84
		SLP	36,95	17,13	1,87	94,81	25,97	159,60
	1965	ZAS	178,71	82,87	11,72	261,76	6,28	465,00
		SLP	26,47	13,72	1,91	98,50	74,16	201,04
Mlaka	1960	ZAK	2,23	1,15	0,12	—	0,03	2,38
		ZAS	164,23	85,13	10,41	259,16	7,38	441,18
	1965	SLP	10,02	12,28	1,12	9,60	4,72	25,46
		ZAS	71,54	87,72	10,84	77,43	4,33	164,22
1965	SLP	9,58	11,60	1,15	2,88	4,65	18,28	
	ZAK	0,43	0,52	—	—	—	0,43	
		ZAS	72,60	87,88	4,66	89,28	4,45	170,99

K. o.	Leto		Obdelovalne ha	povr. %	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha	
Moste	1960	SLP	7,92	3,03	2,37	14,35	11,94	36,58	
		ZAS	253,73	96,97	9,93	94,35	6,82	364,40	
	1965	SLP	57,61	21,87	1,06	4,12	12,18	74,97	
		ZAK	10,66	4,05	—	—	—	10,66	
		ZAS	195,14	74,08	4,16	109,35	6,70	315,35	
Nasovče	1960	SLP	7,43	4,43	0,10	6,93	7,62	22,08	
		ZAS	160,43	95,57	2,65	22,20	2,73	244,68	
	1965	SLP	83,53	50,16	2,23	61,84	7,67	155,28	
		ZAK	0,35	0,21	—	—	—	0,35	
		ZAS	82,66	49,63	0,97	22,85	2,68	109,14	
Podgorje	1960	SLP	15,47	4,29	3,26	14,45	39,73	72,55	
		ZAS	345,22	95,71	18,36	306,11	8,75	669,29	
	1965	SLP	35,44	10,12	2,84	16,44	39,92	94,64	
		ZAK	25,84	7,38	1,48	1,38	—	28,70	
		ZAS	288,78	82,50	16,06	303,84	8,99	618,21	
SKUPAJ									
	1960	SLP							
		ha	903,04		68,66	658,01	440,42	2078,68	
		%	15,30		15,63	19,10	58,31	33,53	
		ZAS							
		ha	5001,15		370,63	2787,31	314,80	4120,97	
		%	84,71		84,37	80,90	41,69	66,47	
		1965	SLP						
			ha	1870,22		109,76	653,30	517,73	3155,71
			%	31,92		26,10	19,08	74,92	30,34
			ZAK						
	ha		481,58		12,48	18,19	0,12	513,37	
	%		8,22		2,97	0,53	0,02	4,94	
	ZAS								
	ha	3507,74		298,24	2752,01	173,17	6733,09		
	%	59,86		70,93	80,39	25,06	64,72		

12

SLP = Površina splošnega ljudskega premoženja
 ZAK = Površina v zakupu družbenih kmetijskih posestev
 ZAS = Površina zasebnikov

Slika 1: Arondirane njivske površine med Mengešom in Kamnikom

Photo No. 1: Rounded-off field surfaces between Mengeš and Kamnik

Slika 2: Nenačrtno razraščanje naselij med Homecem in Smarcom

Photo No. 2: Unplanned expansion of settlements between Homec and Smarca

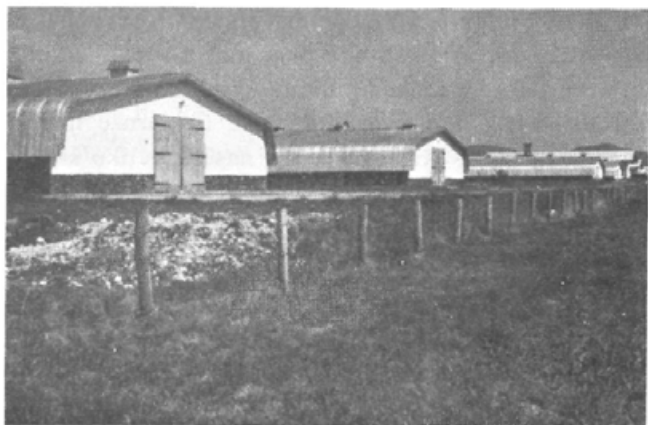

Slika 3: Južni rob Kamnika se vse bolj širi na njivski svet proti Duplicam

Photo No. 3: The south border of Kamnik is increasingly advancing over the field surfaces towards Duplica

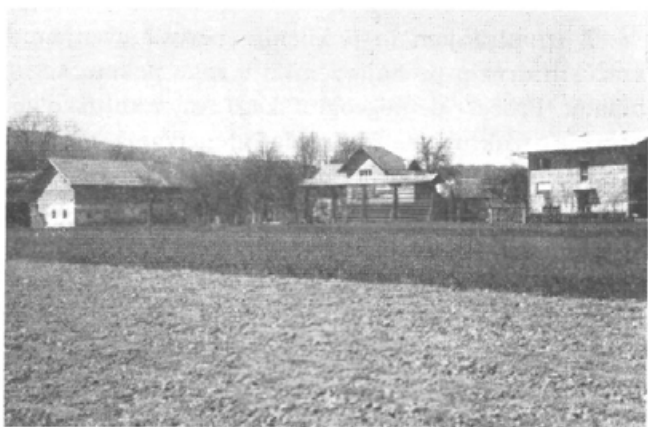
Slika 4: Perutninarska farma južno od Kamnika

Photo No. 4: Fowl-farm of Kamnik

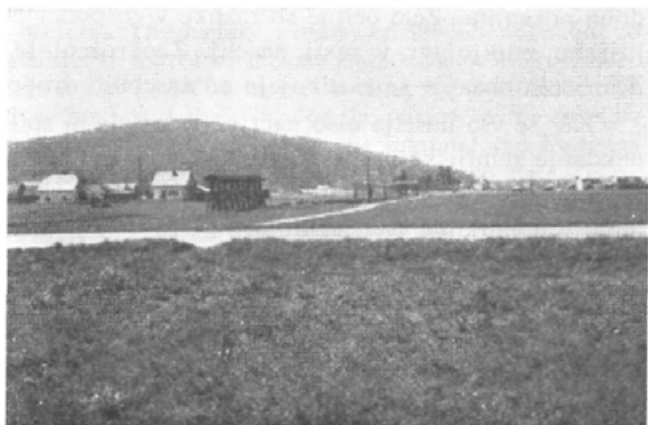
Slika 5: Preobrazba naselja v Loki z izgradnjo novih hiš ob robu vasi in adaptacijo starih kmečkih hiš

Photo No. 5: The transformation of the settlement of Loka with newly built houses and adapted old farming houses

Slika 6: Hiše severno od Mengeša sredi polja otežkočajo zaokrožanja kmetijske zemlje v večje komplekse.

Photo No. 6: The houses north of Mengeš amidst the fields make it difficult to round off the surfaces into bigger complexes

Vzporedno s poklicnim preslojevanjem prebivalstva, izoblikovanjem nove neagrarne strukture po drugi svetovni vojni in z odtujevanjem prebivalstva od zemlje se z adaptacijami nekdanjih kmečkih poslopij in pregraditve teh v stanovanja, delavnice in garaže menja zunanja podoba naselij. Poleg teh pa je zrastle v večini naselij veliko število novih delavskih hiš.

V industrializirani coni med Mengšem, Trzinom, Domžalami, Jaršami, Kamnikom, Radomljami in Količevem je naraslo število hiš med leti 1953 do 1961 za 18 % (od 2148 na 2520), število prebivalstva pa za 25 % (od 12.529 na 15.651). V tej coni je število prebivalstva in hiš v tem času naraslo v prav vseh naseljih.

Na polagrarnem območju Bistriške ravnine je število prebivalstva in hiš napredovalo znatno počasneje. število hiš se je povečalo za 8 % (od 810 na 867), število prebivalstva pa za 13 % (od 4017 na 4.545). V naseljih Dragomelj, Klanec, Mlaka, Nasovče je število hiš in prebivalstva celo stagniralo.¹⁴

Z izumiranjem in poklicnim preslojevanjem kmečkega prebivalstva in kmečkih družin prehaja zemlja v roke nekmečkega prebivalstva in Agrokombinata. Proces demogeografskega in zemljiško posestnega razkroja stare agrarne strukture pa je seveda intenzivnejši na industrializiranem kot na polagrarnem območju. Na industrializiranem območju je v rokah Agrokombinata večji del zemlje. Število kmečkega prebivalstva je le še neznatno, pa še to se v glavnem omejuje na ostarelo prebivalstvo.

Na polagrarnem območju je proces poklicnega preslojevanja, izumiranja kmečkega prebivalstva in prehajanja zemlje v posest Agrokombinata nekoliko počasnejši kot na industrializiranem območju.

Regionalni razvoj, industrializacija, kmetijskogospodarska preobrazba s socializacijo zemlje, sprememba zemljiške strukture v okviru zasebne posesti z vsemi demogeografskimi posledicami so dejavniki, ki oblikujejo novo podobo pokrajine. Zelo očitne so razlike v gospodarjenju med zasebno in socializirano zemljo ter v rasti naselij. Zaokroženi in veliki kompleksi zemlje družbenih obratov se razlikujejo od zasebnih drobnih parcel.

Ker se vsa naselja niso načrtno razvijala in so hiše razmetane po sistemu nekdanje zemljiške parcelacije ob glavnih cestah in starih poljskih poteh, je nastalo različno gosto pozidano območje, ki se vleče med Kamnikom, Domžalami, Radomljami, Količevim, Mengšem in Trzinom. Tu so ostale med vrtovi in sadovnjaki vrinjene njive, ki so za moderno kmetijsko proizvodnjo neprimerne.

Bistriška ravnina nam služi za primer, kako se je v Sloveniji z industrializacijo postopoma ustvarjal nesmotrno zazidan prostor.

Kako z načrtno zazidavo izkoristiti nezazidane parcele med hišami, kje in kako urediti nakupovalna središča med zazidanimi prostori, kako smotrno izkoristiti zemljišče zasebnih že ostarelih kmetov, kako urediti komunalne naprave in povezati regionalno in urbanistično urejanje Bistriške ravnine z Ljubljano ter celotno ljubljansko regijo, so osnovni problemi Bistriške ravnine.

ELEMENTS OF THE TRANSFORMATION OF THE BISTRICA PLAIN

Excerpt

The Bistrica plain is the land along the Bistrica river: from Kamnik to the outflow into the Sava. Deagrarization and urbanization meet half-way in this countryside.

Natural conditions for farming are here comparatively favourable, the large gravel terrace with a good pedological basis and the even clay ground on the east and west brims, with favourable central-European climatic conditions and a comparatively long vegetation period formed the basis for an early settlement of the Bistrica plain.

The fact that the plain is open towards the regional centre of Ljubljana and was thus in respect of traffic early connected with the outside world by paths for transport on horseback, the comparatively early construction of the railway between Kamnik and Ljubljana and the construction of modern roads since the end of the World War II were the factors promoting the industrialization of the Bistrica plain.

With the favourable natural conditions the land-ownership structure with the predominance of production units of more than 5 hectares of land was during the 19th and at the beginning of the 20th century a good basis for the supporting of farming families. Since up to the end of World War II industry had been a rather less reliable source of support for the family, the farmers tended to retain in their hands more than 5 hectares. The factory worker, on his side, was out to buy some land to have an additional source of income. Industrial workers before World War II came mostly from the ranks of native farming population. On the land inherited they put up their houses at the fringe of the village, in the gardens or orchards. Orchards, gardens and fields represented the minimal requirements in the frequent economic crises. Since the passing of farming land into non-farming hand was limited to the area around the villages, the meadows and fields of the village passed from one generation to another unparcelled, the number of farmers with more than 5 hectares of land during the period 1825—1960 increased (in spite of the fact that the number of farmers with parcels of land grew as well) while the percentage of farming surfaces of this group decreased only by 8% (Tables No. 2, 3, Maps No. 1, 2).

Deagrarization has become more expanded as recently as since World War II, and particularly during the last decade. Land-ownership of small size or of more

than 5 hectares can no longer be a basis to cover the growing demands of the modern man. Investments for mechanization are for a farmer with 5 or more hectares of land no longer profitable, and for that reason farming has become for most farmers during the last decade only an additional source of income. The grown-up members of farming families have, with the exception of the older people, found jobs in other economic activities, mostly in industry. In 1961 there was only 12% of farming population, and the percentage of pure farming families decreased by 1967 to a minimum below 5%. And even this are mostly families with rather old members. (Table No.1).

Through the concentration of industry on the Bistrica plain the percentage of industrial population and of population of the tertiary activities was already increasing before World War II. Up to the last decade that population was closely relying on the land, for it was in most cases living in mixed working-farming families. And the rest of the non-agrarian population as well had small parcels of land on which to grow vegetables for home use.

The development of the types of farming economy and manners of land use was closely connected with industrialization and the development of other non-agrarian economic branches. The growth of the non-agrarian population as well as the good traffic connections with the bigger centre of consumption are the two basic factors which were affecting the partial re-orientation of the old poli-crop economy towards the production of milk, meat, and potatoes. This re-orientation of the farming production, however, differed from one region to another, from village to village, and from one farm to the other. It depended on the natural conditions, the vicinity of the market, and the labour available. Up to the eighties the farmers were generally trying to expand the field surfaces towards poorer ground. During the present century, however, with the partial transition to the production of goods, we witness a process of poorer fields being abandoned and on others an intense cultivation of fodder crops.

With the professional transstratification of the farming families and with the decrease of the active farming population and owing to the shortage of labour and mechanization the process of fields overgrowing into meadows was accelerated. The shortage of labour also accounts for the poorer cultivation of orchards, which are in places no longer cultivated at all.

After the World War II on the land of former big land-owners social farming production units were formed. Since 1960 these holdings have become united to the large-scale social farming enterprise «Agrokombinat», which started to expand its land by purchasing land from private land-owners and from people who had found jobs outside farming.

By 1965 almost a half of the cultivated surfaces of the Bistrica plain had passed into the possession of the «Agrokombinat». On naturally equal grounds two types of land have formed as regards the size of the parcel and the manner of land use. On former rounded-off farming holdings, taken over by the «Agrokombinat», big, rounded-off parcels predominate and they are sown with one crop. Around the settlements and on the brims of the plain, however, old petty farming parcelling has remained and here fields and meadows change at small distances. Comparatively small fields — from 20 to 40 ares — are sown with two, sometimes even with six crops.

The Bistrica plain is an example of the countryside which became under the influence of industrialization in a period of twenty years almost wholly deagrarized. The transitory phase of this process falls into the period before World War II. In the village we had the formation of the worker-farmer, who owing to the low earning had to produce some food on his own land around the house, and in the same period the farming families are turning into semi-farming. Since World War II most of the farming population became transstratified professionally. Most of the land suitable for agrarian utilization was rounded-off and passed into the hands of the social sector — the Agrokombinat. The remaining land, which remained privately owned by semi-farmers, old farmers, and farmers with parcels around the settlements, between the houses and on the fringe of the Bistrica plain is from year to year less cultivated.

By the arrival of non-farming inhabitants and through the farming families turning into non-farming ones, the percentage of the working population who has no longer any connection with farming is increasingly growing.

The transstratification of the farming population in the nuclei of old agrarian settlements, the changing of farming houses into houses with flats, garages, workshops, etc. — all this is changing the agrarian physiognomy; newly built houses along the roads and along the village paths connecting former agrarian settlements with places of industry make towards a more or less connected area built up with non-farming houses. (The Map: Land Use of the Bistrica Plain). In the industrialized parts on both sides of the Bistrica the settlements have already grown one into the other, whereas on the fringes of the Bistrica plain we still witness a predominance of locally separated settlement nuclei with agrarian elements predominant in the general physiognomy.

Uporabljena literatura:

¹ Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani: *Studije o kmetijski izrabi tal v treh vaseh Jugoslavije.*

I. V. Klemenčič, Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Podgorje pri Kamniku.

II. M. Jeršič, J. Lojk, L. Olas, M. Vojvoda, Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Sebeborci v Prekmurju.

III. Đ. Jelić, M. Jeršič, J. Lojk, M. Vojvoda, Kmetijska proizvodnja in izraba tal v k. o. Trebijovi v Hercegovini. Geografski vestnik XXXIV, Ljubljana 1962, str. 61-113.

Land Utilization in East-Central Europe Case Studies Geografia Polonica 5, Warszawa 1965.

² Podatki Hidrometeorološkega zavoda v Ljubljani.

³ Anton Melik: Posavska Slovenija.

⁴ Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Socialno-ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1939.

⁵ Svetozar Ilešič: Agrarna prenaseljnost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, Ljubljana 1940, str. 60—70.

⁶ Poklicna struktura prebivalstva v Dravski banovini leta 1931. Rokopisni podatki v knjižnici Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

⁷ Popis prebivalstva 1961. Podatki o prebivalstvu v posameznih naseljih Bistriške ravnine Arhiv Zavoda za statistiko SRS Slovenije.

⁸ Rezultati anketiranja na Bistriški ravnini. Anketo izvedel Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani leta 1963.

⁹ Vladimir Klemenčič: Dnevna migracija industrijske delovne sile v Sloveniji. Arhiv Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani.

¹⁰ Popis individualnih poljoprivrednih gazdinstava 1960. Savezni zavod za statistiku. Broj — 1—60.

¹¹ Podatki Franciscejskega katastra iz l. 1826. Osrednji Državni arhiv Slovenije v Ljubljani. Podatki o katastrskem stanju v letu 1880. Osrednji Državni arhiv Slovenije v Ljubljani. Podatki o katastrskem stanju v letu 1960. Katastrski urad v Kamniku.

¹² Zavod za statistiko in evidenco. Podatki o posejanih površinah.

¹³ Podatki katastrskega urada v Kamniku

¹⁴ Podatki iz arhiva Zavoda SRS za statistiko.

¹⁵ Alfred Janko: O kamniški komuni. Kamniški zbornik I 1955, str. 154—158.

¹⁶ Plešič Svetozar: Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geografski vestnik IX, str. 3—94. Ljubljana 1933.

¹⁷ Plešič Svetozar: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.

¹⁸ Jerovšek Janez: Iz zgodovine slamninarske industrije v Domžalah. Kamniški zbornik III — 1957, str. 322—326.

¹⁹ Klemenčič Vladimir: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski Vestnik XXXII, Ljubljana 1960, str. 111—130.

²⁰ Klemenčič Vladimir: Urbanizacija okolice Kamnika. Geografski Vestnik XXV, Ljubljana 1953, str. 73-92.

²¹ Kraut-Sifrer Tatjana: Geografski momenti v razvoju Kamnika do začetka XIX. stoletja. Kamniški zbornik 1957, str. 5—23.

²² Kobil Bogdan: Komunalna ureditev in gospodarstvo kamniške občine. Kamniški zbornik II. Ljubljana 1956, str. 218—233.

²³ Koder Lojze: Od mlina do tovarne (Tovarna Titan Kamnik), Kamniški zbornik I 1955.

²⁴ Klemenčič Vladimir: Razvoj Mengša v zadnjih 80 letih. Mengeški zbornik, I. del, 800 let Mengša, Ljubljana 1954, str. 92—98.

²⁵ Klemenčič Vladimir s sodelavci: Nekateri elementi urbanizacije in regionalnega razvoja Slovenije. St. 2. Republiški Sekretariat za urbanizem. Ad hoc skupina za proučevanje problemov urbanizacije v Sloveniji. Ljubljana 1965.

²⁶ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana. 1937, str. 175—209.

²⁷ Lipovec Franjo: Kamniška tekstilna industrija. Kamniški zbornik I — 1955, str. 245—249.

²⁸ Lovrenčak Franci: Velika družbena kmetijska posestva kot element preobrazbe pokrajine na Bistriški ravnini. Seminarska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani — junij 1963.

²⁹ Mihelčič Alfonz: Gospodarski opis Mengša. Mengeški zbornik I. del, 800 let Mengša, Ljubljana 1954, str. 21—49.

³⁰ Ogrinec Marijan: Ureditev kmetijstva v Podgorju pri Kamniku. Kamniški zbornik V — 1959, str. 206—233.

³¹ Plešnar Vilko: Kamniški industrijski okoliš z ozirom na lastno proizvodno vrtnin. Kamniški zbornik IV — 1958, str. 227—250.

³² Prešeren Miha: Sadjarstvo kamniškega okoliša. Kamniški zbornik II — 1956, str. 160—171.

³³ Pavlin Albin: Gospodarstvo občine Domžale. Kamniški zbornik IV — 1958, str. 256—281.

³⁴ Rezultati kartiranja izrabe tal na Bistriški ravnini. Kartiranje izvedel Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani leta 1962, 1963, 1965.

³⁵ Valenčič Vlado: Prebivalstvo kamniškega področja. Kamniški zbornik IV — 1958, str. 41—86.

³⁶ Valenčič Vlado: O slamninarski domači obrti. Kamniški zbornik V — 1959, str. 165—193.

³⁷ Zore Franc: Živilska industrija v Kamniku. Kamniški zbornik I — 1955, str. 250—258.

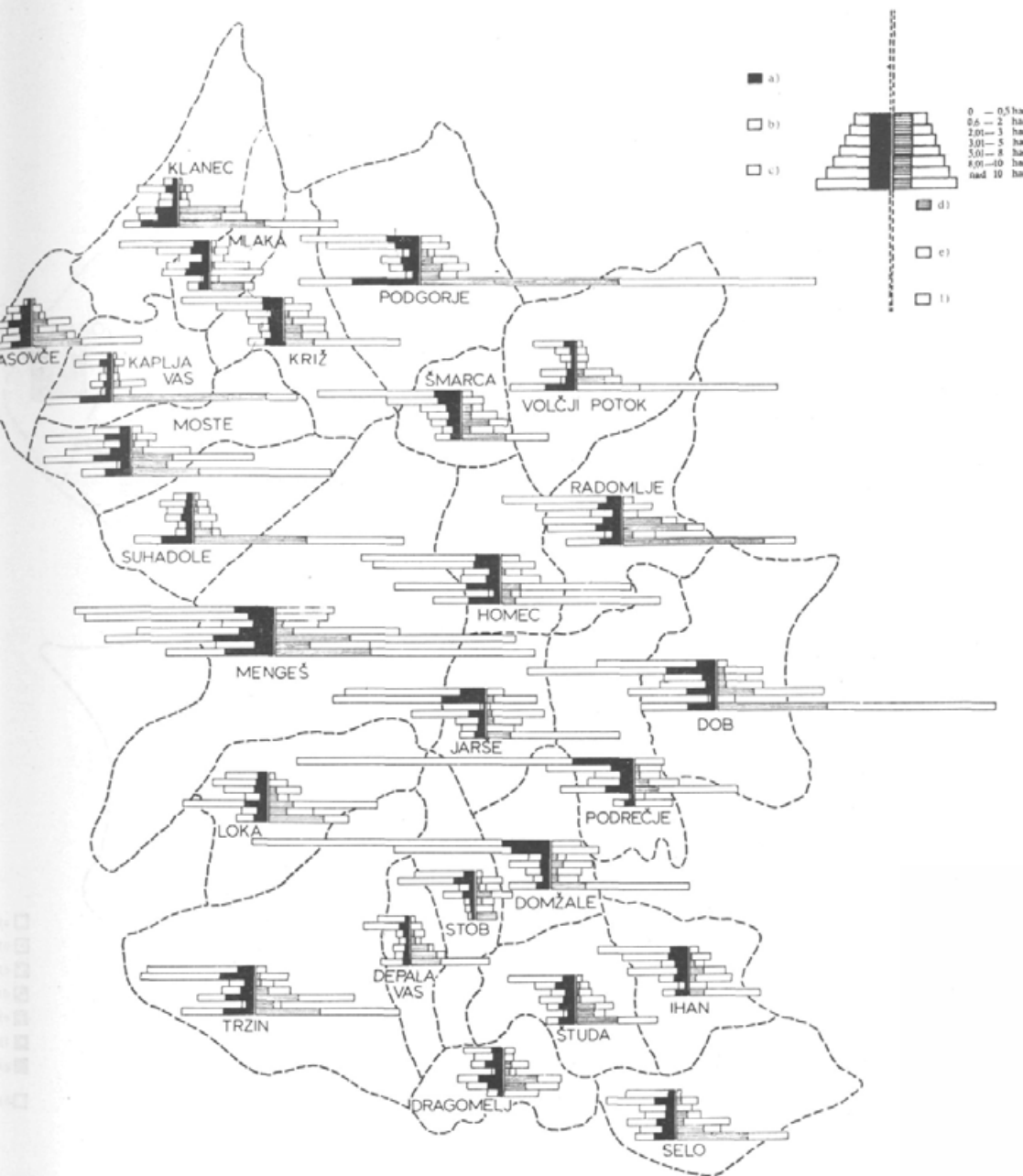
³⁸ Zika Ivan: Iz zgodovine kamniške keramike. Kamniški zbornik VI — 1960, str. 22—225.

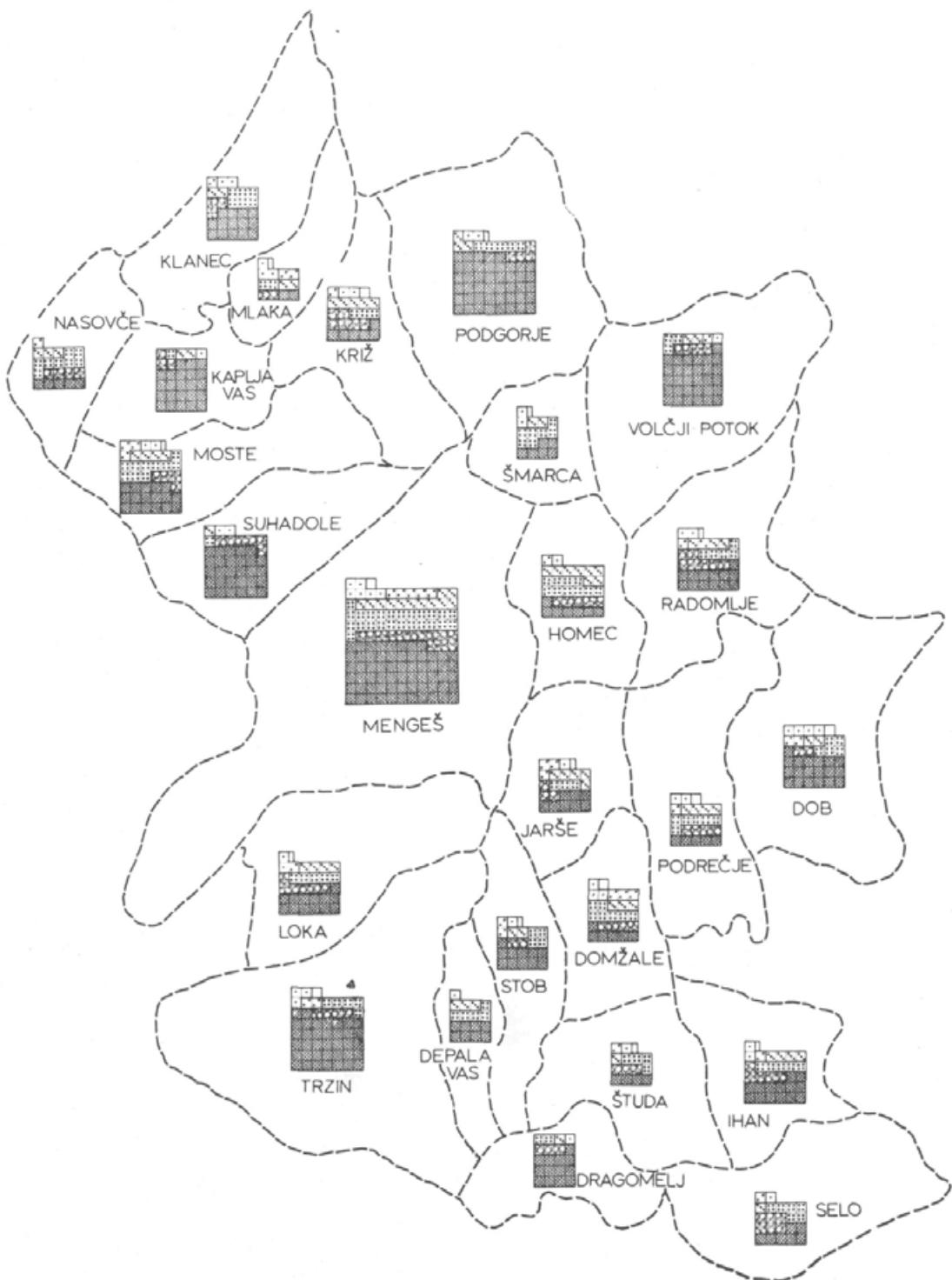
³⁹ Pavlin Albin: Domžale v svojem razvoju. Kamniški zbornik III — 1957, str. 300—321.

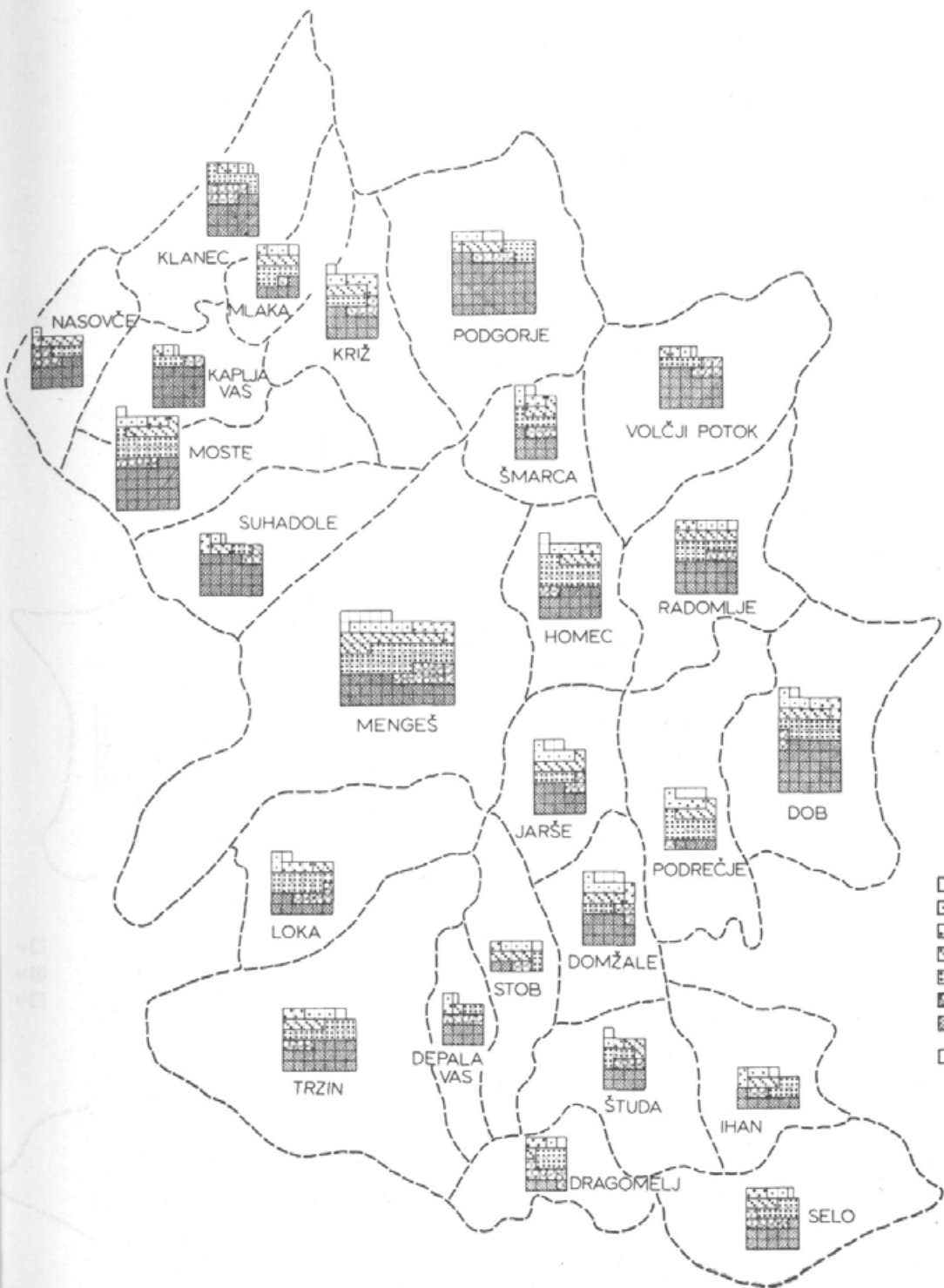
⁴⁰ Poklicna struktura prebivalstva v Dravski banovini leta 1931. Rokopisni podatki v knjižnici Oddelka za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

⁴¹ Register prebivalstva za naselja občine Domžale po stanju junija 1963.

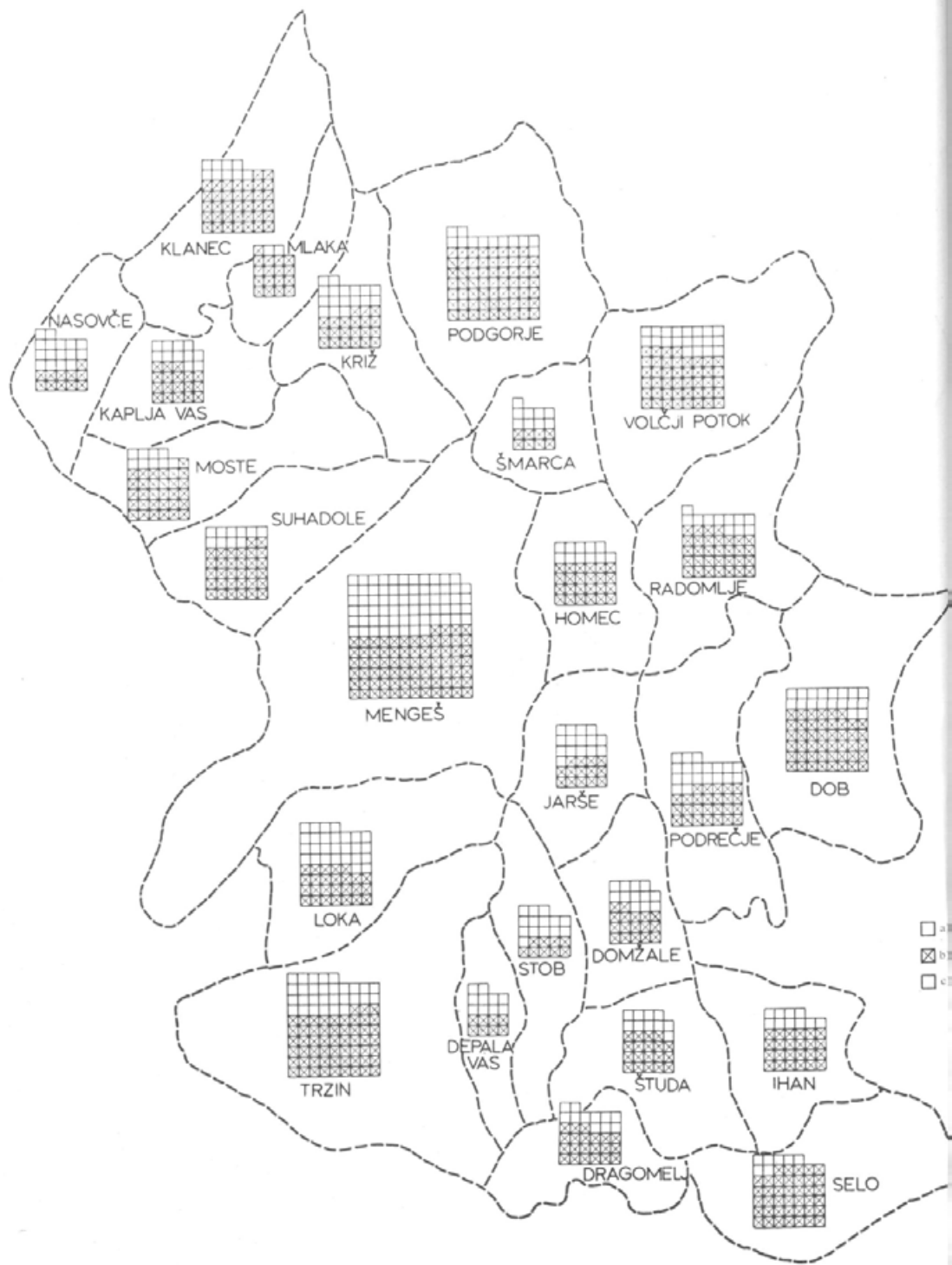

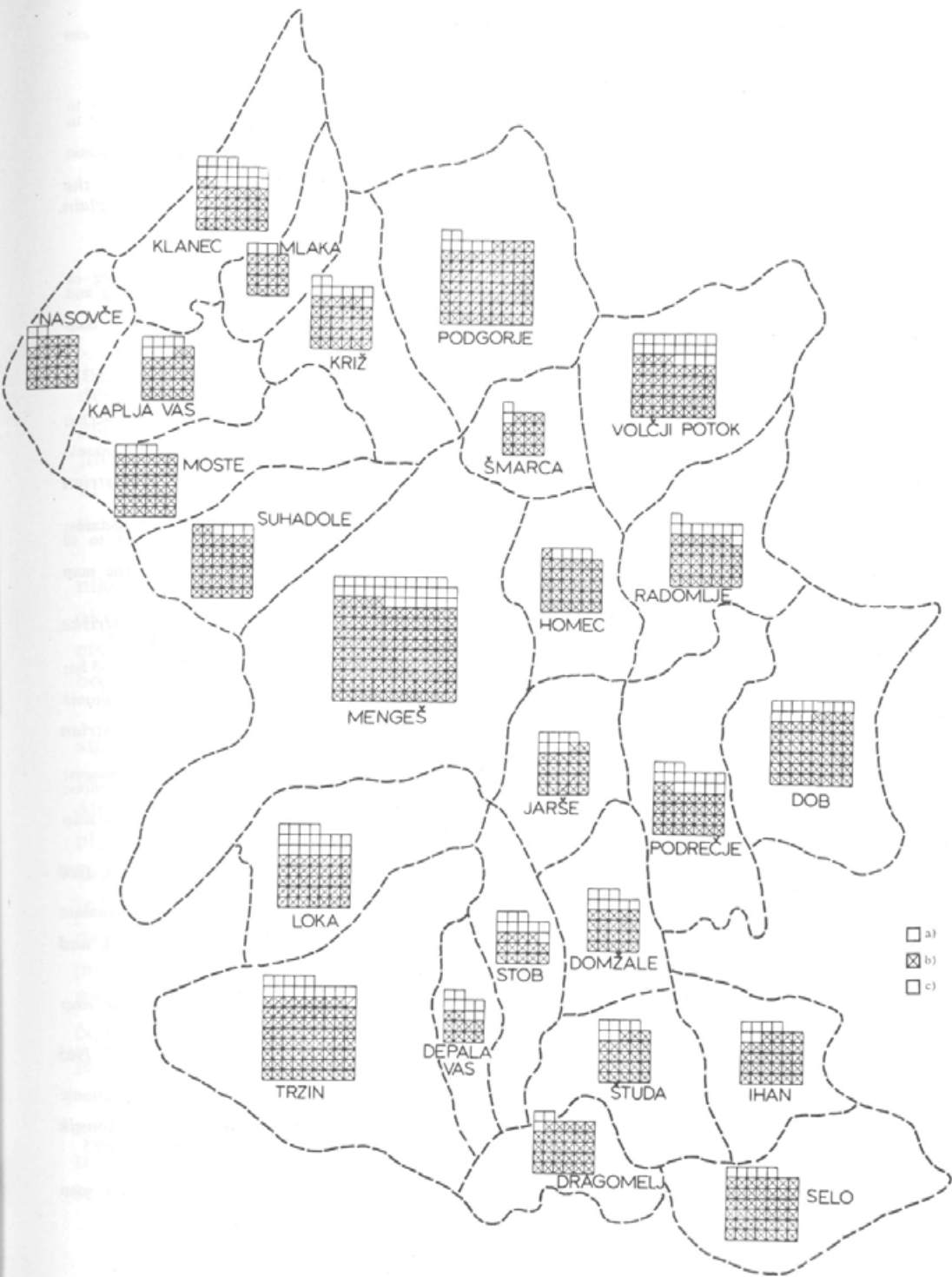

- a) [Pattern: 4x4 grid]
- b) [Pattern: 4x4 grid with top row shaded]
- c) [Pattern: 4x4 grid with top two rows shaded]
- d) [Pattern: 4x4 grid with top row and bottom row shaded]
- e) [Pattern: 4x4 grid with top row and bottom two rows shaded]
- f) [Pattern: 4x4 grid with top row and bottom row shaded, and a small square in the top-left corner]
- g) [Pattern: 4x4 grid with top row and bottom row shaded, and a small square in the top-right corner]
- h) [Pattern: 4x4 grid with top row and bottom row shaded, and a small square in the bottom-right corner]

- a
- ⊗ b
- ◻ c

Karta št. 1: Razmerje med številom in zaposlitveno strukturo prebivalstva ter zemljiščem posameznih socialno-posestnih skupin na Kamniško bistriški ravnini l. 1960

Število in zaposlitvena struktura prebivalstva po soc.-posestnih skupinah

Zemljišče posameznih socialno-posestnih skupin

a) kmečko prebivalstvo in gospodinjje, zaposlene deloma v kmetijstvu; b) zaposleni izven kmetijstva in vzdrževani; c) 10 prebivalcev; d) zemljišče čistih kmečkih gospodinjstev; e) zemljišče polkmečkih in nekmečkih gospodinjstev; f) 10 ha

Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani; karto pripravil: Matjaž Jeršič; karto izdelala: Božena Antonič

Map No. 1: The relation between the number and the employment structure of the population and the land of the individual social-ownership groups in the Bistrica plain in 1960

Number and employment structure of the population according to social-ownership groups

The land of the individual social-ownership groups

a) farming population and housewives partly employed in farming; b) employed outside farming or maintained; c) 10 inhabitants; d) the land of pure farming households; e) the land of semi-farming and non-farming households; f) 10 hectares

Institute of geography of the University of Ljubljana. The map prepared by: Matjaž Jeršič. The map drawn by: Božena Antonič

Karta št. 2: Socialno posestne razmere zasebnih lastnikov v katastrskih občinah Bistriške ravnine l. 1880

Zemljišče v lasti soc.-posestne skupine: a) z 0–0,5 ha; b) z 0,6–2 ha; c) z 2,01–3 ha; d) s 3,01–5 ha; e) s 5,01–8 ha; f) z 8,01–10 ha; g) nad 10 ha; h) 10 ha

Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani; karto pripravil: Matjaž Jeršič; karto izdelala: Božena Antonič

Map No. 2: Social-ownership circumstances of private landowners in the cadastrarian parishes of the Bistrica plain in 1880

The land owned by the social-ownership group: a) with 0 to 0,5 hectares; b) with 0,6 to 2 hectares; c) with 2,01 to 3 hectares; d) with 3,01 to 5 hectares; e) with 5,01 to 8 hectares; f) with 8,01 to 10 hectares; g) more than 10 hectares; h) 10 hectares

Institute of geography of the University of Ljubljana. The map prepared by: Matjaž Jeršič. The map drawn by: Božena Antonič

Karta št. 3: Socialno posestne razmere zasebnih lastnikov v katastrskih občinah Bistriške ravnine l. 1960

Zemljišče v lasti soc.-posestne skupine: a) z 0–0,5 ha; b) z 0,6–2 ha; c) z 2,01–3 ha; d) s 3,01–5 ha; e) s 5,01–8 ha; f) z 8,01–10 ha; g) nad 10 ha; h) 10 ha

Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani; karto pripravil: Matjaž Jeršič; karto izdelala: Božena Antonič

Map No. 3: Social-ownership circumstances of private landowners in the cadastrarian parishes of the Bistrica plain in 1960

The land owned by the social-ownership group: a) with 0 to 0,5 hectares; b) with 0,6 to 2 hectares; c) with 2,01 to 3 hectares; d) with 3,01 to 5 hectares; e) with 5,01 to 8 hectares; f) with 8,01 to 10 hectares; g) more than 10 hectares; h) 10 hectares

Institute of geography of the University of Ljubljana. The map prepared by: Matjaž Jeršič. The map drawn by: Božena Antonič

Karta št. 4: Družbena in zasebna zemljišča v katastrskih občinah Bistriške ravnine l. 1960

a) družbena zemljišča; b) zasebna zemljišča; c) 10 ha

Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani; karto pripravil: Matjaž Jeršič; karto izdelala: Božena Antonič

Map No. 4: Socially and privately owned land in the cadastrarian parishes of Kamnik and the Bistrica plain in 1960

a) socially owned land; b) privately owned land; c) 10 hectares

Institute of geography of the University of Ljubljana. The map prepared by: Matjaž Jeršič. The map drawn by: Božena Antonič

Karta št. 5: Družbena in zasebna zemljišča v katastrskih občinah Bistriške ravnine l. 1965

a) družbena zemljišča; b) zasebna zemljišča; c) 10 ha

Inštitut za geologijo Univerze v Ljubljani; karto pripravil: Matjaž Jeršič; karto izdelala: Božena Antonič

Map No. 5 Socially and privately owned land in the cadastrarian parishes of Kamnik and Bistrica plain in 1965

a) socially owned land; b) privately owned land; c) 10 hectares

Institute of geography of the University of Ljubljana. The map prepared by: Matjaž Jeršič. The map drawn by: Božena Antonič

NASTANEK IN RAZVOJ PASTIRSKEGA STANU NA VELIKI PLANINI NAD KAMNIKOM

Tone Cevc

Temeljno delo slovenskega narodopisja pričinja pred več kot dvema desetletjema poglavje o planšarskih stanovih in pastirjih z ugotovitvijo: »Naši planinski stanovi so še popolnoma neobdelano poglavje z izjemo ziljskih, ki jih je opisal Ilešič.¹ Tudi še danes pogrešamo delo o pastirski arhitekturi, ki je na našem alpskem ozemlju bila prav do nedavna še zelo trdno ujeta v staro ljudsko tradicijo.

Sestavek želi opisati enega najmikavnejših ljudskih arhitekturnih spomenikov iz kamniškega območja, o katerem pravi F. Stelè: »Kamniški sodni okraj je z eno besedo povedano, bogat posameznosti, reven pa na skupnih efektin.«² Gre za ovalni pastirski stan na Veliki planini, ki je redka priča bogate preteklosti kamniškega okolja.

Zdi se, da so začetki gorskega turizma prebudili tudi zanimanje za pastirski stan na Veliki in Mali planini. Prvi, ki je v potopisu na kratko orisal pastirske stanove, je bil menda raziskovalec turističnih poti v Kamniških Alpah, prof. J. Frischauf iz Gradca. V opisu poti na Malo in Veliko planino pravi: »Pot je vodila na Malo planino, v pravo planinsko vas, kjer so pastirske koče zgrajene na prav poseben način. Vsaka pastirska koča je podobna od daleč nekakšnemu velikemu šotoru. Brž ko stopimo bliže, pa razkrijemo, da daje lijakasto obliko koče druga streha, ki počiva na pokončnih kamnitih kladah in pravzaprav prekriva leseno ali kamnito kočo. Poizvedoval sem pri prijateljih v Kamniku, ki niso bili izvedeni o gorah, čemu takšna oblika pastirskih stanov, pa nisem o tem nič zvedel. Verjetno je namenjen vmesni prostor živini za zavetje.«³

S tem svojim zapisom je vneti občudovalec gorskega sveta Grintavcevo zaoral prvo brazdo v plodno zemljo kulturne dediščine, ki jo skrivajo obširne travnate planote največje slovenske planine. Čeprav je Frischaufovo poročilo še skromno, razkriva vendar bistveno odliko tega planinskega stanu: do tal

segajočo šotorasto streho, ki prekriva kamniti ovalni obod, in leseno pastirjevo bivališče obenem.

Mnogo pozneje opozarja A. Melik v opisu Slovenije na velikoplaninske stanove. »Ostarek primitivne stare hiše imamo tudi v planinah v pastirskem stanu ali koči. Tu je zgradba lesena, običajno iz brun. Na sredi stanu je ognjišče, vzvišen oglati prostor, zadelan z ilovico in kamenjem ter obdan z lesenim oklepom. Ob steni je na nekoliko vzvišenem prostoru, »pograd« imenovanem, postelja za pastirja. Koča je brez stropa in dim uhaja venkaj neposredno skozi streho kjerkoli. Morda je preostanek starinske kmečke hiše posebnega tipa ohranjen v pastirski koči v Kamniških Alpah ter v sosedstvu, s svojo okroglasto obliko se razlikuje od drugih pastirskih stanov. Tudi v Franciji so se ohranile iz pradavnine okrogle zgradbe (Brunhes), povsem okrogle stavbe, narejene iz apniških škripli, se vidijo v Istri po vinogradih, kjer služijo za orodje pa v zavetje«.4

A. Melik poudarja verjetnost, da je pastirski stan na Veliki planini po izviru star in da ima zametek v prastari kmečki hiši. Nadaljnji odstavek, ki govori o »hiškah«, pa kaže, da je Melik morda že iskal sorodstva med velikoplaninsko pastirsko arhitekturo in istrskimi poljskimi stavbicami, kar se bo izkazalo pozneje kot pravilna slutnja.

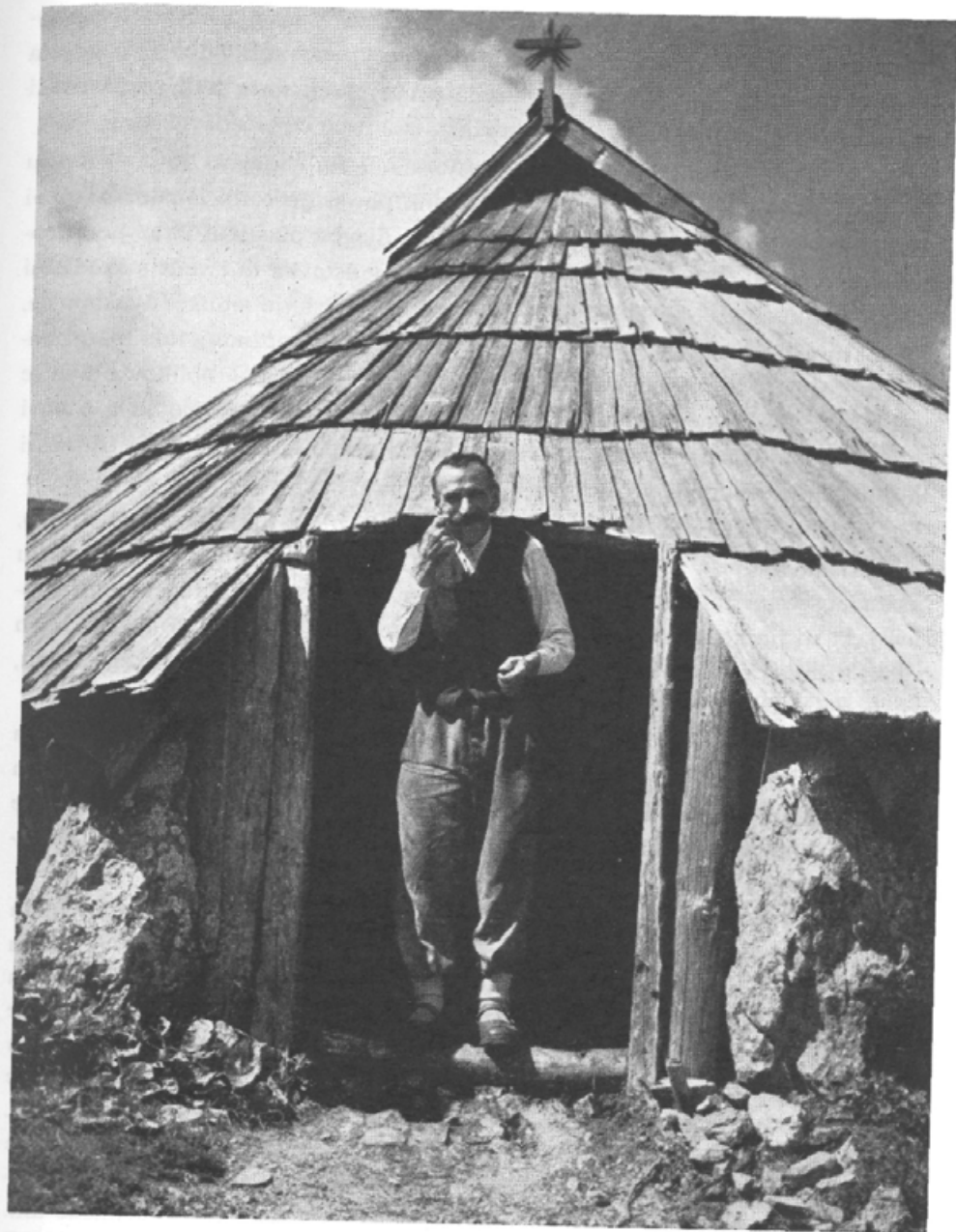
Nekaj let za Melikovim delom se je ustavil ob stanovih ponovno geograf G. Glauert, ko je zapisal: »Ovalni leseni stan na Veliki in Mali planini s strmo, skoraj do tal segajočo streho, predstavlja redko obliko hiše, ki spominja na hiše v dinarskem gorskem območju«.5

Glauertova opomba tako prva kaže pot za primerjanje našega redkega etnografskega spomenika z gradivom Bosne in Hercegovine.

Etnograf R. Ložar pa je v kratkem opisu velikoplaninskega stanu podal tudi že misel o njegovem nastanku. »Tudi nekateri stanovi na Veliki planini so dvocelični. Prvotna oblika teh stanov je bila enocelična, ognjišče je navadno stalo na levi strani v kotu pri vratih. Pogradi so bili v smeri kočice ali pa so stali pravokotno na podolžno smer kočice. Imeli so obliko stoječih korit, ki so stala druga nad drugim. Posebno značilne so za kočice na Veliki planini do tal segajoče strehe, ki tako prekrivajo prostor okoli četverokotne celice. Tloris da obliko pravokotnika, včrtanega v podolgovat, včasih nepravilen oval. V pokritem prostoru okoli kočice, ki ima značaj nekakšnega tamerja, se nahaja živina v viharju ali ponoči ob slabem vremenu«.6

Kot vse dosedanje opisovalce, je tudi R. Ložarja najprej pritegnila nenavadna zunanja oblika stanu, skušal pa jo je razložiti, ko jo je izpeljeval iz kvadratnega enoceličnega pastirjevega bivališča. Natančnejša obravnava bo pokazala, da je bilo tako izhodišče napačno.

Slika 1

Pripovedovalec Preskarjev Andrej pred bajto na Veliki planini

Po drugi svetovni vojni, ko so porušena kmečka naselja klicala k obnavljanju v duhu tradicije, je našla ljudska arhitektura večji odmev. Tako sta arhitekta M. Mušič in V. Kopač pokazala precej zanimanja tudi za pastirski stan na Veliki planini.

M. Mušič objavlja poleg fotografije stanu tudi njegov tloris. V opisu pravi: »Pastirski stanovi na Veliki planini po svoji funkcionalni zasnovi predstavljajo zavetje za pastirje in drobnico, njegov plastični izraz podkrep-ljuje streha: sklanja se do nizkega, kamnitega podstavka in izvede s skodlami zanimiv prehod iz okrogline na obeh koncih v vrhnjo obliko dvokapnice. Arhitektura pastirskega stanu je posledica globokih spoznanj talnih in podnebnih razmer, hkrati pa razgrinja zanimivo razvojno pot oblikovanja hiše nasploh, ki je zamenjala šotor nomada, konstruktivno ogrodje je v osnovi le dopolnjeno ogrodje šotora, kakršnega je zahtevala težnja po večji trajnosti na določenem stalnem prostoru«.7

M. Mušič tako ponovno opozarja na povezavo pastirskega stanu s hišo, o kateri pa iz opisa še nič ne zvemo. Stan je nastal po Mušičevem gledanju zaradi posebnih talnih in podnebnih razmer. Ta misel je ostanek onih spoznanj, ki so jih geografi s svojo metodo večkrat s pridom uporabili pri svojih opisih hišnih tipov na Slovenskem. Vendar pa pri razvoju pastirskega stanu, kot bomo še ugotovili, niso odločali samo podnebni in talni faktorji.

Arhitekt V. K o p a č je še posebno zaslužen, ker je zbral krajevna imena v Grintavcih,⁸ obenem pa je prvi, ki je natančno opisal velikoplaninski stan s poslušom za konstrukcijske elemente, ki so odločilni za spoznanje njegove razvojne poti. Opis zaključuje misel, »da je pastirski stan rudiment prastarega bivališča in morda zapuščina še predslovanske dediščine«.9

Geografom, etnografom in arhitektom se je pridružil ob pastirskem stanu na Veliki planini tudi umetnostni zgodovinar E. C e v c, ki v prvem poglavju Slovenske umetnosti razglablja: »Do kamor je segla rimska oblast, je segla tudi zidava v kamnu ali opeki. Slovani so ob prihodu poznali le lesene stavbe in celo take, ki so bile v zemljo vkopane in prekrte s slamo. Na podeželju in tudi v mestih se je ohranjala lesena hiša še daleč v srednji vek. Drugače je bilo na Krasu, kjer je preobilje kamna kar narekovalo kamnitne stavbe. Eno izjemo poznamo tudi zunaj Krasa — iz suhega kamna grajene ovalne obode koč na Veliki planini nad Kamnikom —, ki tako po tlorisu, ki je mediteranski, kot s stožčasto streho spominjajo še na arheološke, predrimske dni. Šele kasnejši čas jih je z razvojem notranje prostorninske delitve obogatil z leseno in nad tla dvignjeno izbo in tako oddelil prostor za človeka od prostora za živali. V Istri in na Krasu pripadajo prastaremu tipu kamnitne

suhe gradnje majhnih okroglih in z navidezno kupolo prekritih ali pravokotnih »hišk«, ki služijo danes poljedelcem in pastirjem za zavetje ob neurju«.10

V tem uvodu se prvič srečujemo z mislijo, da je pravokotno leseno pastirjevo bivališče po nastanku sekundarno, poznejše analize bodo misel potrdile, sam nastanek pa pomaknile še daleč v prazgodovino.

Tako smo na koncu s pregledom onih del, v katerih smo lahko našli nekaj več poročil o pastirskih stanovih na Veliki planini, katere planoto obkroža na severu gorski venec Ojstrice, Škarij, Planjave, Kamniškega sedla, Brane, Turske gore, Skute, Štruce, Grintavca, Kočne, Kalškega grebena in Krvavca.

Gradivo za študijo o pastirskem stanu na Veliki planini sem zbiral najprej v letu 1956 na pobudo svojega akademskega učitelja dr. Vilka Novaka za diplomsko delo o pastirskem življenju na Veliki, Mali in Gojski planini. Z n drobnejšim zbiranjem sem nadaljeval v letu 1966. Tako je poteklo desetletje od prvih zapisov in med tem časom je za vedno umolknil nadarjeni pripovedovalec Andrej Močnik, p. d. Preskar iz Bistričice (sl. 1), čigar roka ni znala le spretno z nožičem izrezovati slikovitih »pisav«, temveč tudi zvesto po tradiciji graditi lesene pastirske stanove.

Vlasto Kopač me je ponovno spodbudil, da sem začeto delo o življenju pastirjev na Veliki planini nadaljeval. Očitno je bilo, da segajo izviri pastirskega življenja na tej planini daleč v preteklost, pojasnilo pa naj bi našli ob domu, ki je spremljal pastirja od prvih začetkov bivanja na planini.

Šele odgovor na postavljeno vprašanje bi v večji meri omogočil globlje raziskati pastirjevo materialno in duhovno kulturo.

Študija si zastavlja temeljne naloge: ugotoviti in določiti praobliko pastirskega stanu na Veliki planini, nato pa slediti razvoju do današnjih dni, ob čemer nas seveda mika poiskati tako prostorski kot tudi časovni okvir njegove arhitekture.

Kako se lotiti naloge? Najpomembnejše je bilo poiskati pravo metodo, kajti z raziskavami pastirske arhitekture smo šele na začetkih. Odlično delo švicarskega raziskovalca R. Weissa je pomagalo odkrivati funkcionalne zakonitosti pri gradnji hiš. Vendar pa nas samo funkcionalno analitična metoda ne bi mogla pripeljati do prepričljivejših rezultatov. Nove možnosti so se razkrile s pritegnitvijo bogato ilustriranega dela arhitekta H. Soederja, ki z arheološkim znanjem in s študijem gradbenih konstrukcij pojasnjuje praoblike zahodnoevropske gradbene umetnosti.¹²

Obe deli sta v mnogočem pomagali izoblikovati metodo dela: najprej je bilo treba gradivo analizirati, po drugi strani pa je bilo potrebno izluščiti

med mnogimi oblikami in raznovrstnimi konstrukcijami tisto prakonstrucijo, iz katere je po dolgem časovnem obdobju pognala nam znana ovalna oblika pastirskega stanu na Veliki planini.

Končno je v pravem času izšel prispevek arheologa S. Gabrovca, ki je s skromnim razpoložljivim arheološkim gradivom orisal kamniško ozemlje v prazgodovini in prav tako prispeval svoj delež za zgodovinsko osvetlitev nastanka velikoplaninskih koč.¹³

Velikoplaninski pašniki in pastirski stan

Kamniške ali Savinjske Alpe se razprostirajo izmed vseh Alp najbolj vzhodno. V vznožju osrednje skupine leži mesto Kamnik, po katerem imajo Alpe eno izmed geografskih imen, medtem ko ljudje izpod gora imenujejo vso skupino kar Grintavci.

Velika planina se dviga nad dolinami Kamniške Bistrice, Črne ter dolino Štajerskega in Kranjskega Raka (sl. 2). Na planino se lahko pripeljemo danes z žičnico iz Kamniške Bistrice, medtem ko stara pešpot vodi iz doline Črne in vasi Stahovica. Pot se vzpenja čez naselje Prapretno mimo stare cerkve sv. Primoža (892 m). Cerkev je bila morda prvotno posvečena sv. Radegundi, kateri na čast so radi postavljali cerkve že v predromanski in romanski dobi na krajih z ostanki rimske naselitve, zlasti pa ob skalah in svetih studencih. O nastanku svetoprimoške cerkve je verjetno odločala neka kulturna ali pa vsaj naselbinska kontinuiteta in tudi lega poti na Veliko planino.¹⁴ Pot se nadaljuje mimo cerkve na Sušave in proti Pasjim pečem in planini Kisovec (1200 m). Nekoliko višje se začenjajo pašniki Male planine. Severno od Male planine prehajajo pašniki v Veliko planino, ki se razteza v višini

Slika 2
Pastirsko naselje na Veliki planini pred pol stoletja

Slika 3

Kamnitna kraška goličava na severu Velike planine

1600 m. Njeni najvišji vrhovi prehajajo na zahodu v vrhove Poljanskega roba, ki strmo padajo v dolino Kamniške Bistrice, na vzhodu pa se Velika planina prelije mimo Bukovca na Gojško planino in v dolino Volovljeka ter Kranjskega in Štajerskega Raka.

Po geološkem nastanku so Kamniške ali Savinjske Alpe iz kenozoika. Glavna sestavina teh Alp sta dolomit in sivi apnenec (sl. 3). Same planote Velike planine pa geološko pripadajo oddelku »wengenskih skladov«, ki so s svojimi preparlinami ustvarili rodovitno prst, na kateri od maja pa do septembra bujno rasejo mleč, detelja in razne trave, ki dajejo dobro pašo številni živini.¹⁵

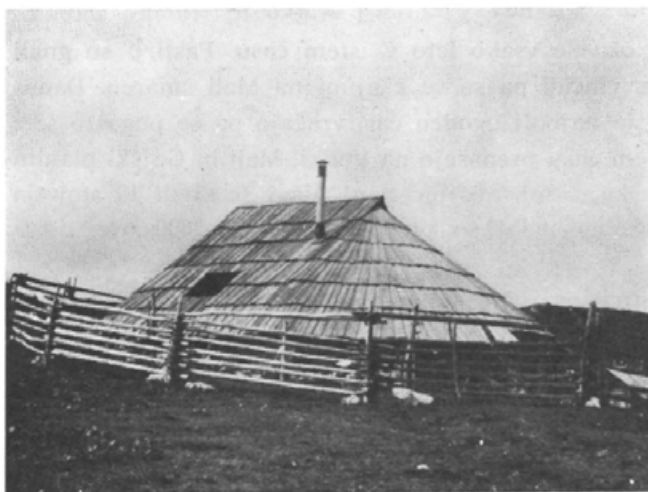
Pašne trate so nekoč oživele vsako leto v istem času. Pastirji so gnali črede na pašo o sv. Petru, vračali pa so se z njimi na Mali šmaren. Danes pa ženejo na pašo, kadar je najbolj ugoden čas, vračajo pa se pogosto šele sredi septembra. V poletnem času prepasejo na Veliki, Mali in Gojški planini več kot 600 glav živine, nekaj konj, ovc ter svinj. Vsaj še sredi 19. stoletja pa je bilo razmerje drugačno tedaj so prepasli več kot 2000 ovc, dosti manj pa goveje živine.¹⁶

Za tisti čas, ki ga pastirji preživijo z živino na planini, si zgrade stalna, trdna in varna bivališča. Na vseh treh pašnikih se razprostira v večjih gručah več kot 100 pastirskih »bajt«, katerih vsaka ima svoje domače ime.¹⁷ Ker so pastirski stanovi leseni, pogosto tudi pogorijo. Zadnja vojna tudi njim ni prizanesla; januarja leta 1945 so skoraj vse požgali Nemci iz maščevanja, ker so v njih našli pribežališča partizani. Takoj po končani vojni so lastniki

bajte obnovili, večinoma tudi temeljito modernizirali, tako da je edino novi Preskarjev stan na Veliki planini obnovljen v celoti v stari tradicionalni obliki in notranji ureditvi.

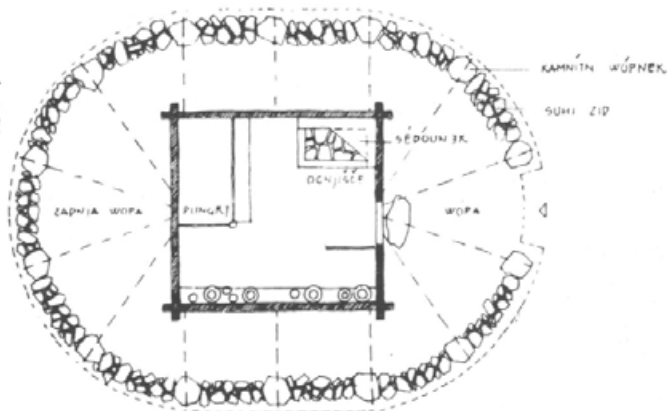
Tipični velikoplaninski stan je orisal v svojem zapisu Vlasto Kopač: »Na pol metra visokem podzidku iz zloženega in z rušo zastičenega kamnja leži pravokoten, kladno vezan oklep iz štirih smrekovih debel, ki nosi kladne in na »miš« vezane stene ali »pwati«, prav tako iz neobtesanih okroglic »pwatnjakov«. Prednja in zadnja stena sta na dosegu roke povezani z dva čevlja razmaknjenima »glistama«, nad njimi sta na obe steni nasajeni trikotni čeli, »greblji« enake izvedbe. Osrednji preostor ima steptana ilovnata tla, ob stranski steni so police za skledе in latvice, v prednji steni so ozka in nizka vrata, za durmi je v kotu ognjišče, ob zadnji steni je pograd za pastirja in manjše stesano korito za snežnico.

V odmiku enega do dveh sežnjev od pastirjevega bivališča so pokonci postavljene kamnite klade. Te nosijo glave špirovcev ali »wopnikov«, ki so nad obema stranskima lopama vzporedno, nad prednjo in zadnjo steno pastirjevega bivališča pa pahljačasto razporejeni. Kamnitne klade so pred zadnjo in sprednjo lopo nameščene v polkrogu. Nad osrednjim prostorom ni lopnikov, prostor je prekrit z vzdolžnimi, do poltretji čevljev razmaknjenimi »watami«, ki so pribite tudi nad lopami na lopnike. Šotorasta streha je krita s klanimi smrekovimi skodlami in sicer dvojno nad lopami in trojno nad osrednjim prostorom. Običajno je streha krita v sedmih vrstah »plejnah«. Ovalni stan iz tridesetih let tega stoletja ni imel oken niti svetlobnih lin. Bil je brez stropa, dim je uhajal med skodlami na plano. Pičlo svetlobo je osrednji prostor dobival skozi rego odmaknjene skodle na strehi.¹⁸

Slika 4
Osek z leseno ograjo pri Slevškem stanu na Veliki planini

Slika 5
 Tloris tipičnega velikoplaninskega stanu —
 »pwaninske bajte«
 s pastirjevo izbo v sredi

Skoraj vsak pastirski stan obkroža lesena, včasih tudi kamnita ograja »uusk« (sl. 4). Leseno ograjo naredijo iz tanjših smrekovih debel »strgač« tako, da med dva navpična kola vtaknejo strgače in te povežejo s smrekovim »ročem«, vejo, ki jo je treba malo ožgati, da se laže ovije. Nad prvo strgačo privežejo še drugo in tretjo in nadaljnje, vmes vtaknejo kamen, da strgače ne zlezajo druga k drugi. Ograja ima obliko nepravilnega četverokotnika in se zapira z leso. Danes so ograje visoke nekaj več kot 1 meter, nekaj pa so bile visoke tudi po 2 metra, da so se pastirji in živina lahko ubranili pred zvermi. Na podoben način postavljajo ograje tudi v švicarskem Graubündenu¹⁹ in v Bosni.

Velikoplaninski pastirski stanovi so zgrajeni iz lokalnega gradiva, to je iz sivega apnenca in smrekovega lesa. Kamna je na velikoplaninskih pašnikih precej. Za vso planoto so namreč značilne kraške vrtače, ponikovalnice in goličave, manjka pa tudi vode, saj razen manjšega studenca na Mali planini na pašnikih ni žive vode. Pastirji so morali zato nositi v bajte sneg v koših iz kraškega prepada »Velike vetrnice«.²⁰

Les je prav tako pri roki. Nekdaj, vsaj še pred 100 leti, je segal redke gozd prav do višine 1600 metrov, torej do tam, kjer so danes najboljši pašniki. Počasi pa so pastirji gozd krčili in s tem večali pašne površine.²¹

Tloris velikoplaninskega stanu kaže dvojnost, ki ga določa njegova funkcija: ovalna lopa služi za zavetje živini, pravokotna izba znotraj oboda pa je namenjena samo pastirju. (sl. 5) Nadrobnejše opazovanje karakterističnih sestavnih delov stanu, ovalnega oboda in pravokotne izbe, kaže razloček ne samo v obliki, temveč tudi v gradivu. Les in kamen sta si tu segla v roke ter tako sklenjena izoblikovala izjemen prostor, ki dobro služi svojemu namenu. Kamnitni obod, čigar glavna karakteristika je ovalna oblika, vzbuja že od prvih opisov največ pozornosti.

Ovalni kamnitni obod

Oval je dolg približno osem metrov in širok šest metrov. Iz kamna zložena stena je visoka nekaj več kot pol metra. Na tistih mestih, kjer počivajo na njej leseni oporniki za lopo, »wopniki«, stojijo skoraj meter visoke kamnitne klade, ki nas spominjajo na megalitske gradnje. Kamenje, ki je naloženo med te kamnitne klade, je zloženo drugo vrh drugega na način suhega zidu (sl. 6). V mnogih pastirskih stanovih danes ne zapolnjujejo več vmesnih prostorov med kamnitnimi kladami s kamenjem, večkrat jih zapolnijo ali zabijejo kar s skodlami. Ob tem se seveda sprašujemo, če ni bil morda ovalni obod nekoč lesen?

Da bi to ugotovil, sem raziskal več starejših opuščeni ovčarij v Kamniških Alpah. Ljudsko izročilo še dobro ve za te opuščene ovčarije, prav tako pa o nekaterih poročajo tudi urbarji. Urbar iz leta 1571 omenja planine, ki so bile nekoč v posesti Starega gradu v Kamniku. Med naštetimi planinami so trdno določljive: Jezerca pod Krvavcem, Koren pod Krvavcem,

Slika 6

Kamnitni obod pastirskega stanu na Veliki planini, Vodnikova bajta

Slika 7

Razvaline opuščene
pastirjevega zavetišča
na Dolgih njivah

Mokrica nad Kamniško Bistrico in Dolge njive pod Kalškim grebenom.²² Na vseh omenjenih ovčarijah vidimo še danes ostanke primitivnih pastirskih bivališč, ki so bila obljudena vsaj še pred 100 leti.²³

Na planini Dolge njive lahko odkrijemo vsaj dve stari pastirski bivališči in več novejših, kakor je potrdila najdena keramika. Pastir je zgradil starejša bivališča ob nižji steni, medtem ko je preostale proste strani ogradil s kamnitim suhim zidom (sl. 7). Bivališče ima zaradi porušenih kamnov komaj še prepoznavno obliko: verjetno je bilo polkroglo. Notranje izmere zavetišča so 3×2 m. Podobnih zavetišč odkrijemo na planini še več, kar kaže, da je bila nekoč precej obljudena; to je še bolj razumljivo, ker je v bližini tudi manjši studenec. Bližnji kraj z imenom Gradišče, kjer je lepo razgledišče po dolini Kokre, pa bo morda razkril kdaj tudi arheološke sledi (sl. 8).

Slika 8

Gradišče pod Zvohom

Slika 9
Pastirjevo zavetišče med
dvema skalama »V sedli za
Brano« ob poti na
Kamniško sedlo

Teško dostopna je ovčarija v Žmavcarjih, ki leži v višini približno 1400 metrov pod slikovito južno steno Turske gore in v bližini prepadnega hudournika, ki izvira pod Kotličici. Pastir si je postavil zavetišče prav tako pod prevesno steno, preostale proste strani pa je ogradil s suhim zidom. Razvaline ne dopuščajo izmeriti stanu, približno je meril v notranjosti $2 \times 1,5$ metra.

Na planini Koren sem našel pri lokvi ostanke dveh stanov, oba sta bila zgrajena iz kamna, velikosti $3,4 \times 4$ m. Vhoda sta orientirana v smeri vzhod—zahod.

Planino »Vsedli za Brano« omenjajo viri že leta 1499.²⁴ Leži ob poti na Kamniško sedlo nad Klinom. Tam naletimo nekoliko vstran od poti, proti Brani, na razvaline več pastirskih bivališč in tamarjev za ovce. Vsa zavetišča so bila zelo preprosto zgrajena iz kamna, eno bivališče si je postavil pastir kar med dve večji skali (sl. 9). Ograde — tamarji za ovce — so okroglega tlorisa in premera do 7 metrov, suhi zid ni višji kot pol metra. Pastirskih zavetišč je bilo tam vsaj troje in so vsa zgrajena na obširni kamnitni planjavi. Nekoliko niže pa srečamo še danes ob poti slabo ohranjen leseni pastirski stan in hlev, ki pa bosta kmalu do kraja propadla, čeprav bi bilo primerno oba obnoviti in s tem poživiti pot do Kamniškega sedla.

Morda najmikavnejši ter najboljše ohranjen je »Mlinarjev stan« pod Skuto za Koglom (1800—1900 m), ki je od daleč podoben v kamenje vraščenemu gnezdu (sl. 10). Zgrajen je na večji kamnitni planoti, pod katero visijo pobočja, porasla s travo. Osamljenemu stanu dela družbo nekaj sto metrov

Slika 10
Kamnitni »Mlinarjev stan«
pod Skuto, približno
1900 m visoko

oddaljeni studenec, ki izvira pod strmim Slemenom. Tod je pasel še pred dobrimi 100 leti pastir z Jezerskega. Zadnji, ki je varoval trope ovc za Koglom in ki je preživljal večkrat hude ure, ko so se zaganjali hudourni oblaki v stene Skute, je bil Frischaufov vodnik Jernik.²⁵ Stan je bil zelo skromen. Kamenje je bilo zloženo kot suhi zid na okroglem tlorisu (sl. 11). Danes je ohranjen zid v višini 140 cm, notranje mere pa kažejo, da je bil stan velikosti $2 \times 1,5$ m. Streha ni ohranjena, verjetno je bila lesena. Prav bi bilo, ko bi kamnitni stan obnovili in ob tem ohranili spomin na skromne, obenem pa pogumne prebivalce teh gora, ki so jih s spoštovanjem jemali za vodnike prvi turisti v Kamniških Alpah. Nam, ki danes srečujemo na poti njihova preprosta bivališča, pa oživljajo pozabljene zgodbe o pogumnih gornikih, ki so bos ali v coklah prelezli skoraj vse, tudi najbolj strme stene v Kamniških Alpah.

Pri večini naštetih pastirskih bivališč se skoraj začudimo, da so grajena v kamenju, čeprav je bil v bližini nekaterih ovčarij za gradnjo pri roki tudi les (Žmavcarji, Dolge njive, »V sedlu za Brano«, Koren). Vendar pastirji niso lesa uporabili, da bi si v celoti postavili leseno bivališče. Kaže, da so pastirji hoteli graditi le v kamnu, saj so na primer stan pod Skuto in zavetišča V sedlu za Brano zrasli kar sredi kamnitih planjav. Ne zdi se mi verjetna misel, da pastirjem zemljiški gospod ni dovoljeval graditi v lesu, saj tega lesa zemljiški gospod ni mogel uporabiti, ker je bil zanj nedostopen ali pa vsaj nepomemben za izkoriščanje. Verjetneje je, da je pastir hote gradil le v kamnu. Odveč bi bilo naštevati še druga preprosta pastirska bivališča v Kamniških Alpah. Odkrijemo jih lahko povsod, kjer je stopala pastirjeva noga, ko je pasel trope ovac.

Raziskano območje nam je tako razkrilo čudno mnogo gradenj v kamnu (sl. 12, 13). Tako ne kaže dvomiti, da je bil obod na Veliki planini že v daljni preteklosti grajen iz kamna. Ob tem pa se ponuja novo vprašanje: ali niso morda bili nekoč pastirski stanovi v celoti zgrajeni samo iz kamnja in je kamniti obod le zadnji spomin na njihovo izhodiščno stopnjo?

V Evropi poznamo mnogo bivališč, ki so na zelo preprost način cela zgrajena iz kamnja. Nemški raziskovalec G. Rohlf s je v odličnem delu o primitivnih kupolastih stavbah v Evropi razgrnil njihove značilnosti in pomen. Prva značilnost teh gradenj je, da imajo okrogel tloris in da so prekrite s »pseudokupolo«. Take kamenitne gradnje srečamo tudi pri nas na Krašu (sl. 14) v Istri in v Dalmaciji, pa tudi v Italiji, Španiji, Švici, Franciji, na Irskem, Švedskem, Portugalskem, v Grčiji itd. Kupole gradijo tako, da nad

Slika 11

Iz suhega zidu zložen okrogel »Mlinarjev stan« pod Skuto

Slika 12
Kamnitne klade ovalnega
oboda na Veliki planini,
ki spominjajo
na megalitske gradnje

okroglim tlorisom zlagajo manjše ploščate kamne drugega vrh drugega, pa pri tem vsakega zgornjega zamaknejo nekoliko navznoter, dokler se gradnja ne konča kot kupola, ki je lahko raznih oblik. Značilno je tudi, da za gradnjo ne uporabljajo nikakršnih veziv. Današnje kupole te vrste prekrivajo predvsem pomožna gospodarska poslopja in pastirska zavetišča ter hladilnice za mleko, le malokje, kot v Italiji (Alberobello), Španiji in Franciji, pa tudi človeška bivališča. Za te stavbe poznamo različna imena: trullo, barraca, casedda, grottaila, bunja, hiška itd.²⁶ Kraške kamnitne gradnje pri nas je obširno opisal A. Freudenberg.²⁷ Rohlf s je poskusil nastanek teh gradenj tudi razložiti, vendar njegovi zaključki še niso trdni. Tako le domneva, da so take gradnje spomin na star gradbeni način, ki je nastal v prazgodovinski dobi. Odličen je Rohlfsov pregled razširjenosti takih gradenj. Nekaj let pozneje je v svojem delu posvetil isti temi več poglavij nemški arhitekt H. Soeder.

Slika 13
Mala planina, v ospredju
ovalno razporejene
kamnitne klade opuščenih
pastirskih stanov

Slika 14
Kamnitna pastirjeva
»hiška«,
Kopriva na Krasu

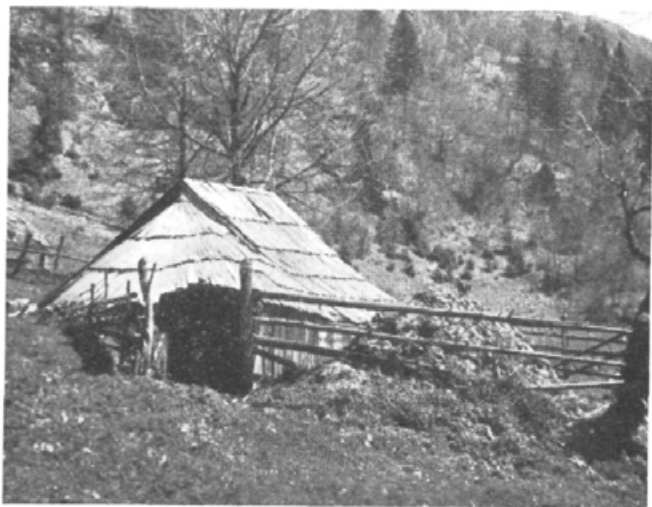
Ta pa že prepričljivo zagovarja misel, da so po načinu gradnje in po oblikah kupolaste stavbe na začetku človekovih prizadevanj po stalnem bivališču. V Švici so arheologi ugotovili, da so gradili na način »prevesnih kupol« (Kragkuppel), kot je Soeder posrečeno zamenjal manj ustrezno ime »pseudokupola«, vsaj že tri tisočletja pred našim štetjem.²⁸

Kraški značaj velikoplaninskega pašniškega okoliša bi dovoljeval misliti, da so morda v prvih začetkih postavljali pastirji svoja bivališča prav tako na način prevesnih kupol. Kamnitno gradivo je pri roki in kot smo že ugotovili, so tudi na mnogih ovčarijah v Kamniških Alpah gradili pastirji kamnitna bivališča. Raziskano območje nam ni odgovorilo na vpra-

Slika 15
»Zabrški« stan na planini
Osredek

Slika 16
»Zabrški« stan na Osredku
s polkrožno stajo

šanje, kako so bila krita preprosta pastirska zavetišča. Najdeni leseni ostanki v njih, kot tudi ljudsko izročilo, pripovedujejo, da je bila kritina lesena.

Vendar odgovor na to vprašanje za spoznanje razvojne poti velikoplaninskega stanu ni odločilno. Ko bi gradili nekoč pastirji na Veliki planini svoje stanove na način prevesnih kupol — potem bi danes ne mogli občudovati naše arhitekturne mojstrovine!

Kamnitne kupole so namreč lahko prekrile le posamezne samostojne ali additivno drugega ob drugem nabrane prostore ali pa take, ki so se vrstili v nadstropja. Razvijale pa so se lahko le tiste gradnje, ki so imele samostojno nosilno strešno konstrukcijo.

Zato smemo trditi, da ni direktne zveze med kupolastimi gradnjami in našim pastirskim stanom. Pri tem mislim, da ni tiste neposredne izpeljave, ki bi nudila pogoje za razvoj ovalne oblike stanu, kakršno poznamo danes. Sorodstvo pa se razkriva v oblikovni volji, ki narekuje kamnitno gradnjo, kar verjetno priča o etnični povezavi ljudi pod Kamniškimi Alpami z ljudmi v mediteranskem prostoru. Tako se nam razkrijejo tudi kraške »hiške« le v širši sorodstveni povezavi, predvsem kulturno prostorski in časovni.

Začetna razvojna stopnja velikoplaninskega pastirskega stanu se nam je ohranila v pastirskem stanu na planini Osredek pod Krvavcem. Planina Osredek leži 1092 m visoko in je last štirih kmetov iz Bistričice in Zakala. Nekdaj je bila to večja planina, na kateri je paslo 15 gospodarjev²⁹ Izmed vseh štirih današnjih stanov, ki so vsi razen enega v konstrukcijskem značaju in tlorisni zasnovi enaki velikoplaninskim, je najmikavnejši »Zabrški stan«

Slika 17
*»Zabrški« stan na planini
 Osredek, notranjščina
 staje s stebrom v sredi*

(sl. 15). Ta ima zadnjo lopo zgrajeno v obliki nepravilne apsida, ki se je prilagodila hribovitemu terenu (sl. 16). Streha je stožčasta, opira pa jo pokončni leseni steber, zabiti trdno v tla. Na vrhu stebra počiva vodoravni tram, ki je z enim koncem oprt na steber, z drugim pa počiva na pastirjevem bivališču (sl. 17). Na to slemensko lego so položeni lopniki, ki so radialno razporejeni po kamnitnem polkrožnem obodu. Če odmislimo pastirjevo izbo, namesto nje pa zaključimo apsido s polkrogom, stojimo v nepravilnem okroglem prostoru, v čigar sredini stoji lesena soha in ta nosi skoraj 3 metre visoko stožčasto streho. (sl. 18)

To je začetna oblikovna stopnja velikoplaninskega pastirskega stanu, ki je odpirala poti za nadaljnji razvoj. V Dalmaciji srečujemo še danes ovčje

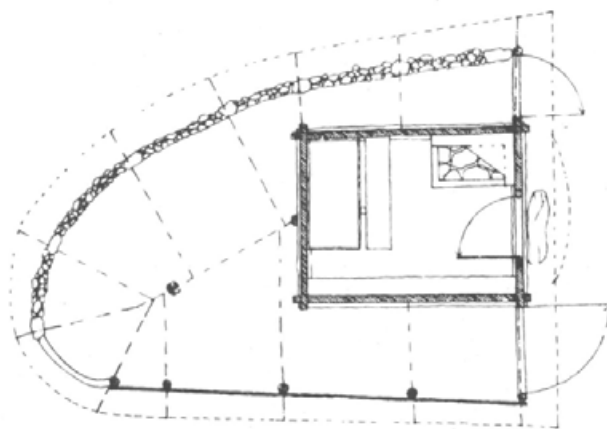

Slika 18

Floris »Zabrške bajte« z lopo, ki jo opira pokončen steber, planina Osredek, 1967, (posnel N. Zupan)

ZABRŠKA BAJTA / PLANINA OSREDEK /

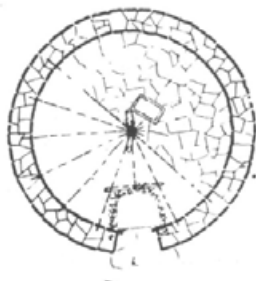

staje, »teze«, njih ime izpričuje še predrimsko izpeljavo,³⁰ ki so po obliki in gradivu podobne začetni stopnji velikoplaninskega pastirskega stanu (sl. 19).

Seveda pa se ni začel ves proces razvoja prostora prav na tej stopnji. Prva človekova bivališča, ki so bila grajena s stebrom v sredi, so počivala na tleh. Poznejši čas jih postopoma dviguje, ko postavlja leseno konstrukcijo

79a Pajz

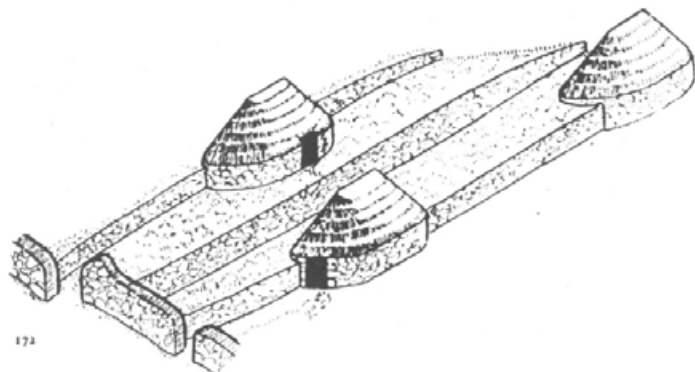

Slika 19

Okrogla ovčja staja »teza« v Drnišu-Dalmacija (po Freudreichu)

na kamnitni obod. Začetno stopnjo razvoja velikoplaninskega pastirskega stanu lahko pričnemo s tem drugim, že z obodom obogatenim tipom konstrukcije s stebrom v sredi.

Res bi lahko govorili o zelo ustvarjalnem trenutku, ko so uvedli namesto enega stebra dva, ob tem pa je nastala slemenska lega, ki je odprla pot, da se bivališče tega tipa razvija v vzdolžni smeri. Oblikovno se je zato okrogli tloris postopoma preival v ovalnega ali v tloris z dvema apsidama. Kdaj

Slika 20
Današnja ovalna bivališča iz Benventa, njih oblika spominja na prazgodovinska bivališča na kamniškem ozemlju (po Soederju)

in kje se je to zgodilo, najbrž kulturna zgodovina ne bo nikoli dognala. Ta stavbna obogatitev pa je imela mnogo posnemavcev. H. Soeder celo misli, da je tip stavbe z osrednjim stebrom in nato z več stebri, kakršno poznamo v okolici Volturna in Sessa, praoblika rimske hiše z ognjiščem.³¹ Ovalna hiša z dvema stebroma, katere strešna konstrukcija je počivala na stebrih in kamnitnem obodu, pa je hiša, ki so jo na Veliki planini slutili že Melik, Glauert, Mušič in Kopač (sl. 20). V katerem času in kje je nastala, bomo poskusili odgovoriti pozneje. Verjetno pa v času njenega nastanka pastirji še niso varovali tropov živine na Veliki planini. Naš stavbni tip namreč gotovo ni nastajal na odročni planini — ali samo na njej — ampak v nižini, pri tem pa niti ni nujno, da bi se omejil na kamniško ozemlje. Šele prihodnja razvojna stopnja je vezana na pašne trate v Kamniških Alpah, morda že v dneh, ko ga je v nižini izpodrinil nov stavbni tip.

Lesena pastirjeva izba

Pastirjevo leseno bivališče, to je pravokotna izba, ki jo naokoli obdaja lopa, bi lahko stala tudi samostojno. Izbo oblikuje kvadratni oklep, ki meri približno 4×4 m in počiva na kamnitnem zidu, ki je dvignjen od tal za pol metra. Vse štiri stene so zložene iz brun, položenih drugo vrh drugega, segajo pa v višino do 2 metrov. Na sprednji in zadnji strani se steni še za 2 m dvig-

neta in trikotno zaključujeta v sleme ter napravita »grebljo«. Vhod v pastirjevo bivališče gradijo med tem, ko postavljajo stene. Ob obeh straneh odprtine postavijo po en pokončen tram »banger«, podboj, na njegovem vrhu pa počiva lesen »nadvratnik«. Za prag služi kar spodnje bruno. Vrata so visoka nekaj več kot meter, ker pa je vhod dvignjen za pol metra, moremo stopiti skozi vrata samo nekoliko pripognjeni. Duri so zbite iz tesanih plohov in se vrtijo v lesenih tečajih. Vrata zapahne pastir z lesenimi rigli, te odpira s ključem, v katerem so 3 žebli, ki odmikajo znotraj vrat tri zagozde.

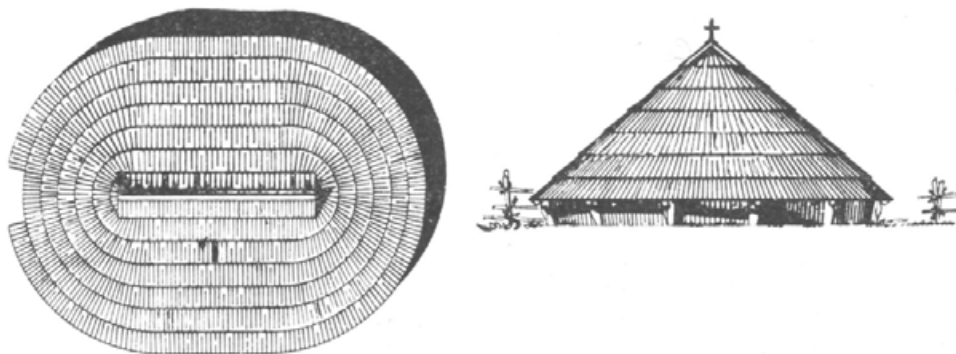
V notranjosti pastirjeve izbe stoji v levem ali desnem vogalu ob vhodu ognjišče. Ognjišče je kamnitno ter je veliko približno 100×60 cm ter nekaj nad pol metra visoko. Vrhnji del ognjišča obdaja lesen »oklep«. Da se ne bi vnela stranska bruna, je del stene ob ognjišču obložen s kamni. Kurišče napravijo iz dveh kamnov, na nju položijo trikotno kamnitno ploščo »sédounak«. Pepel ogrebajo z lesenim ogrebalom »psom«. Še do nedavnega je gorel na ognjišču ves čas daljši drevesni panj, ki je razdajal pastirju toploto, obenem pa je slikal na poltemne stene igrive sence trepetajoče luči ognjišča.

Nasproti ognjišča je pastirjevo ležišče, »púngret«. Pograd je več kot pol metra dvignjen od tal, ležišče pa je nadevano s posušenim senom. Nad prvim ležiščem je lahko še eno ležišče. Ob edini še prosti steni segajo od

Slika 21

Nukov stan na Mali planini, konstrukcija strehe, prerez od strani in spredaj (posnel V. Kopač)

Slika 22

Nukov stan na Mali planini, pogled na streho od zgoraj in zadaj (posnel V. Kopač)

Slika 23
Velika planina, sprednjo
lopo popravljajo, 1966

vrha do tal police, ki jih je po pravilu toliko, kolikor je krav v stanu. Mize in stola do nedavnega ni bilo v izbi. Pastir je sedel na lesenem trinožniku, ki si ga je rad napravil iz kosa smrekovega debla s štrclji vej. Nasproti stene s policami je stalo še leseno iztesano korito, v katerem se je topil sneg, ki ga je pastir nanosil iz Vetrnice. Tla so bila zbita iz zemlje, manjkal pa je tudi strop na strehi.

Streho pastirjevega bivališča moramo gledati skupaj z lopo, ker prekriva obenem pastirjevo izbo in lopo okoli nje. Postavijo pa streho takole: Za strešno konstrukcijo pripravijo naprej do 1 meter visoke kamnitne klade. Te razporedijo po tri na straneh pastirjeve izbe v enakih medsebojnih razdaljah in odmaknjene poldrugi meter od izbe. Ob sprednji in zadnji steni je razporejenih 5 kamnitnih klad v obliki polkroga, prav tako v enakomernih razdaljah in v nekoliko večji odmaknjenosti od sprednje in zadnje strani izbe. Na klade položijo nato okrogle tramiče »wopnike«. Te ob straneh izbe naslanjajo v vrh stene, na sprednji in zadnji strani izbe pa počivajo lopniki pod vrhom trikotne greblje. Celotno konstrukcijo povežejo še z vzporedno pritrjenimi latami v 6 ali 7 vrstah in na te potem pritrdijo leseno kritino »šikelne«. Pastirjevo izbo prekrijejo z latami tako, da povezujejo med seboj obe trikotni greblji. Streha ima približno 40° naklona. Skodle začnejo pritjevati od spodaj navzgor v 6 ali 7 vrstah »plejnah« (sl. 21, 22).

Za študij hiše so se začeli zavedati odločujočega pomena strehe raziskovalci šele v začetku 20. stoletja. Temeljno delo je opravil nemški arhitekt H. S c h w a b, ki je delil hišo na dva tipa: »strehasto hišo« (Dachhaus) in »stenasto hišo« (Wandhaus). Za strehasto hišo je najbolj značilno, da ima strešno konstrukcijo na lemeze, medtem ko se streha stenaste hiše naslanja

na lege.³² Konstrukcija strehe pastirjevega bivališča ustreza po Schwabovi delitvi konstrukciji na lege, medtem ko konstrukcija lope kaže drug značaj in se izmika Schwabovi opredelitvi. Značilnost strešne konstrukcije lope je, da je streha obešena (sl.23). Tako konstrukcijo imenuje R. Weiss »Hochstud«, in izvira od tod, da se je strešna konstrukcija opirala na steber. V Švici se je takšna konstrukcija ohranila le v nekaj primerih v Mittellandu.³³

Nastanek pastirjeve izbe

Opis kamnitnega oboda smo končali pri tisti razvojni stopnji, ko je dobilo človekovo bivališče namesto enega osrednjega stebra v prostoru dva, med seboj s slemensko lego vezana stebra, ki sta preoblikovala bivališče v vzdolžno smer. Za način, kako je bila nova konstrukcija vezana v stikih, navaja A. Zippelius več možnosti: a) slemenska lega počiva na dveh navpičnih stebrih z viličasto rogovilo, b) slemenska lega je pritrjena na navpična stebra tako, da je vanju napravljena zareza in c) slemenska lega je položena tako, da jo nosita po dva škarjasto zabita stebra. Vse te nosilne konstrukcije so bile znane v Srednji Evropi že v zgodnji bronasti dobi (1600 — 1800 pred n. š.).³⁴

Kakšna je bila konstrukcija na naših tleh, bi za zdaj še ne mogli povedati, ker pogrešamo v tej smeri arheoloških najdb, verjetno pa je služila v ta namen podpora dveh stebrov z viličasto rogovilo. Na slemensko lego so oprli nato lopnike, ki so počivali na kamnitnem ovalnem obodu. Tako streho so verjetno prekrivali z vejevjem, lubjem ali celo s slamo.

Hišo tega tipa je prenesel človek v planino, kjer pa je doživela novo prostorsko obogatitev in prilagoditev.

Prilagoditi jo je bilo treba predvsem gorskemu okolju kot tudi pogojem planinskega pašništva. Že kar v začetni stopnji je imel pastir med obema stebroma iz kamenja zloženo ploščad, na kateri je imel ognjišče in kjer si je postavil tudi ležišče.³⁵ Sčasoma se je pastir želel povsem oddvojiti od živine, zato je začel polagati na vzdignjeno ploščad kladno vezana debla, ki so pozneje prerasla v steno. Prednja in zadnja stena pa sta prevzeli nalogo stebrov.

O stebrih v tlorisni zasnovi velja pri raziskovalcih hiše misel, da so »tirani tlorisa«. Tako so na primer raziskovalci švicarske hiše tipa »Dreissäsenhaus« ugotovili, da se je tip razvil iz prvotnega enoceličnega prostora s tremi stebri tako, da so ob stebrih nastale stene in tako izoblikovale trocelični prostor. Funkcija teh prostorov pa je seveda čisto drugačna kot je pri veliko-planinskem stanu: živina je v novonastalem dvoceličnem prostoru ločena

od pastirja in vendar biva z njim pod isto streho. Pol metra dvignjen temelj pastirjeve izbe nas še spominja na nekdanjo pastirjevo kamnitno ploščad v enoceličnem prostoru, strešna konstrukcija lope, tipa »Hochstud«, pa kaže na nekdanjo konstrukcijsko povezanost s stebrom.

Kladno vezane stene — take srečamo pri pastirjevi izbi — so po dose-
danjih raziskavah bile znane v Švici v Graubündenu v srednje bronasti dobi. Takrat so na moč preprosto polagali bruna drugo vrh drugega, na stikih na vogalih pa so bruna zasekali. Na podoben način so vezali kladne stene v zgodnji hallštatski dobi v naseljih pri Buchau, Zugu, Riesi pri Seegenu, Donji dolini v Bosni itd. Nastala pa naj bi kladna konstrukcija po hipotetični misli iz preprostejše mladokamenodobne konstrukcije tako, da so med dva navpična kola polagali vodoravno položena bruna. Bruna so se na vogalih dotikala, ne pa stikala. Izvir kladne konstrukcije naj bi bil po Zippeliusovi misli v Švici, drugo žarišče pa je treba iskati na Švedskem, kjer v današnjem gradivu še srečujemo predhodno razvojno obliko kladne konstrukcije, ko med dva pokončna kola vodoravno polagajo bruna.³⁷ Ob tem naj spomnim, da srečamo tudi na Veliki planini lesene ograje s prav takšno konstrukcijo. Prav zato ne moremo povsem pritrditi Zippeliusovi misli, da je treba iskati začetke kladno vezanih konstrukcij na območju Švice. Začetke nove konstrukcije je treba iskati na širšem alpskem prostoru! Pridružimo pa se lahko Zippeliusovi misli, da nastanka kladnih konstrukcij ne smemo iskati le pri etničnih skupinah Keltov in Ilirov, čeprav se pri njih pogosto pojavljajo,³⁸ temveč bolj v prostoru, kjer raste ravno igličasto drevje.

Časovna in prostorska opredelitev velikoplaninskega stanu

Vse do zdaj smo puščali ob strani vablivo vprašanje: kdaj in kje je zorel velikoplaninski stan?

Ugotovili smo, da se je razvoj začel v prvotnem enoceličnem bivališču okrogle oblike, čigar strešna konstrukcija je počivala na kamnitnem obodu in lesenem stebri v sredi. Nato smo spoznali vmesno stopnjo z dvema stebroma, pri tej je bivališče dobilo počasi obliko ovala, in nazadnje se je v zadnji fazi obogatilo še z leseno pravokotno pastirjevo izbo. Tako je dobil pastirski stan obliko, ki jo poznamo še danes. Očitno je, da je bil za takšen razvojni cikel potreben daljši čas. Preden bomo poskusili odgovoriti na postavljena vprašanja, poiščimo najprej odgovor, kako je bilo obljudeno kamniško ozemlje v prazgodovini. S. G a b r o v e c je v sintetični študiji zbral do sedaj raziskano gradivo ter opisal ozemlje po časovnih obdobjih.

Iz paleolita poznamo dve najdišči: Mokriško jamo nad Kamniško Bistrico, ki datira v prvi toplotni presledek zadnje würmske poledenitve. To je absolutni čas pred 80.000 leti. Drugo paleolitsko najdišče poznamo v Nevljah pri Kamniku. Odkrili so ga pri regulaciji Nevljice. Najdba sodi v čas zadnje würmske poledenitve, absolutni čas je 50.000 let. Iz neolita poznamo najdbe v Domžalah, na Količevem, v Šmarci pri Kamniku in Trzinu. Iz bronaste dobe so najdbe na Duplici, v Kamniku, Domžalah in Palovčah.

Z velikim številom najdišč je izpričano obdobje žarnih grobišč, hallstatsko obdobje, latenska doba in obdobje rimske naselitve.³⁹

Ali bi mogel nastati pastirski stan take oblike v zgodovinskem obdobju, morda še v srednjem veku? Na to vprašanje lahko takoj odgovorimo nikalno. Zakaj bi pastir po sili gradil bivališče ovalnih oblik z izbo brez svetlobe v sredi, ko je tisti čas poznal že mnogo naprednejše in pripravnejše oblike? Človek išče nenehnih izboljšav. Sicer pa bi si tudi težko predstavili, da bi hoteli graditi take kočice samo zanalašč na Veliki planini in njeni soseščini. Zdi se mi, da smemo brez daljših pretresanj zavreči misel, da bi nastal stan šele v srednjem veku.

Morda je veliko planinski stan nastal v času, ko so prišli na naše ozemlje Slovani, to je sredi 6. ali v začetku 7. stoletja?

Veliko Niederlovo delo o slovanskih starožitnostih ne pozna arhitekturnega spomenika, ki bi pojasnjeval, da so Slovani poznali tip bivališča naše oblike in tlorisa.⁴⁰ J. Korošec nam daje pregled novjših arheoloških odkritij o bivališčih Slovanov. Tako so arheološko obdelane hiše iz časa med leti 800—950 iz Stare Ladoge. Hiše so skoraj kvadratnega tlorisa in lesene, merijo pa $3,7 \times 3,9$ m. Stene so zgrajene iz vodoravno ležečih brun, ki so kladno vezane v obliki venca. Iz gradišča v Opolu poznamo izkopanine hiš, velikih $3,5 \times 4$ m. Bruna so bila položena drugo vrh drugega. Vrata so se najpogosteje odpirala navzven, vsajena pa so bila v lesene tečaje. Hiše so imele en sam prostor, v katerem je bilo kamnitno ognjišče. Stalo je na levi ali desni strani od vhoda. Od druge polovice X. in začetka XI. stoletja hiše niso več kvadratne, temveč pravokotne. Vrata so bila na hišah v Opolu, Santoku in Dawidgrodku zelo visoko dvignjena in so segala do četrtega bruna od spodaj. Zapirala so se z lesenimi ključavnicami in odpirala z lesenimi ali železnimi ključi. Do sedaj niso odkrili nikakršnih elementov, po katerih bi mogli soditi o konstrukciji zgornjega dela stavb.⁴¹ Tako tudi v gradivu, ki ga je zbral J. Korošec, nismo mogli zaslediti poročila o hišah okroglega ali ovalnega tlorisa. Zato smemo prav tako zavreči misel, da bi bili morda Slovani tip našega pastirskega bivališča prinesli s seboj.

Zateči se moramo torej k predslovanskim naseljencem naših krajev. Rimska oblast se je tod začela po vojaškem pohodu Oktaviana, poznejšega cesarja Avgusta. Pohod se je končal leta 33. po n. š. Kmalu nato je bila zgrajena Emona, ki je postala pomembno vojaško in kasneje tudi mestno središče. Ostanke, ki so jih izkopali v Emoni, kažejo tudi temelje hiš, ki so pa vse pravokotnega tlorisa. Tako tudi v rimskem obdobju ne moremo iskati začetkov velikoplaninskega tipa pastirskega stanu.

Oglejmo si zato nekoliko bolj natančno hallstatsko in latensko obdobje. Hallstatski čas je bil za kamniško področje dvakrat pomemben. Takratni prebivalec je prvi močneje poselil kamniški prostor. Po hallstatskem obdobju kamniško ozemlje ne pozna več odločilne naselitvene cezure. Velja pa tudi, da je šla čez kamniško ozemlje meja dveh kulturnih skupin, tako imenovane svetolucijske in dolenske.

Hallstatska kultura je živela tudi še v poznem 5. in 4. stoletju pred n. š., to je v času, ko so prodirali od vzhoda Kelti. Po njenem propadu so si dediščino razdelili pravi Kelti, Japodi (ti so posedli Belo Krajino) in Karni, ki so glavni dediči svetolucijske skupine na zahodni strani Alp. Katerim je pripadlo kamniško ozemlje, nam ohranjeno gradivo le delno pove. Vse kaže, da so na to področje vdrli pravi Kelti.⁴²

O Keltih v Evropi govore mnoga poročila, manj pa so zgovorna za naše ozemlje. Strabon opisuje njihova bivališča takole: »Koče Galcev so bile izdelane iz vej in ilovice in so bile okroglega tlorisa, imele so streho iz slame. Niso poznali niti opeke niti apna. Pogosto so naleteli na nizko zidovje iz tistega časa in na luknje, v katerih so bili stebri. Poleg okroglih pa so poznali tudi štirioglate in podkvaste oblike. Premer okroglih gradenj je znašal 3 — 5 metrov. V sredi je bilo ognjišče brez kamina. Luknja v stropu je odvajala dim.«⁴³

Tako se prvič srečamo s poročilom o bivališčih, ki so poznala tudi okrogel in apsidalen tloris. Zdaj bi že lahko trdili, da ne more biti pastirski stan mlajši od 5. ali 4. stoletja pred n. š., to je iz časa, ko so prišla v te kraje keltska plemena.

Ali je lahko pastirski stan po nastanku starejši? Za hallstatskega človeka vemo, da ni bil samo poljedelec, ampak tudi že živinorejec. Na planinskih pašnikih Švice in Avstrije so odkrili več najdišč iz bronaste dobe. Na Veliki planini so prav tako slučajno našli bronasto sekiro plavutaste oblike.⁴⁴ Bronastih sekir na pašniških ozemljih pa ne smemo pripisovati samo lovcem, temveč tudi pastirjem.⁴⁵

Tako nam slučajno najdena bronasta sekira že odpira verjetnost, da je bilo pašniško ozemlje na Veliki planini v hallstatskem obdobju obljudeno.

Ob tem pa ne smemo preslišati tudi drugega vira. Ljudsko izročilo pozna mnogo pripovedi o divjih možeh, ki naj bi bili nekoč živeli na Veliki planini in so bili tam pokopani v divjih grobovih.

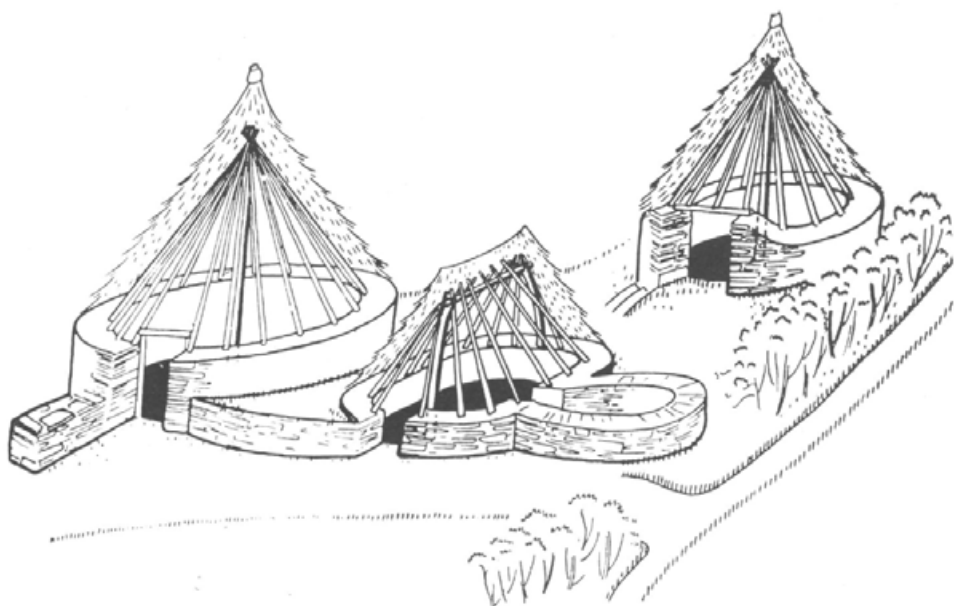
Živel so »divji možje« že od nekdanj na planini, ker so se bali ljudi v dolini. Divji možje so bili veliki, močni in zelo poraščeni. Hranili so se s koreninami, kuhali pa so v lončenih in lesenih posodah. Pastirji bi prav radi poznali korenine, ki so jih divji možje kuhali, vendar se jim o njih ni nikoli posrečilo kaj več zvedeti. Hranili so se divji možje z mesom, ki so ga jedli surovega. Prinašali so ga domov iz prepada pod Poljanskim robom, kamor so nagnali živino, da se je tam v gričah ubila. Ogenj so pripravljali s trenjem lesa ob les, takšen »divji ogenj« so naučili vžigati tudi pastirje. Govorili so jezik, ki ga ni nihče razumel.

Na planini so živele z možmi divje žene; ker je bilo teh premalo, so divji možje lovili pastirice, ki so se divjih mož še posebno bale. Strah pred njimi so imeli tudi pastirji, ki so gradili svoje bajte zato čim bolj skupaj.

Slika 24

Pripovedovavka »Debevčeva Zefa« opisuje s »pisavo« sir trnič na Gojški planini

Slika 25

Stavbe s stebrm v sredi in s konstrukcijo dveh stebov in slemensko lego, okolica Montesarchio (po Soederju)

Kljub strahu pa so se pastirji želeli od divjih mož kaj naučiti, zato so jih hoteli ujeti, kar pa se jim ni nikoli posrečilo.

Bivali so divji možje v »Doújih gričah«, v ozki kraški luknji, dolgi kakšnih dvajset metrov, v kateri so našli pastirji rebra divjih mož, dolge kot ojnice. Pokopavali so se divji možje v »Doújih grobeh«, oddaljenih kakšnih pet minut od kraške luknje. Divji grobovi so podobni majhnim okroglim gomilam, preraščenim z ruševjem. Izumirli so divji možje zato, ker niso imeli več žena.⁴⁶

Pripovedke o divjih možeh s planin kot tudi z nižine so na Slovenskem ozemlju pogoste. I. Grafenauer je za nekatere izmed njih, posebno za tiste, ki govorijo, kako so divji možje naučili pastirje siriti, ugotovil, da so stare več kot 2.000 let.⁴⁷ Zapis z Velike planine nima mnogo skupnega z zapisi z ostalega ozemlja Slovenije, niti ne s furlanskim⁴⁸. Z drugimi slovenskimi zapisi je skupno poročilo o tem, da so želeli divje može ujeti in se od njih kaj naučiti. Pričakovali bi, da bodo divji možje tudi v velikoplaninski varianti učili pastirje siriti. Tega pa se ti niso naučili niti do današnjih dni, saj še vedno izdelujejo le sir mohant. (sl. 24)

Grafenauerjeva študija pripisuje vsem pripovedkam o divjih možeh zgodovinsko prepričljivost. Tako smo lahko tudi za naš zapis sklepali, da govori o predslovanskih prebivalcih, ki so se zatekli v gore. Poskusna sondiranja,

ki so jih opravili pod vodstvom Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljane v letu 1966 sodelavci Zavoda in Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, so potrdila prazgodovinsko pričevalnost ljudskega izročila. Pred vhomom v kraško luknjo, kjer naj bi živeli divji možje, je arheologova motika odkrila hallstatsko keramiko, ki se kulturno vključuje v krog svetolucijske kulturne skupine.⁴⁹

Tako sedaj že dve arheološki sporočili dokazujeta, da je bilo v hallstatskem obdobju velikoplaninsko ozemlje obljudeno. O etnični pripadnosti hallstatskih prebivalcev kamniškega ozemlja arheološka poročila ne povedo še kaj prepričljivejšega. Verjetno je bilo prebivalstvo blizu venetskemu.

Ali bi smeli po obeh arheoloških sporočilih sklepati, da je pastirski stan, kakršnega poznamo danes, nastal v hallstatskem obdobju? Primerjajmo naš stan z gradivom iz sosednje Italije, kjer v velikem številu še danes srečujemo bivališča prav takih ovalnih oblik. H. Soeder opisuje podobna bivališča, ovalne oblike z dvema stebroma, in enako strešno konstrukcijo iz Beneventa (Goppofino in Montesarchio) (sl. 25) in iz Kalabrije.⁵⁰ Soeder pa je po arheološkem gradivu poskusil nekaterim stavbnim prakonstrucijam in pr-oblikam ugotoviti tudi čas njihovega nastanka. Etruščansko-rimska hiša se je n. pr. preoblikovala iz prvotnega okroglega bivališča s stebrom v sredi v biva-lišča z dvema stebroma in kasneje v polapsidalno. To obliko srečamo v Nor-mi I, ki ji je Soeder po primerjavi z izkopaninami v Troji pripisal čas nastanka okoli leta 2000 pred n. št.⁵¹ Zippelius prav tako po arheološkem gradivu iz Švice ugotavlja, da je konstrukcija z dvema stebroma znana okoli leta 1800 pred n. št.⁵²

Primerjava našega pastirskega stanu z gradivom iz Italije ni slučajna. Potrjuje jo prav tako arheološko gradivo s kamniškega ozemlja. Analiza

Slika 26

Zidan pastirski stan
s polkrožnim lesenim
nadstreškom na Kriški
planini pod Krvavcem,
1966

Slika 27 Velika planina, pastirski stan z dprto južno lopo

bronastodobnega gradiva iz Kamnika in okolice je pokazala, da je to ozemlje kulturno povezano z Alpami in Srednjo Evropo, manj pa z vzhodom.⁵³ Tudi v obdobju žarnih grobišč je bilo kamniško ozemlje povezano z alpskim ozemljem. Starejši hallstatski čas je po kulturni usmerjenosti naravnost nenavadno povezan z zahodom, s svetolucijsko in estensko kulturo.⁵⁴

Tako lahko na kraju orišemo posamezne razvojne oblike pastirskega stanu po času takole: okroglo bivališče s stebrom v sredi, smemo postaviti v času pred bronasto dobo.⁵⁵ Kulturno pripada bivališče lovski kulturi.⁵⁶ Ovalno bivališče z dvema stebroma je nastalo na kamniškem ozemlju vsaj v kasnem bronastem obdobju, medtem ko obogatitev tega stavbnega tipa s pastirjevo izbo v sredi, ki je grajena s kladno vezanimi stenami, verjetno ni nastala pred hallstatskim obdobjem. Iz tistega časa pa imamo na Veliki planini že arheološko izpričano gradivo. Slovenska naselitev ni več prispevala k tlorisni zasnovi velikoplaninskega stanu, pač pa je odločala pri navedenih: pri ognjišču, vratih, ključavnici in razporeditvi v pastirjevi izbi.

Velikoplaninski pastirski stan je tako razkril dolgo razvojno pot, ki jo je prešel od začetka, ko mu je bila domovina še kjerkoli v Evropi. Kamnitni

obod ga povezuje z mediteranskim prostorom, konstrukcija strehe in pastirjeve izbe pa tudi s Srednjo Evropo in Italijo. Po svoji edinstveni notranji prostorski razdelitvi,⁵⁷ kjer je sredi ovalnega oboda zraslo pravokotno pastirjevo bivališče — pa smemo velikoplaninski stan uvrstiti med one redke arhitekturne spomenike, ki bogatijo ne le lokalno, ampak evropsko kulturno zakladnico.

Prav zato se bo potrebno še znova vračati k temu spomeniku, ki odpira mnogo nalog za delo v prihodnosti. Predvsem bo potrebno pritegniti k študiju primerjalno gradivo o pastirskih bivališčih v Julijskih Alpah. Prav tako še ni do kraja osvetljena Glauertova opomba, da so velikoplaninski stanovi podobni hišam v dinarskem območju. Opomba sloni le na zunanji podobnosti,⁵⁸ medtem ko po tlorisni zasnovi podobnih bivališč tudi v tem območju ne poznajo.⁵⁹ Prav gotovo pa bodo prihodnje raziskave razkrile na stavbah v Sloveniji še nove sledi predslovanske dediščine, predvsem seveda na pastirskih stavbah, ki najbolj trdoživo ohranjajo tradicijo. Spomnim naj ob tem na vrhlevni tip pastirskega stanu na Velem polju, ki vabi k primerjanju s stavbami v beneškem in zahodnoalpskem kulturnem prostoru.

Dokončni razvoj stanu v zadnjih desetletjih

Prazgodovinska bivališča so v večtisočletnem zorenju sledila tistim notranjim prostorskim predstavam, katerih temeljni zakoni sledijo prostorski geometriji. Latentne oblikovne sile so modelirale posamezne hišne tipe v ciklih, ki se razvrščajo v redu: krog—oval—apsida—kvadrat. Tak razvoj iz geometrijskih praoblik pa se ni končal povsod in v vseh kulturah enako. Mnoge teh praoblik so lahko tudi tisočletja ohranile isto oblikovno stopnjo.⁶⁰

Med take spadajo pastirske kočje na Veliki planini, ki so do zadnjih desetletij obdržale funkcionalno ustrezno ovalno obliko, šele povojna leta jim naglo spreminjajo tlorisno zasnovo v apsidalno in kvadratno.

Mnogo prej so se spremenila pastirska bivališča na planinah pod Krvavcem, kjer srečamo še nekaj pastirskih stanov apsidalne oblike. Med njimi je še posebno mikaven zidan pravokoten stan na planini Jezerca z nizkim polkrožnim čelom nad vhodom, ki je odmev nekdanje lope apsidalnega stanu (sl. 26). Ti redki stanovi na planini Jezerca pod Krvavcem spominjajo na planinske kočje tiste vrste, ki jih poznamo na Veliki planini. Žarno grobišče pokopanega pastirja pod sv. Ambrožem⁶¹ pa govori o tem, da moramo tudi na planinah v okolici Krvavca slutiti daljšo pastirsko kontinuiteto.

Slika 28

Apsidalno zgrajen »Dolinškov« stan na Mali planini

Na Veliki planini je danes večina stanov še ovalne oblike, vendar so skoraj vsem odprli južno stran stranske lope z namenom, da dobijo stanovi več svetlobe (sl. 27). Nekaj stanov je tudi apsidalne oblike in kvadratne. Mala planina je obljudena s pastirskimi bajtami kvadratnih oblik, z izjemo Dolinškovega stanu, ki je apsidalne oblike (sl. 28). Gojška planina varuje le lesene stanove kvadratnih oblik (sl. 29). Tako nam kaže današnje stanje, da je edino Velika planina ohranila več stanov ovalnih oblik.

Prihodnja desetletja bodo verjetno še močnejše spremenila današnjo podobo tudi na Veliki planini, ki se je do sedaj najmočnejše uprla »moderni-

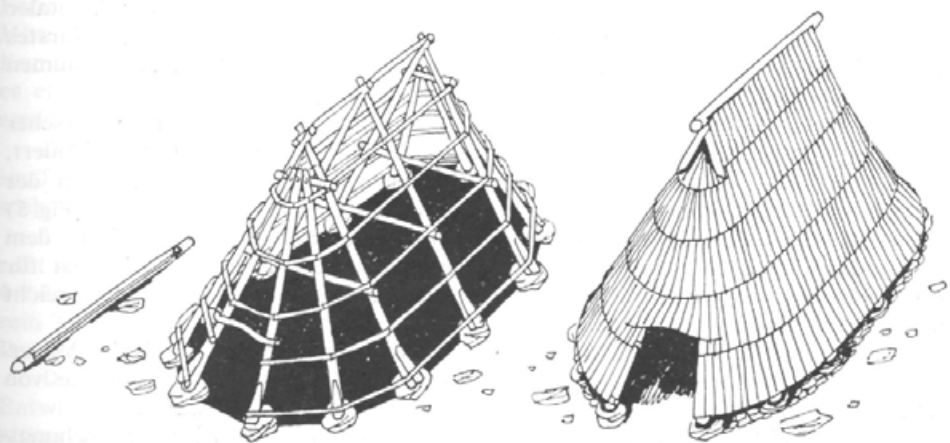

Slika 29

Pravokoten »Ožbotov« stan na Gojški planini

stičnim zahtevam«. Vendar tok življenja nevzdržno priteka in odnaša, kar ni več trdno zasidrano. In vendar bi ne smeli prepustiti toku, da bi napravil iz izjemnega gorskega naselja povprečno turistično vas, ki še zdaleč ni tako vabljava za obiskovalce, kot je danes s svojimi ovalno modeliranimi lesenimi stanovi. Prazgodovinska pričevalnost teh stanov pa nam nalaga tem bolj odgovorne in pomembne naloge.

Le malokje v Evropi, morda le v italijanskem Alberobellu na jugu Apeninskega polotoka, srečamo naselje, ki bi živelo in utripalo v življenjskem ritmu, ob tem pa pozabilo, da so predniki pred skoraj tri tisoč leti živeli v prav takih bivališčih. Arhitekturni anahronizem začudi vsakogar, ki obiše pašne trate Velike planine, kjer se v soncu srebrijo do tal segajoče lesene strehe stanov. Občutljiv občudovalec te arhitekturne mojstrovine doživlja ob njenih arhitektonskih nadrobnostih mnogo zadovoljstva in plemenitega spoštovanja do ljudi, ki so ostali zvesti podedovani tradiciji. Vendar pa čaka arhitektovo skicirko še zelo hvaležno področje, da bo z mnogimi nadrobnostmi izluščil na pastirskih stanovih tiste arhitekturne odlike, ki so se cepile na našem spomeniku v času, ko je nastajal, se oblikoval in končno dočakal današnje dni (sl. 30). Etnografski oris pastirskega življenja postaja prav tako nujna naloga, ki bo lahko dopolnila celovitost tega alpsko zaokroženega pro- v pozabo, če jih ne bi rešil ta preprosti kmečki človek, ki pa je pokazal

Hlev na Konjščici 1940

VI. Kopač

Slika 30

Ovalni leseni hlev na planini Konjščica pri Veliki planini, 1940. — V istem času, ko je nastajal in se razvijal na kamniškem ozemlju tip okroglega bivališča s stebrom v sredi, je zorel tudi tip okroglega bivališča brez stebra. Kasnejšo razvojno obliko tega tipa »strehaste« hiše z lemežno strešno konstrukcijo prikazuje današnja oblika hleva, ki kaže sorodstveno povezavo z velikoplaninskim pastirskim stanom v zunanji ovalni obliki in nizkim kamnitim obodom (risal in posnel arh. VI. Kopač)

stora. In končno bi rad še posebej poudaril, kako odgovorne naloge prevzema spomeniško varstvena služba na tem območju, kjer bližina turističnega naselja že močno vpliva na življenje pastirskih vasi in na njihovo kulturno izročilo.

Vse pašno območje velikoplaninskih pašnikov naj zajemajo tako dozo-rela spomeniško varstvena načela, da bo edinstvena planina s svojim arha-ičnim značajem ohranila vsaj današnji izraz. Dva ali tri stanove pa naj bi tudi spomeniško zavarovali, da bodo ohranili tradicionalno obliko in notra-njo ureditev. Ne samo pieteta, temveč hvaležnost do podedovanega izročila nam nalaga dolžnost, da to tisočletno tradicijo ohranimo in varujemo, kar bo v čast kulturnemu utripu ljudi pod Kamniškimi Alpami.

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER SENNHÜTTE AUF DER VELIKA PLANINA BEI KAMNIK

Der Autor behandelt eines der interessantesten volkstümlichen Architekturdenkmale des Gebietes von Kamnik — die ovale Sennhütte — die bis kurzem noch auf allen drei Hochalmen — Velika planina, Mala planina und Gojška planina — gebräuchlich waren. Dort sind noch heute in grösseren Gruppen über 100 Sennhütten malerisch verteilt (Fig. 2).

Velika planina, Mala planina und Gojška planina liegen vor der zentralen Gruppe der Kette der Alpen von Kamnik oder der Savinja (Steiner oder Sanntaler Alpen). Das Weidegebiet liegt 1600 m hoch und enthüllt Eigenheiten des Karstes und der Alpen und bis vor kurzem reichten ausgedehnte Wälder von Nadelbäumen fast bis zu den Gipfeln der Almen (Fig. 3).

Der Typus der Sennhütten von Velika Planina hat schon mehrere Forscher angezogen. Als erster erwähnte ihn J. Frischauf, ihm folgten A. Melik, G. Glauert, R. Ložar, M. Mušič, Vl. Kopač, E. Cevc und andere, welche die seltene Form der Hirtenbehausungen interessierte. Diese zeigt im Grundriss eine Zweiheit (Fig. 5) welche die Funktion ihrer Architektur bestimmt: der ovale Schuppen dient dem Schutz der Tiere, die rechteckige Stube innerhalb des Mauerringes aber ist für den Hirten bestimmt. Das Dach, das den Schuppen und die Stube überdeckt, reicht fast bis zum Boden.

Woher stammt die ovale Form der Sennhütte, wie wuchs innerhalb des Mauerringes die rechteckige Stube, wann und wo reifte die Form der Sennhütte von Velika planina — das sind die Grundfragen, welche die Studie umfasst.

Methodologisch hat sich der Autor an die funktionell analytische Forschungsrichtung, die stärkeres Echo bei den schweizerischen Forschern gefunden hat (R. Weiss), angelehnt, für das Studium der Formen und der mit ihnen verbundenen Konstruktionen aber war für den Autor besonders die Arbeit H. Soeders über die Urformen der westeuropäischen Baukunst interessant.

Der ovale Trockenmauerring gibt der Sennhütte die äussere Form. Er ist ungefähr acht Meter lang und sechs Meter breit, hoch aber ein halbes Meter (Fig. 6). An jenen Stellen, wo auf ihm die hölzernen Dachschützpfiler ruhen, stehen fast 1 Meter hohe Steinblöcke, die fast an Megalithbauten erinnern (Fig. 12, 13).

Zwischen diese Steinblöcke aber sind kleinere Steine nach Trockenmauerart zusammengestellt. Der Autor musste ausgedehnte Gebiete aufgelassener Schäfereien in den Alpen von Kamnik untersuchen, dass er schliesslich konstatieren konnte, dass der Trockenmauerring der Sennhütte von Velika planina schon vom jeher aus Stein gebaut war. Bei dem fand er viele Reste ehemaliger Hirtenwohnstätten, die fast ganz aus Stein gebaut waren (Fig. 7, 9, 10, 11). Daher entstand der Gedanke, dass vielleicht in der Vorzeit die Sennhütte von Velika planina ganz aus Stein gebaut war nach Art der Kragkuppeln, die wir in verschiedenen Formen in Europa kennen; bei uns auf dem Karst und in Dalmatien, in Italien, in der Schweiz, Spanien, Irland, Schweden usw. (Fig 14). Genauere Behandlung zeigte jedoch, dass Kuppelbauten keine Entwicklungsmöglichkeiten der Form haben; diese gibt erst die Kombination mit selbständiger Dachkonstruktion.

Die Urform der Hirtenwohnstätte des Typus von Velika planina war ein runder Bau, dessen Mauerring aus Steinen gebaut war, ein hölzerner Pfeiler in der Mitte des Ringes trug die Dachkonstruktion. An diese Anfangsstufe erinnert die Sennhütte der Alm Osredok (1092 m) in den Alpen von Kamnik (Fig. 15, 16, 17). »Zabrški stan« hat, wenn wir die rechteckige Stube des Hirten wegdenken, die Form eines unregelmässigen Kreises, in dessen Mitte ein hölzerner Pfeiler steht (Fig. 18). Die dalmatische »teza«, deren Name noch vorrömische Ableitung bekundet, ist nach Form und Baumaterial vollkommen der Anfangsstufe des Typus der Sennhütte von Velika planina ähnlich (Fig. 19).

Auf der folgenden Entwicklungsstufe bekam der runde Bau noch einen Pfeiler; beide Pfeiler verband im Gipfel der Firstbalken. Das neue Element im runden Grundriss, der zweite Pfeiler, verwandelte allmählich die runde Anlage zur ovalen Form (Fig. 20). Eine ähnliche Entwicklung am runden Form mit Pfeiler in der Mitte können wir auch beim vorrömischen Haus verfolgen, das sich nach Soeders Konstatierungen aus der ursprünglichen runden Form in ovale verwandelte, als es einen zweiten Pfeiler erhielt. In der späteren Entwicklung ging diese Form in apsidale und dann in rechteckige über.

Die ganze bisherige Entwicklung des Baues verlief aber nicht auf der Alm sondern im Tal. Erst die nächste Entwicklungsstufe, wo der einzellige Bau noch die Hirtenstube in der Mitte bekam, ist mit den Weiden der Velika planina verbunden.

Die hölzerne Wohnstätte des Hirten innerhalb des Mauerringes ruht auf einer einen halben Meter hohen steinernen Mauer. Die Stube ist ungefähr 4×4 m gross, die Wände sind blockartig gebaut. Im Innern der Stube hat der Hirt sein Lager, Stellagen für das Geschirr und in einer Ecke noch die Feuerstätte. Der Raum hatte weder Fenster noch Decke noch Diele.

Das Studium der Dachkonstruktionen führte den Autor zur Konstatierung der Entwicklungsformen der Sennhütte auf der Velika planina. Nach Schwabs Definition entspricht die Dachkonstruktion der Hirtenstube der Konstruktion des Pfettendachs, während die Konstruktion des Schuppens zeigt, dass das Dach einst hängend war (Fig. 21, 22, 23). In der Schweiz nennt man eine solche Konstruktion »Hochstud«, was zeigt, dass ehemals ein Pfeiler die Dachkonstruktion stützte.

Entstehung der Hirtenstube. Das Haus ovaler Form, mit Dachkonstruktion zweier Pfeiler und Firstbalken, übertrag der Bewohner des Gebietes von Kamnik auf die Alm, wo es wegen der neuen Funktion die letzte räumliche Bereicherung erlebte. Schon in der Anfangsstufe hatte der Hirt im ovalen Bau, zwischen den beiden Pfeilern, eine aus Steinen zusammengesetzte Plattform, auf

der er die Feuerstätte hatte und auf der er auch sein Lager einrichtete. Mit der Zeit aber wünschte der Hirt sich ganz vom Vieh abzusondern, daher begann er auf die erhöhte Plattform blockartige Stämme zu legen, die sich später zur Wand auswachsen. Die Vorderwand und die Hinterwand übernahmen allmählich die Aufgabe der Pfeiler, das geschah oft beim Entstehen von Häusertypen — wir sagen ja oft von den Pfeilern, dass sie »Tyrannen des Grundrisses« sind. Das einen halben Meter erhöhte Fundament der heutigen Stube der Sennhütte von Velika planina erinnert noch an die ehemalige steinerne Plattform des Hirten im einzelligen Raum, die Dachkonstruktion des Schuppens vom Typus »Hochstud« aber zeigt die ehemalige konstruktive Verbindung mit den Pfeilern.

In seiner Studie behandelte der Autor auch die interessante Frage der blockartigen Konstruktionen und macht aufmerksam, dass die Hirten von Velika planina noch heute um ihre Hütten hölzerne Zäune aufstellen (Fig. 4), ähnliche denen, die man in Graubünden »Ringzaun« nennt. Ähnliche Zäune treffen wir noch in Bosnien in Jugoslawien und in Schweden. Nach der Hypothese mehrerer Autoren wäre die blockartige Konstruktion aus dieser einfachen Übergangskonstruktion der jüngeren Steinzeit, die wir ebenso auf der Velika planina begegnet haben, entstanden. Deshalb kann der Autor nicht vollkommen Zippelius' Meinung, dass der Ursprung der blockartigen Konstruktion nur in der Schweiz und in Schweden zu suchen sei, übernehmen. Den Ursprung müssen wir auf dem weiteren Alpengebiet, das auch das slovenische Ostalpengebiet umfasst, suchen.

Zeitliche und räumliche Definition der Sennhütte von Velika planina.

Es ist klar, dass für den Entwicklungszyklus, den die Sennhütte von Velika planina aufweist, längere Zeit notwendig war. In kürzerer Behandlung schliesst der Autor die Möglichkeit, dass die Sennhütte erst im Mittelalter entstehen konnte, aus. Das archäologische Material und die Beschreibung der slawischen Altertümer enthalten keine Wohnstätten solchen Formen, wie wir sie auf der Velika planina kennen. Daher folgert der Autor, dass die Slawen keinen Bautypus ovaler Form mitbrachten, als sie dieses Gebiet im 6.—7. Jahrhundert unserer Ära besiedelten. Die archäologischen Spuren der römischen Stadt Emona, die im Anfang des ersten Jahrhunderts unserer Ära in der unmittelbaren Nähe des Gebietes von Kamnik entstand, zeigen ebenfalls keine Häuserreste mit ovalen Grundriss vor. Erst die Berichte von Kelten sprechen von Wohnstätten mit ovalen apsidalen und rechteckigen Formen. So können wir behaupten, dass die Sennhütte der heutigen Form spätestens im 4.—5. Jahrhundert vor unserer Ära entstehen konnte, als die keltischen Stämme in das Gebiet von Kamnik kamen. Vielleicht entstand aber die Sennhütte schon früher. Das Gebiet von Kamnik war, wie es der Archäologe S. Gabrovec in syntetischer Studie konstatiert hat, schon im Paleolithikum (Mokriška jama und Nevlje bei Kamnik), im Eolithikum, in der Bronzezeit und im Zeitalter der Urnengräber besiedelt. In der Hallstattperiode war das Gebiet von Kamnik schon besonders dicht besiedelt von Einwohnern, die der venetischen nahe waren, und von da an kennt dieses Gebiet in der Besiedlung keine Zäsur mehr. Über das Gebiet von Kamnik ging aber auch die Grenze zweier Kulturen, der von Sv. Lucija (bei Tolmin) und der von Unterkrain.

Konnte die Sennhütte, wie wir sie heute kennen — ovale Form mit der Hirtenstube in der Mitte — schon vor dem Kommen der Kelten in diese Gegenden

entstanden sein? Der Autor antwortet bejahend. Der Hallstätter Mensch war nämlich nicht nur Ackerbauer sondern auch schon Viehzüchter, der auf den Bergalmen Weide suchte. Das haben zahlreiche archäologische Fundorte in Österreich und in der Schweiz bezeugt. Auch auf der Velika planina hat man zufällig eine flossenförmige Bronzeaxt gefunden. Nach Pittionis Meinung darf man die Bronzeäxte nicht nur den Jägern zuschreiben, sondern auch den Hirten. So erschliesst die zufällig gefundene Bronzeaxt von Velika planina schon die Möglichkeit, dass dieses Gebiet in der Hallstattperiode besiedelt war. Hiezu führt auch noch eine zweite Quelle. Die Volksradition kennt die Sage von »wilden Männern« (»douji možje«), die einst auf dieser Alm lebten (Fig. 1). Der Autor beschreibt ausführlich diese Volkstradition. Es lebten aber die wilden Männer auf der Alm in einer Karsthöhle (»douja griča«) und begraben wurden sie in Hügelgräbern (»douji grobi«). Nach den vergleichenden Analysen und Konstatierungen J. Grafenauers sind die Sagen von wilden Männern über 2000 Jahre alt, was auch für die Variante von Velika planina gilt, wie das die archäologischen Ausgrabungen 1966 vor der Karsthöhle, in der nach der Tradition die wilden Männer gelebt hätten, bestätigt haben. Die Haue des Archäologen entdeckte dort mehrere Reste Hallstätter Keramik. So beweisen schon zwei archäologische Nachrichten, dass das Gebiet von Velika planina in der Hallstattperiode besiedelt war. Dem Autor genügt aber nicht die spärliche archäologische Nachricht von Velika planina, er vergleicht auch den Bautypus von Velika planina mit Bauten aus dem italienischen Benevento, wo sich mehrere Typen ovaler Bauten mit Dachkonstruktion aus zwei Pfülern vorfinden (Fig. 25). Nach den Konstatierungen Soeders entstand der ovale Typus der Wohnstätte mit zwei Pfeilern noch in der Bronzezeit und in dieselbe Periode verlegt Zippelius auch die Konstruktion mit zwei Pfeilern und Firstbalken, die in der Schweiz schon um 1800—1600 vor unserer Ära bekannt ist. Der Vergleich des Sennhüttentypus von Velika planina mit dem Material aus Italien ist nicht zufällig, denn das archäologische Material des Gebietes von Kamnik zeigt, dass dieses Gebiet in der Bronzezeit vor allem mit Mitteleuropa in Verbindung stand. In der Hallstattperiode war es besonders stark mit der Kulturgruppe von Sv. Lucija und der Este-Kultur in Italien verbunden. Auf Grundlage der Entwicklungsanalysen und der Vergleichen mit dem Baumaterial der verwandten Formen in Italien, stellt der Autor den zeitlichen Rahmen der einzelnen Entwicklungsstufen folgendenmassen fest: die runde Wohnstätte mit einem Pfeiler in der Mitte entstand noch vor der Bronzezeit. Es gehört der Jägerkultur an. Die ovale Wohnstätte mit zwei Pfeilern entstand auf dem Gebiete von Kamnik in der späten Bronzezeit, während die Bereicherung dieses Bautypus mit der Hirtenstube in der Mitte, die mit blockartigen Wänden gebaut ist, wahrscheinlich nicht vor der Hallstattperiode entstanden ist. Die slawische Ansiedlung brachte zum Grundriss keinen Beitrag mehr, entschied aber bei Einzelheiten: Feuerstätte, Türe, Schloss und Einteilung der Hirtenstube.

Die Sennhütte von Velika planina hat in ihrem mehrtausendjährigen Reifen verschiedene Kultureinflüsse absorbiert. Das Gebiet von Kamnik war nämlich von jeher offen und durch die Alpenstrassen mit Europa verbunden. Der steinerne Mauerring der Sennhütte von Velika planina verbindet ihn mit dem Raum der mediterranen Kultur, die Konstruktion des Daches und der Hirtenstube aber auch mit Mitteleuropa. Die einzigartige Einteilung des Innenraumes — die hölzerne

Hirtenwohnstätte inmitten des steinernen Mauerringes — reicht die Sennhütte von Velika planina in jene seltenen Architekturdenkmale, die nicht nur den lokalen sondern auch den europäischen Kulturschatz bereichern, ein. Und um so mehr, weil man, nach den bisherigen Konstatierungen des Autors, Wohnstätten mit gleichem Grundriss weder in Italien, noch in Österreich, in der Schweiz, in Deutschland und im dinarischen Gebiet Jugoslawiens kennt.

Endgültige Entwicklung des Sennhüttentypus von Velika planina.

Die urgeschichtlichen Wohnstätten folgten, nach Soeders Konstatierungen, latenten räumlichen Vorstellungen, welche die Haustypen in Zyklen formten: Kreis-Oval- Halbapsis und Quadrat. Einige der Wohnstätten blieben wegen der entsprechenden funktionellen Formen auf einer der Entwicklungsstufen auch mehrere Tausend Jahre stehen. Zu diesen können wir auch die Sennhütte von Velika planina zählen, der erst die letzten Jahrzehnte den ovalen Grundriss in halbapsidalen (Fig. 28) und quadratischen verwandeln. So haben wir noch heute auf Velika planina Sennhütten mit ovalen Formen, doch öffnen die Touristen, welche die Hirtenhütten mieten, die südliche Seite des Schuppens, damit die Wohnstätte mehr Licht erhält (Fig. 27). Auf Mala planina und Gojska planina wurden nach dem 2. Weltkrieg fast alle Hütten nur noch in rechteckigen Formen gebaut. (Fig. 29). So können wir konstatieren, dass nach einigen Jahrzehnten auch auf Velika planina der Wohnstättentypus, bei dem seine Bewohner vergessen, dass in gerade solchen Wohnstätten der Mensch schon vor dreitausend Jahren gelebt hat, verschwinden werden. Deshalb betont der Autor noch besonders, dass eine so eigenartige Hirtensiedlung — er vergleicht sie sogar mit dem italienischen Alberobello! — mit grösster Achtung als Denkmal geschützt werden muss, womit die Bewohner des Gebietes von Kamnik nicht nur Pietät, sondern auch Dankbarkeit für die ererbte Überlieferung zeigen werden.

Opombe:

¹ Rajko Ložar, Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944, str. 171.

² F. Stelè, Politični okraj Kamnik, Topografski opis, Ljubljana, 1928, str. XV.

³ Johannes Frischauf, Die Sannthaler Alpen, 1875, str. 135.

⁴ A. Melik, Slovenija I. Ljubljana, 1963, str. 533 sq.

⁵ G. Glauert, Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Ostkarawanken, Deutsches Archiv für Landes u. Volksforschung I, 1937, str. 470.

⁶ R. Ložar, o. c. str. 172.

⁷ Marjan Mušič, Arhitektura in čas, Maribor 1963, str. 41

⁸ Vlasto Kopač, Krajevna imena v Grintavcih, Gore in ljudje (Planinski vestnik) 1—5, 1946, str. 47—49, 204—208; 1947, 1—2, str. 38—42.

⁹ Vlasto Kopač, Še enkrat o Veliki planini, Planinski vestnik, 9, 1965, str. 400 sq.

¹⁰ Emilijan Cevc, Slovenska umetnost, Ljubljana, 1966, str. 7—8.

¹¹ Richard Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz, Erlenbach, Zürich, Stuttgart, 1959.

¹² Hans Soeder, Urformen der abendländischen Baukunst, Köln, 1964.

¹³ Stane Gabrovec, Kamniško ozemlje v prazgodovini, Kamniški zbornik, 10, 1966, str. 89—134.

¹⁴ E. Cevc, Sv. Primož nad Kamnikom med romantiko in pozno gotiko, Varstvo spomenikov, IX, 1962—1964, str. 43.

¹⁵ F. Seidl, Kamniške ali Savinjske Alpe, Geološki opis I, Ljubljana 1907, str. 53 sq.

¹⁶ J. Mesar, Popis sedanjega gospodarstva na nekaterih kranjskih planinah, Novice, XXXIII, 1875, str. 304—306.

¹⁷ Ljudski izraz »bajta« izvira iz furlanščine, osnova je predindoevropska. Prim. Vilko Novak, Die Stellung des Alpwesens in Slovenien zwieschen dem germanischen und romanischen Raume, Volkskunde im Ostalpenraum, Alpes Orientales II, Graz, 1961, str. 127. Domača imena pastirskih bajt omenja: Vlasto Kopač, Krajevna imena v Grintavcih, Gore in ljudje, II. 1—2, str. 38.

¹⁸ Vlasto Kopač, Še enkrat o Veliki planini, o. c., str. 401.

¹⁹ R. Weiss, Das Alpwesen Graubündes, Erlenbach, Zürich, 1941, str. 79, sl. 17.

²⁰ Pavel Kunaver, Kras v Kamniških Alpah, Kamniški zbornik.

²¹ E. Cerček, Planine v južnih Kamniških Alpah, Geografski vestnik, XX—XXI, str. 51—52.

²² V urbarju iz leta 1571 so omenjene planine (v prevodu): »Planina Na jezerim leži nad cerkvijo sv. Amroža Zavičincim.

Planina Gola dolina leži Zablekam.

Planina Nasebeselim meji na planino Goladolina.

Planina Nakorenim leži proti Bistrici v višini proti kraju Ublekam.

Planina Ugnivi leži precej od Kamnika notri v Bistrico.

Planina Mokric leži nad Bistrico.

Planina Dolganiva.

Od teh zgoraj imenovanih planin mora vsak kdor tja goni svojo živino letno plačati graščini 1 kozliča in 1 skuto (Schotten), toliko kolikor je v 1 dnevu naredi od svoje živine«.

Neue Reformirte Urbarium über Herrschaft Oberstein, anno 1571, folio 123, str. 629—630, v Državnem arhivu Slovenije, Ljubljana.

²³ Boris Režek, Stene in grebeni, Ljubljana, 1959, str. 322.

²⁴ B. Rajšp, Leta 1944 omenjena krajevna imena v Kamniških Alpah, Kronika, XI, 1963, str. 111, sq.

²⁵ Vlasto Kopač, Obledede podobe iz Grintavcev, Gore in ljudje II, 1947, št. 4—5, str. 91

²⁶ G. Rohlf, Primate Kuppelbauten in Eupora, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Puhl. Hist. Klasse, Abhandlungen, N. F. 43, München, 1957.

²⁷ A. Freudenreich, Narod gradi na ogoljenom Krasu, Zagreb — Beograd, 1962.

²⁸ H. Soeder, o. c. str. 225.

²⁹ Katastrska mapa občine Črna, 1826, Franciscejski kataster, v Državnem arhivu Slovenije, Ljubljana.

³⁰ Prof. dr. F. Bezljaj razlaga besedo »teza« kot izposojenka iz romanskih refleksov za attegia. Referat na sestanku Alpes Orientales, V, Slovenjgradec 1967.

³¹ H. Soeder, o. c. str. 99.

³² Hans Schwab, Die Dachformen des Bauernhauses in Deutschland und in der Schweiz, Diss. Berlin, 1914.

³³ R. Weiss, Häuser und Landschaften der Schweiz, o. c., str. 79.

³⁴ Adelhart Zippelius, Vormittelalterliche Zimmertechnik in Mitteleuropa, Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, Bonn, 1959, str. 9—11.

³⁵ Prof. F. Cacak, Ljubljana, ki je v rokopisu prebral študijo, me je opomnil na pomen ognjišča v mediteranskem prostoru, kar je v marsičem poglobilo izsledke o nastanku pastirjeve izbe. Za vso pozornost in skrb, ki jo je posvetil temu delu, sem mu dolžan kar najbolj prisrčno zahvalo.

Prim. tudi A. Freudenreich, o. c. str. 107—114.

³⁶ A. Zippelius, o. c. str. 30—42.

³⁷ A. Zippelius, o. c. str. 41.

³⁸ A. Zippelius, o. c. str. 41.

³⁹ S. Gabrovec, o. c. str. 89, sq.

⁴⁰ L. Niederle, Slovanske starožitnosti, Praga, 1911, I—III.

⁴¹ Josip Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana, 1952, str. 155—160.

⁴² S. Gabrovec, o. c. str. 110—112.

⁴³ Jacques Moreau, Die Welt der Kelten, Stuttgart 1958, str. 78.

⁴⁴ M. Zupančič, Varstvo spomenikov, 1966, str. 1963.

⁴⁵ R. Pittioni, Urzeitliche Almwirtschaft, Mitt. der Geografische Gesellschaft, Wien, 1931, Bd 74, str. 108—193.

⁴⁶ Zapis je nastal po pripovedovanju več pripovedovalcev v letih 1956 in 1966. Pripovedovalci: Jakob Golob, Gozd 11; Urh Franc, pd. pri Jakcu, Gozd 17; Prelesnik Francka, pd. Voukova, Županje njive 24; Tone Slevc, pd. Žagar, Črna 24; Močnik Andrej, pd. Preskar iz Bistričice 2; Zefa Humar, pd. Debevčeva. — Vsem pripovedovalcem — nekateri so od prvih zapisov v letu 1956 do zadnjih v preteklem letu — za vedno umolknili, pri-srčna hvala.

⁴⁷ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, Zgodovinski časopis 6—7, 1952, 1953, isti: Dodatek k slovenskim pripovedkam o Ujetem divjem možu, Zgodovinski časopis, 8, 1954, str. 130—133; isti, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi-B, Slovenski etnograf, 1958, str. 49—57.

⁴⁸ Na mednarodnem posvetovanju etnografov delovne skupine Alpes Orientales, Slovenjgradec, 1967, mi je g. prof. dr. G. Perusini iz Vidma posredoval podatek, da je na planini San Simeone v Furlaniji še danes mogoče videti kamnite ostanke okroglih bivališč, v katerih so živeli »divji možje«. Med ljudmi je razširjeno verovanje, da kdar ne bo šel na goro živ, bo šel tja mrtev.

⁴⁹ Na pobudo Zavoda za spomeniško varstvo Ljubljane so sodelavci Zavoda za spomeniško varstvo in znanstveni sodelavec Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, dr. A. Leben, poleti leta 1966 sondirali vhod v kraško jamo, kjer so odkrili tudi manjše kose hallstatske keramike. Poročilo o izkopavanju hrani Zavod za spomeniško varstvo v Ljubljani.

⁵⁰ H. Soeder, o. c. str. 65 in 53.

⁵¹ H. Soeder, o. c. str. 94.

⁵² A. Zippelius, o. c. str. 11.

⁵³ S. Gabrovec, o. c. str. 106.

⁵⁴ S. Gabrovec, o. c. str. 108.

⁵⁵ Leopold Schmidt, Häuser auf Heiligem Grundriss, Sonderdruck aus Antaios, Band II, Nummer 3, str. 212.

⁵⁶ Avtor na podlagi primerjalnega arheološkega gradiva iz Evrope opisuje bivališča iz eolita, njih oblike in velikost pa se v mnogočem odvisne od pogojev tal, kulture in rodovne ureditve. Sotorasto obliko bivališč pripisuje F. Schlette lovskim plemenom in je najbolj pogosta pri severno evrazijskih prebivalcih. F. Schlette, Die ältesten Haus und Siedlungsformen des Menschen auf Grund des steinzeitlichen Fundmaterials Europas und ethnologischen Vergleiche, Ethnographisch—archäologische Forschungen, 5, 1958, Berlin.

⁵⁷ Mednarodno posvetovanje vzhodnoalpskih etnografov v Slovenjgradcu, 1957, je nudilo avtorju tega prispevka priložnost, da je v krajšem referatu strnil izsledke o velikoplaninskem stanu. Etnografi iz Italije, Avstrije, Švice in Nemčije niso iz svojih dežel poznali arhitekturnega spomenika, ki bi bil po tlorisni zasnovi podoben velikoplaninskemu pastirskemu stanu.

⁵⁸ Jugoslovanski krš, Zagreb.

⁵⁹ Kolegu dr. Vlajku Palavestru, sodelavcu Zemaljskog muzeja v Sarajevu, dolgujem prisrčno zahvalo za podatek, da v Bosni in Hercegovini ne poznajo stavb s tlorisno zasnovo, kot jo razkriva velikoplaninski stan.

⁶⁰ H. Soeder, o. c. str. 19—20.

⁶¹ P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju, Arheološki vestnik, IX—X/1, str. 21—22.

RUDARSKA RAZISKOVALNA DELA V OKOLICI SEL V TUHINJSKI DOLINI

Stane Šapek

Nahajališča kaolinske rudnine nastopajo na širšem območju Kamniške okolice, predvsem pa na lokacijah Županjih njiv, Stahovice, celotne doline Črne, Kališ, Sovine peči in Sel v Tuhinjski dolini. Kaolinski pojavi nastopajo še na južnem obrobju Tuhinjske doline na ozkem ozemlju Češnjica—Blagovica. Od vseh navedenih nahajališč je v eksploataciji nahajališče v dolini Črne in je zaradi tega tudi najbolj raziskano v vseh ozirih. Delno smo raziskovali še nahajališče v Kališah, vendar smo dela predčasno prekinili in ustavili zaradi več različnih objektivnih vzrokov.

Poleg nahajališča v Črni, ki ga raziskujemo sproti in med eksploatacijo, je najbolj temeljito in sistematsko raziskano nahajališče v okolici Sel v Tuhinjski dolini. Pri raziskovanju tega nahajališča smo uporabili vse metode raziskovanja in jih bom v nadaljevanju tudi opisal in prikazal.

Rudarjenje v okolici Kamnika je že dolgo poznano. Točnih podatkov o starosti rudarjenja v rudniku nimamo, ker arhiv ni ohranjen. Neki viri omenjajo prvo pridobivanje kaolinske rude v letu 1746 in sicer na lokaciji doline Črne. Tu pridobljena kaolinska ruda se je sprva prodajala fajančnim delavnicam v Ljubljani, ki so jih vodili Italijani in ki so sprva tudi uporabljali italijanski kaolin. Iz te dobe je tudi rov na Selah na koti 610. Po istih virih naj bi tudi selsko rudo uporabljali pri izdelavi fajanse. V poznejši dobi, t. j. v letu 1856, so bila rudarska dela v Črni razvita v tako imenovanem Roza rovu, t. j. zapadno od današnje separacije in sicer v desnem bregu potoka Črne. Tam je svoječasno tudi stala prvotna plavnica. V to dobo spadajo začetki industrijske izdelave papirja, ko je v Vevčah 1842 stekel prvi papirni stroj, ki je poleg češkega uporabljal tudi kaolin iz Črne.

O starih delih na območju Sel pričajo najdišča nad vasjo Rožično ob Rožiškem potoku. Kaolinsko rudnino so pridobivali na površini s površinskim kopom. Znano je, da so pridobivali tukaj rudo še v letih med obema svetov-

nima vojnama predvsem lastniki zemljišč. Ostanke tega pridobivanja so še vidni in sicer predvsem v vzhodnem delu, t. j. ob Rožiškem potoku in zapadno pod vasjo Studenci. Rudo so prodajali v Domžale, Ljubljano in Zagreb, kjer so jo uporabljali predvsem v zmletem stanju kot dodatek barvi. Pozneje so ob Rožiškem potoku zgradili celo plavnico, katere ostanke so vidni še danes. Na Selskih nahajališčih se omenja eden od zadnjih proizvajalcev Šuštar Pavel. Vendar današnji rudnik ne razpolaga z dokumentacijo o dogajanjih na tem območju.

Raziskovanje selskega nahajališča so nadaljevali v letih 1955 in 1956 predvsem zaradi poslabšanja pogojev pridobivanja kaolinske rude v Črni. V tem času so namreč v Črni izčrpali rudne zaloge, ki so bile dosegljive brez velikih globinskih del, saj so se nahajale nad osnovnim nivojem in jih je bilo mogoče doseči le s horizontalnimi rudarskimi deli. V teh letih so v bližini starih del na koti 560 ob Rožiškem potoku izdelali ca. 150 m dolg rov, ki je presekal dva kaolinska sloja. Na obeh presekih so vzeli vzorec, da bi določili lastnosti in kvaliteto substance. Do ugotavljanja rezultatov je prišlo šele v letih 1960 do 1961, ko je imel rudnik za te namene razpoložljiva finančna sredstva. No, tudi s temi rezultati tedaj ne bi mogli računati rudnih rezerv, saj so podkop zaustavili v neposredni bližini površine.

Ob upoštevanju vsega navedenega so bili dani vsi pogoji za pristop k temeljitim raziskovalnim delom nahajališča, ki jih bom v nadaljevanju skušal opisati.

Glavni razlog za pristop k tako obsežnemu raziskovalnemu delu pa leži brez dvoma v tem, da so potrebe po kaolinu po 1960. letu tako silovito narasle, da jih rudnik ni mogel zadovoljiti predvsem zaradi mnogih ozkih grl obstoječe proizvodnje tako na obratu jame kot tudi na obratu separacije v Črni.

Kaolin je mineralna surovina, ki je sestavljena iz različnih mineralov. Glavna komponenta je kaolinit, t. j. aluminijev silikat, sestavljen iz aluminijevega oksida, kremenca in vode. Pojavlja se v drobno luskastih in kopastih agregatih, je svetle oz. bele barve, odvisno od primesi in mastnega znašaja. Pri dotiku z vodo nabreka.

Kaolin nastaja pri razpadanju alumosilikatnih mineralov magmatskih in metamorfnih kamenin ali glinastih sedimentov, predvsem glincev, pod vplivom meteornih ali zlasti termalnih voda. Kaolin, ki nastopa v okolici Kamnika, je verjetno ves enakega izvora in mineraloško sestoji iz hidrotermalno nastalih mineralov grupe silikatov, hidrotermalnih sljud, verjetno talka in nespremenjenih mineralov primarne kamenine ter pogosto kremenca.

Z ozirom na dejstvo, da je komponenta kaolinita najslabše zastopana, je tudi naziv kaolin napačen. Praviloma bi morali mineralno surovino nazivati z imenom illit-sericit, vendar bi novi termin povzročil mnogo težav pri ljudeh, ki so navajeni na termin kaolin.

Kaolin uporabljamo v različne namene. Nekatere vrste kaolina uporabljajo predvsem v keramiki za izdelavo porcelana, za izdelavo keramičnih zidnih ploščic. Kaolini služijo tudi kot osnovna surovina pri izdelavi elektrokeramike. Poleg navedenega se separirani kaolin uporablja še kot polnilo v papirni, gumarski in kemični industriji predvsem pri izdelavi različnih barv kakor tudi v industriji elektrod. Le-ti potrošniki so za naš rudnik najvažnejši, ker uporabljajo izključno naš kaolin.

Omenil sem separirani kaolin. V rudarstvu predstavlja separiranje bogatenje, t. j. koncentracijo koristne substance na eni in jalovine na drugi strani. Poznamo različne načine separiranja ali bogatenja. Tako npr. separiramo premog na ta način, da ločimo oz. koncentriramo premog, jalovino in zrasle predmete s pomočjo separatorjev z različnimi težkimi tekočinami s separiranjem v tekočinah z različnimi specifičnimi težami. Prav tako je v metalnih rudnikih znan način separiranja s pomočjo flotacije, ki predstavlja fizikalno kemijski proces s pomočjo dodatkov (predvsem organskih), ki povzročijo, da se en del delcev rudne gošče, ki je zmanjšana na velikost nekaj 10 mikronov, v vodi potopi, drugi del pa splava na površino in se s pomočjo zračnih mehurčkov, na katere se zalepi, odstrani kot koncentrat iz gošče. Tako je npr. možno s pomočjo flotacije rude v Ramelsbergu v zap. Nemčiji najprej pridobiti koncentrat bakrovega sulfida, nato iz iste gošče le z dodatkom drugega dodatka, tako imenovanega reagenta, koncentrat svinčevega sulfida itd., dokler po izločitvi baritovega sulfata v gošči ne ostane le jalovina. Pri mineralnih surovinah, ki se različno obnašajo v električnem oz. magnetnem polju, je možno separiranje glede na te lastnosti. Poleg naštetih obstaja še več načinov separiranja pri različnih rudah, tako imamo npr. pri kaolinskih rudah separiranje s plavljenjem. Kaolinska ruda vsebuje npr. v ležišču Črna 30 do 35 % koristne substance, kar pomeni, da iz 1000 kg kaolinske rude lahko pridobimo 300—350 kg kaolina, ki predstavlja uporabno snov, ostanek pa je jalovina, za katero zaenkrat še nismo našli uporabnika in vsebuje zlasti ostanke hloritno sericitnega skrilavca in keratofirja, ki sta v veliki večini sestavljena iz kremenca, ta pa bi v papirni industriji povzročil pravo opustošenje na papirnih strojih, če ga ne bi izločili. Princip separiranja kaolina predstavlja ločenje manjših in večjih delcev v tekoči sredini, katero v našem primeru predstavlja voda. Ločenje na osnovi različnih specifičnih tež pri kao-

linu žal ni mogoče, ker imata kaolin in jalovina približno enako specifično težo, flotiranja pa kaolin pri obstoječi prodajni ceni finančno ne more prenesti.

Kaolinsko rudo separiramo na ta način, da jo najprej primerno »odpremo« s pomočjo drobljenja na posebnem drobilcu, nato pa v posebnih strojih, imenovanih mešalci, izlužimo iz rude kaolin. Z izdatnim dodatkom vode izpiramo pri drobljenju odprte in pri mešanju izlužene delce, ki predstavljajo večinoma kaolin in le delno kremenčev mulj. Dokončno klasiranje ali ločenje se opravi v plavnih koritih, kjer kaolinska suspenzija z majhno hitrostjo napravi daljšo pot, pri tem pa se na dno plavnih korit vsedajo večja, odpornejša jalova zrnca, manjša kaolinova pa odhajajo v zgoščevalne bazene, od koder kaolinsko suspenzijo po zgostitvi črpamo v filtrske stiskalke, kjer pridobivamo filtrske plastične kaolinske pogače, ki vsebujejo še 25 % vlage in jih osušimo na zraku, v posebni kalorični peči ali pa jih kar v takem stanju pošiljamo v papirnice, kjer jih spet razmulijo. Tak postopek separiranja na podlagi različnih velikosti zrn, kot sem ga opisal in po katerem obratuje separacija v Črni, je na sodobnejših separacijskih napravah že pred daljšim časom zelo uspešno zamenjalo separiranje s pomočjo hidrociklonov.

Kvaliteto kaolina ocenjujemo z granulacijskim sestavom in belino. V papirništvu, pa tudi v drugih industrijah, ki uporabljajo naš kaolin, je meja uporabnosti določena s 60 mikroni, pri čemer naj kaolin vsebuje čim več delcev manjših od 10 mikronov, in čim manj delcev večjih od 20 mikronov. Stopnjo beline pa ugotavljamo s primerjavo kaolina z magnezijevim oksidom, ki predstavlja osnovo ali 100 %. Tako ima npr. kaolin iz Črne belino 75 %.

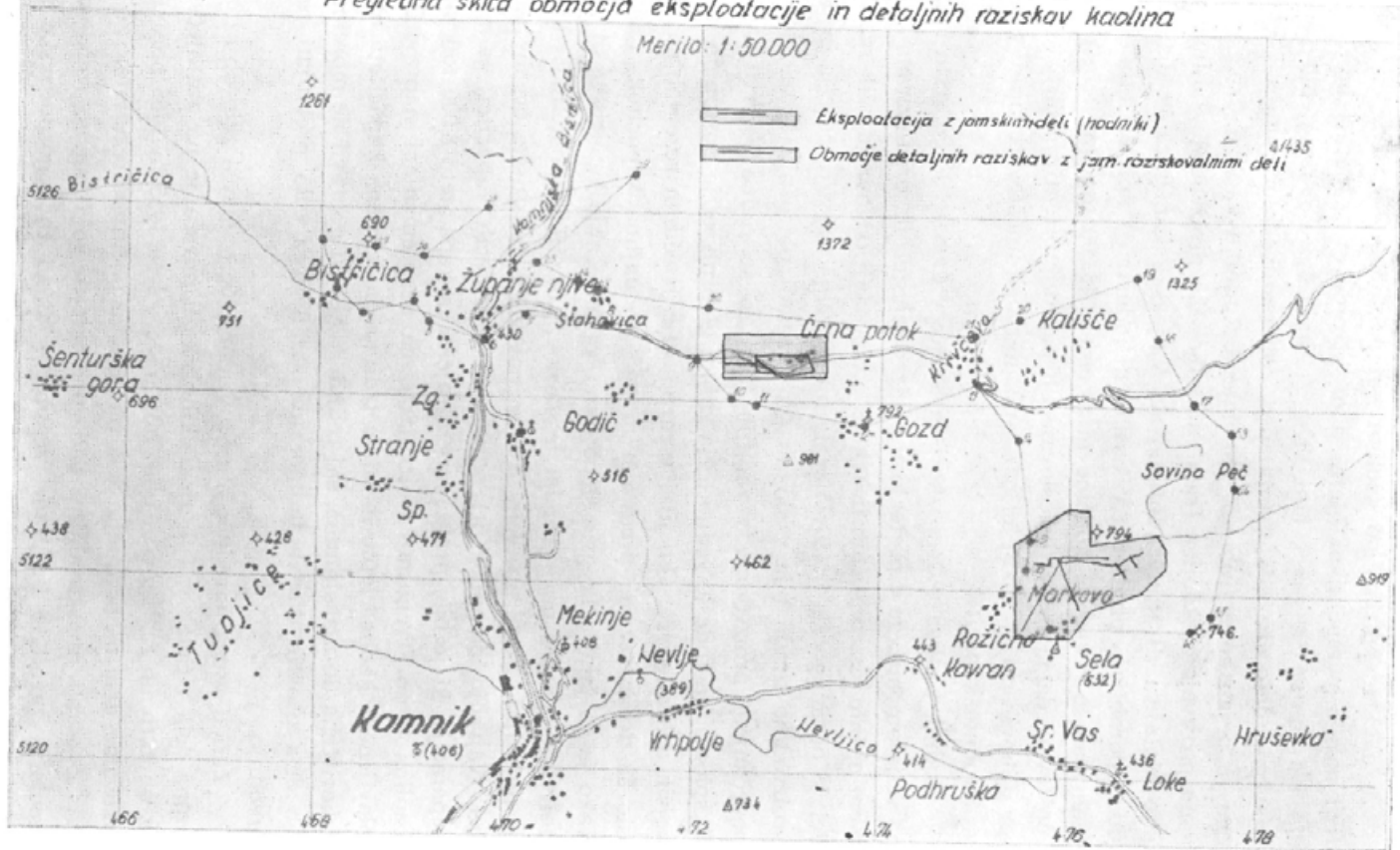
Kot sem že omenil, so potrebe po kaolinu po letu 1960 zelo narasle. Pri tem je proizvodnja plavljenega kaolina na obratu Črna zadovoljevala vse potrebe in je stalno naraščala. Tako so npr. v letu 1931. proizvedli 1330 ton plavljenega kaolina, leta 1939. pa 3660 ton, medtem ko je proizvodnja v letu 1950 dosegla 7.900 ton, leta 1955 12.927 ton, leta 1960 18.000 ton in leta 1966 24.450 ton plavljenega kaolina. Čeprav je porast tako očiten, proizvedene količine niso mogle zadovoljiti močno povečanih potreb papirne industrije, ki je predvsem po letu 1960 doživela velik razmah. S tem je tudi nastopila potreba po uvažanju kaolina kot polnilnega sredstva, kajti keramični kaolin smo pred tem že uvažali. Tako se je še enkrat zgodilo, da uvažamo surovino, s katero v obilni meri razpolagamo doma, predvsem zaradi neuskklajene izgradnje kapacitet surovinske baze in predelovalne industrije. Uvoz kaolina za industrijo papirja je od leta 1960 porastel od 6.994 ton do 20.815 ton v letu 1963 in 16.293 ton v letu 1964. Pri tem je vrednost uvoza znašala 2.229,702 \$.

Pregledna skica območja eksploatacije in detajlnih raziskav kaolina

Merilo: 1:50 000

Eksploatacija z jamskim deli (hodniki)

Območje detajlnih raziskav z jam. raziskovalnimi deli

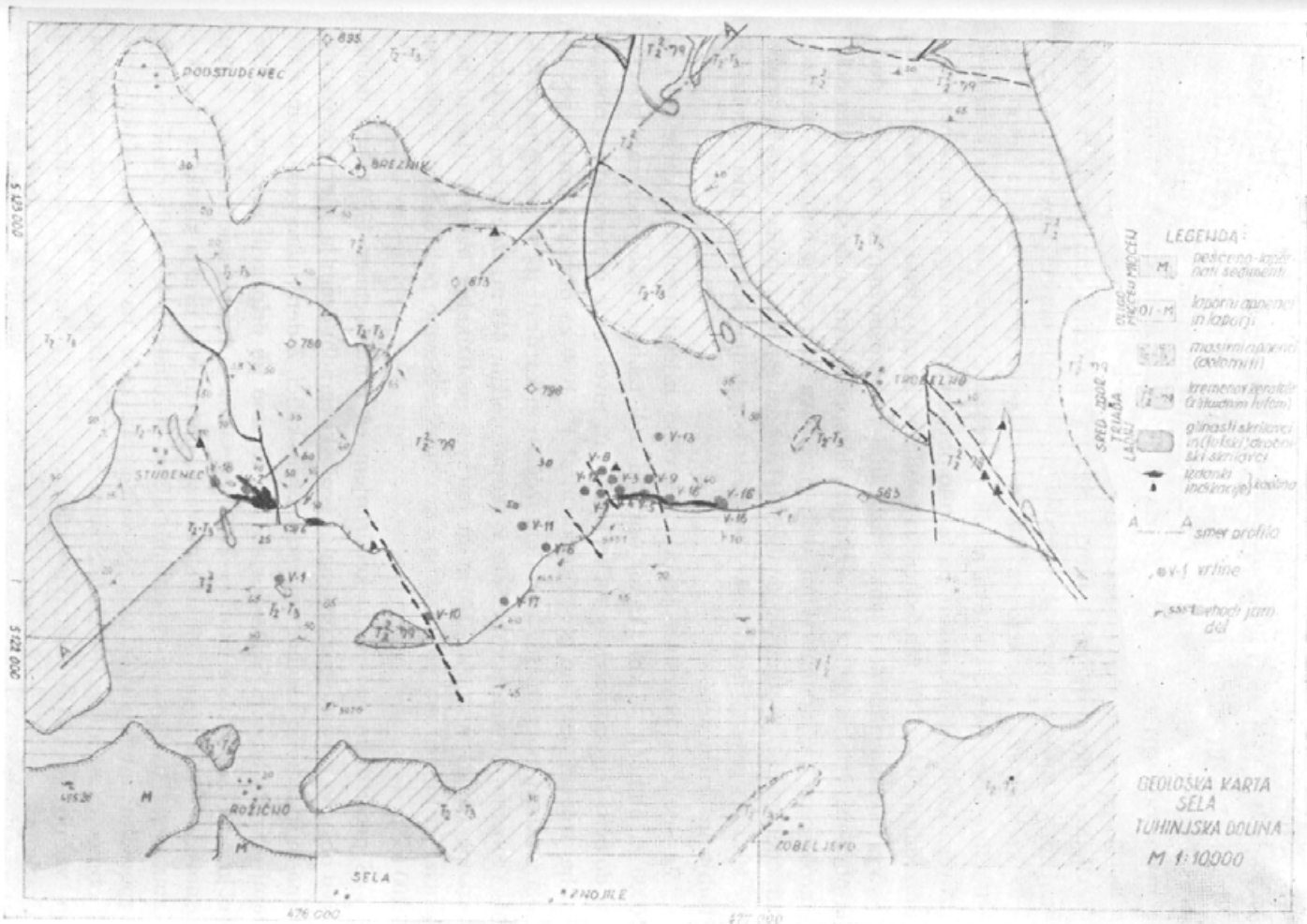

Predvidene potrebe po kaolinu kot polnilnem sredstvu v papirni industriji navaja perspektivni 7-letni plan, ki predvideva porast od 70.000 ton v letu 1967 na 96.000 ton v letu 1970. Zaradi težav novozgrajenih papirnic se pojavljajo določena odstopanja med količinami, določenimi s 7-letnim planom in dejansko potrebnimi količinami. Rudniku kaolina Črna so kot edinemu proizvajalcu kaolina (samo s simbolično proizvodnjo kaolina se pojavljajo Motajica, Bratunac, Bujanovac, Valjevska kamenica in drugi, katerih rudo uporabljajo predvsem v keramični industriji) npr. za leto 1967. prijavljene manjše potrebne količine in sicer ca. 45.000 ton, pri tem pa moramo upoštevati, da je en del jugoslovanskih papirnic orientiran direktno na uvoz, ker njihovih prijav nekaj let nazaj nismo mogli upoštevati zaradi premajhnih proizvodnih kapacitet.

Rudnik kaolina v Črni izkorišča ležišče v Črni že dolgo vrsto let, pri tem pa velja omeniti, da v preteklosti proizvodnja ni bila organizirana in da predvsem ni bilo sistematičnih in tekoči proizvodnji odgovarjajočih raziskovalnih del, ki bi omogočala in dovoljevala intenzivnejši razvoj podjetja in povečanje proizvodnje ter bi bila v skladu s potrebami potrošnje. Z zelo intenzivnim povečanjem proizvodnje v zadnjih letih so se rudne rezerve zmanjševale. Eksploatacija rude je vedno težja zaradi globljih, težje dostopnih in siromašnejših delov ležišča. Omejitvi v razpoložljivih rudnih rezervah so se pridružile še druge težave, predvsem mnogo premajhna kapaciteta vseh naprav. Tako je na jami ozko grlo slepo okno, za povečanje kapacitete bi bilo nujno potrebno zgraditi novo, vendar le na novi lokaciji. Neposredno s tem v zvezi se pojavljajo drugi problemi, kot so navozišča, odvozišča, črpališča, bunkerji itd. Največjo omejitev pri povečanju obstoječih kapacitet pa predstavlja separacija, ki je bila pravzaprav zgrajena za kapaciteto 8.000 ton plavljenega kaolina letno. Trenutno proizvajamo na nespremenjeni napravi 25.000 ton plavljenega kaolina letno in lahko trdimo, da je njena kapaciteta na ta način izkoriščena do maksimuma, saj rednih in večjih popravil ne moremo opraviti ob dela prostih dnevih in moramo zaradi tega celo prekinjati redno proizvodnjo.

Zaradi vsega navedenega smo v letu 1960. zastavili zelo obsežna raziskovalna dela v Selah v Tuhinjski dolini, kajti povečanje na obstoječem obratu iz objektivnih razlogov ni bilo možno, že v letu 1955 in 1965 opravljena raziskovalna dela na področju Sela pa so dala pozitivne rezultate.

Z vsemi raziskovalnimi deli, pri katerih so finančno sodelovali zvezni geološki zavod iz Beograda, republiški sklad za negospodarske investicije

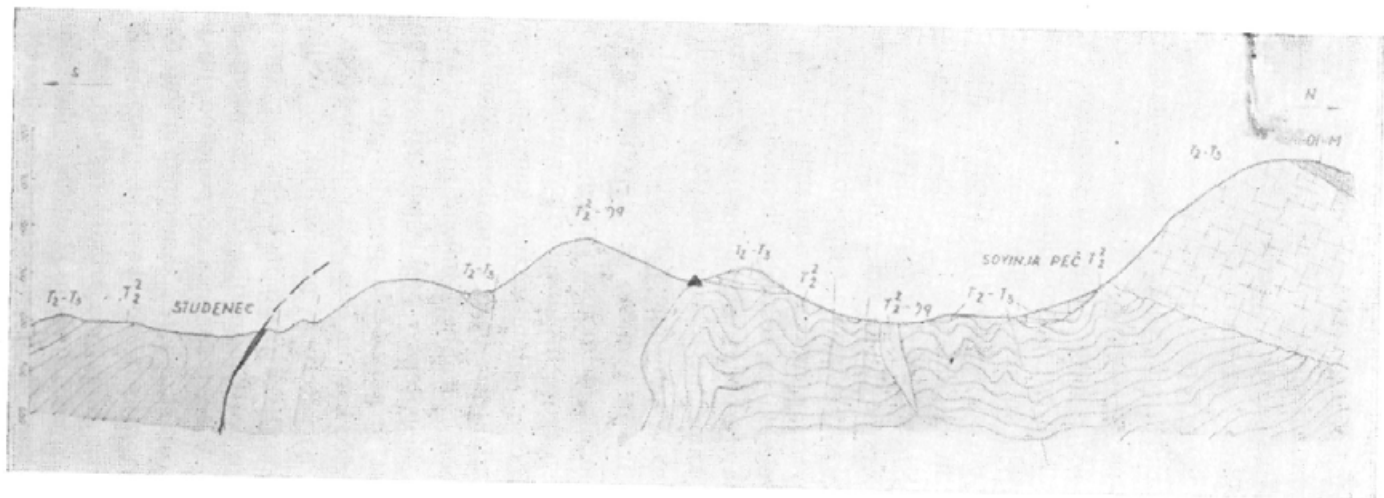
SRS, pozneje sklad Borisa Kidriča in rudnik kaolina Črna ter izvajalci geološki zavod Ljubljana, rudnik kaolina Črna-Kamnik, kemični institut Boris Kidrič — Ljubljana, rudarski inštitut — Ljubljana, papirnica Vevče in drugi občasni sodelavci, smo skladno z vsakoletnimi programi in projekti, ki jih je moral odobriti zvezni geološki zavod Beograd, želeli doseči osnovni cilj in sicer:

Glede na pomanjkanje kaolina v SFRJ je potrebno čim hitreje in s čim manjšim vlaganjem finančnih sredstev raziskati in odpreti nov rudnik kaolina, ki bi imel kapaciteto ca. 70.000 ton separiranega kaolina letno. Za rentabilno obratovanje rudnika je bilo potrebno ugotoviti in dokazati rezerve surovega kaolina v taki višini, da bi bilo obratovanje novega rudnika pri letni proizvodnji 50—70.000 ton končnega produkta zagotovljeno za več kot 20 let.

Vsa raziskovalna dela lahko razdelimo v več osnovnih faz in sicer: dela na površini, vrtalna dela z usmerjanjem in spremljavo, rudarska jamska dela z geološkimi in jamomerskimi deli, preiskava vzorcev, tehnološke analize, kemične analize, rentgenske analize, DTA analize, mikropaleontološke analize, študija geneze, tehnološki poskusi bogatenja kaolina, hidrogeološka študija in druga dela.

Za »dela na površini« je bilo potrebno izdelati geološke karte M 1 : 10000 za območje 43 km², kakor opraviti tudi tahimetrijsko merjenje površine, določiti trigonometrične točke, opazovati niveliranje in navezavo v obsegu 157 ha, izdelati detajlno geološko karto M 1 : 1000 za območji Sovina peč in Sela v skupni površini 165 ha, zatem izdelati in kartirati ročne sonde na detajlih Trobelno, Sovina peč in Sela v skupni dolžini 448 m, izdelati in kartirati razkope (Sela) v dolžini 100 m in opraviti geofizikalne meritve (lastni potencial in inducirana polarizacija) za območje Sovine peči in Sela v obsegu 2.200 točk.

S preglednim geološkim kartiranjem (A hinterlechner 1959) smo dobili prvo obširno predstavo o regionalni geološki zgradbi ozemlja, kjer leže rudnik Črna in indikacije kaolina v njegovi širši okolici. Z detajlnimi geološkimi kartami ožjega območja Sela—Sovina peč, ki smo jih pripravili postopno za vse večjo površino okolice ekonomsko interesantnega ležišča kaolina, smo dobili osnovo, po kateri smo lahko smotrno usmerili vsa dražja direktna raziskovalna dela. Ustrezno vse pomembnejšim rezultatom jamskih raziskav smo vzporedno intenzivirali tudi geološke raziskave na površini. Tako smo v območjih detajlov Trobelno, Sovina peč in Sela konture izdankov kaolina in važnih geoloških kontaktov določili tudi z ročnim sondiranjem in z razkopi.

ZNAČILNI GEOLOŠKI PROFIL A-A
 M 1 : 10.000

Ožje območje raziskav smo detajlno kartirali M 1:1000. Celotno zgradbo tvorijo triadne plasti, miocen in kvartar.

Od triadnih plasti je najbolj izrazita ladinska stopnja, v kateri nastopajo psevdofiljske plasti — wengen, ki jih sestavljajo v glavnem sivi, temnosivi ali črni glinasti skrilavci, ki so ponekod močno podobni filitom. Med skrilavci najdemo v podrejenem obsegu vložke in pole svetlo do temnosivega tanko plastovitega, trdega drobno zrnatega (redko tufskega) kremenovega drobniškega peščenjaka.

Skrilavci pogosto vsebujejo karbonatno komponento, ki nastopa v obliki vložkov tankih pol in drobnih leč temnosivega ploščatega apnenca. Kamenine ne vsebujejo nobene fosilne favne. Posebno v pasu kontakta s kremenovim keratofirjem so psevdofiljski skrilavci pogosto prepreženi s tankimi žilicami kremenca in kalcita.

Poleg psevdofiljskih plasti nastopajo v ladinski stopnji še ladinski tufi kot raznovrstne tufske kamenine, ki so v genetski zvezi z ladinskimi izlivi kremenovega keratofirja in njegovih diferenciatov.

V severnem in centralnem delu ležišča Sela se razprostira veliko magmatsko telo, ki ga sestavlja kremenov keratofir, ki je ponekod še porfirit. Kamenina v prostoru ni homogena. Megaskopski videz in petrografske karakteristike kamenine te vrste nihajo v širokih mejah.

Ker so te kamenine v direktni genetski zvezi s kaolinom, smo jih mikro-petrografsko in kemično detajlno preiskali.

V obodnih delih masiva najdemo postopne prehode kremenovega keratofirja v njegove litoidne skrilave tufe. Ponekod sekajo kremenov keratofir močnejše cone milonitiziranih kamenin, ki so močno kaolinizirane.

V kontaktnem pasu s psevdofiljskimi skrilavci je kremenov keratofir pogosto močno zdrobljen, milonitiziran in kaoliniziran. To je neprijetni vodni kolektor, ki poteka v prekinjeni črti severno od kaolinskega telesa. Njegova prisotnost je povzročala pogostne vdore vode in tekočega peska v jamska dela. Ležišče kaolina Sela leži v tektonskem kontaktu med kremenovim keratofirjem na severu in psevdofiljskimi skrilavci na jugu.

Psevdofiljske plasti in kremenove keratofirje ležišča Sela diskordantno prekrivajo večje in manjše krpe masivnega, jedrnatega svetlosivega do sivega apnenca. V bazi apnenca se ponekod javljajo grobo zrnate apnene breče. Fosilnih ostankov v teh kameninah nismo našli, a bi jih mogli prišteti v srednjo ali zgornjo triado (kasijski apnenici).

Transgresijsko na triadni podlagi leže sljudnati glinasti kremenovi peščenjaki z bolj grobim klastičnim materialom v bazalnem delu. Najdemo jih na območju jugozapadnega dela ležišča Sela (Kavran — podkop 475).

Enake kamenine smo ugotovili tudi z ročnim sondiranjem na površini tega predela. To so ekvivalenti usedlin, ki smo jih ugotovili vzhodno od tod in jih po mikrofavni prištevamo v miocen.

Kvartarne potočne naplavine najdemo na večjih površinah le v jugo-vzhodnem delu ležišča Sela.

Kot rezultat detajlnega kartiranja smo določili tudi tektoniko obravnavanega kompleksa. Ugotovili smo, da tektonska zgradba ni komplicirana. Psevdoziljski skrilavci so od juga proti severu (proti kontaktu z masivom kremenovega keratofirja) vse bolj intenzivno nagubani. Nagubane strukture slemenijo v južnem delu terena generalno v smer SSW—NNE, na severu pa v smeri E—W približno paralelno s smerjo kaolinonosnega kontakta. Tudi v NE delu terena zavija generalna smer slemenitve glinastih skrilavcev proti severozapadu vporedno temu kontaktu.

Veliki masiv kremenovega keratofirja se na območju Sel približno v smeri E—W na dolžini cca 2 km razteza od Podstudenca na zapadu do Trobelnega na vzhodu. Magmatsko telo je v obliki ogromne nepravilne leče (lakolita) približno konkordantno, verjetno sinorogeno, stisnjeno v debelo skladovnico psevdofiljskih skrilavcev.

Severovzhodni del telesa kaže generalno krojitev v smeri NE—SW in E—W, centralni in vzhodni del pa v smeri NE—SW. Litoidni tufi in uskripljeni kremenov keratofir v NE delu detajla kažejo generalno foliacijo v smeri NW—SE in padajo proti W pod glinaste skrilavce.

Prečno na smer je magmatsko telo razsekano z razpokami in prelomi, posebno v zapadnem in vzhodnem delu. Prelomljeni deli masiva se pogosto kažejo kot kaolinizirani miloriti. Kontakti masiva kremenovega keratofirja s psevdofiljskimi skrilavci so ostri, povečini jasno tektonski. Na več mestih so v različni intenziteti mineralizirani s kaolinom. Južni kontakt, ki poteka v smeri E—W, vsebuje ekonomsko pomembno ležišče kaolina Sela. Ta del kontakta prečno na slemenitev v glavnem ni dislociran razen v vzhodnem delu, manjše prečne premike pa smo opažali tudi na skrajnem zapadu.

Dela na površini zajemajo tudi geofizikalne raziskave v Selih. Naloga geofizikalnih raziskav pri Selah v Tuhinjski dolini je bila, da bi z geoelektričnimi metodami ugotovili točen potek geološkega stika med skrilavci in keratofirjem, pad stika in cone kaolina. V Selah smo najprej določili geološki stik med skrilavci, keratofirskim tufom in keratofirjem tako, da smo merili električno upornost po profilih, ki sekajo geološko predvideni stik.

Da bi ugotovili pad stične ploskve geološkega kontakta, smo na več mestih sondirali točno na geološkem stiku, elektrode pa smo širili vzdolž stika. Iz teh podatkov in iz podatkov sondiranja na skrilavcih ter na kera-

tofirju so izračunani padni koti geoloških stikov. Ugotovljeno je, da na pretežni dolžini kontakta skrilavci segajo pod keratofir, ki tvori nekak pokrov. Zato je razen geološkega stika raziskan tudi precej širok pas keratofirja, ker obstaja možnost, da se tudi v njem pojavlja kaolin.

Na profilih, ki sekajo geološki stik, smo merili inducirano polarizacijo in ugotovili nekaj anomálnih con z vrednostmi inducirane polarizacije nad 1 odstotek, v ten conan pa je izdvojenih nekaj anomálnih con s polarizacijo nad 1,5 odstotka. Anomálne cone pripisujemo vplivu kaolina.

Anomálne cone smo raziskovali z električnimi sondiranjem, pri čemer smo merili električno upornost in inducirano polarizacijo. Na nekaterih sondah inducirana polarizacija z globino naraste, kar verjetno povzroča kaolin, ki pa se lahko nahaja tudi nekaj 10 m stran od sonde.

Na mestih najmočnejših indikacij inducirane polarizacije je opravljeno vrtnanje potrdilo uspešnosti geoelektričnih metod raziskovanja kaolina. Program raziskovanja smo nadaljevali z razširitvijo del na površini na vrtalna dela z usmerjanjem in spremijavo. Z globinskimi vrtnjem in že opisanimi deli na površini je bilo potrebno potrditi hipotezo o principiini geološki zgradbi ležišča in produktivnem kontaktu med ladinskim kremenovim keratofirjem in psevdoziljskimi skrilavci. Poleg tega naj bi globinske vrtine omogočile ugotovitev raztezanja kaolinskih slojev v globino kakor tudi debelino slojev in njihovo smer. Končno naj bi globinske vrtine potrdile rezultate geoelektričnih metod raziskovanja in dale osnovne podatke za pravilno usmeritev najdražjih, zato pa najzanesljivejših rudarskih raziskovalnih del.

Tako je zastavljenih na ležišču Sela 18 strojnih vrtin različnih globin od 34,0 do 119,36 m ali vsega skupaj 1076,7 m vrtin. Od vseh osemnajstih vrtin so le štiri negativne in niso navrtale kaolina. Lokacija teh vrtin je bila določena na podlagi geofizikalnih anomalij in po površinskih geoloških indikacijah kaolina.

Globinsko vrtnanje smo tehnično spremljali, rezultate pa geološko kartirali. Pridobivanje jedra je bilo zelo problematično, ker je kaolin pod delovanjem izplake izlužen. Kljub temu so rezultati pravilni, kar se je pozneje dokazalo z rudarskimi deli.

Naslednje poglavje raziskovalnega programa so predstavljala zelo obsežna rudarska raziskovalna dela z geološkimi in jamomerskimi deli. Ta dela so obsegala 4595 m rudarskih del v obliki podkopov, smernih hodnikov in prečnikov, 274,2 m nadkopov, 1950 m vzdrževanja hodnikov, skladišča za razstrelilna sredstva in komor za globinska vrtnanja iz jame.

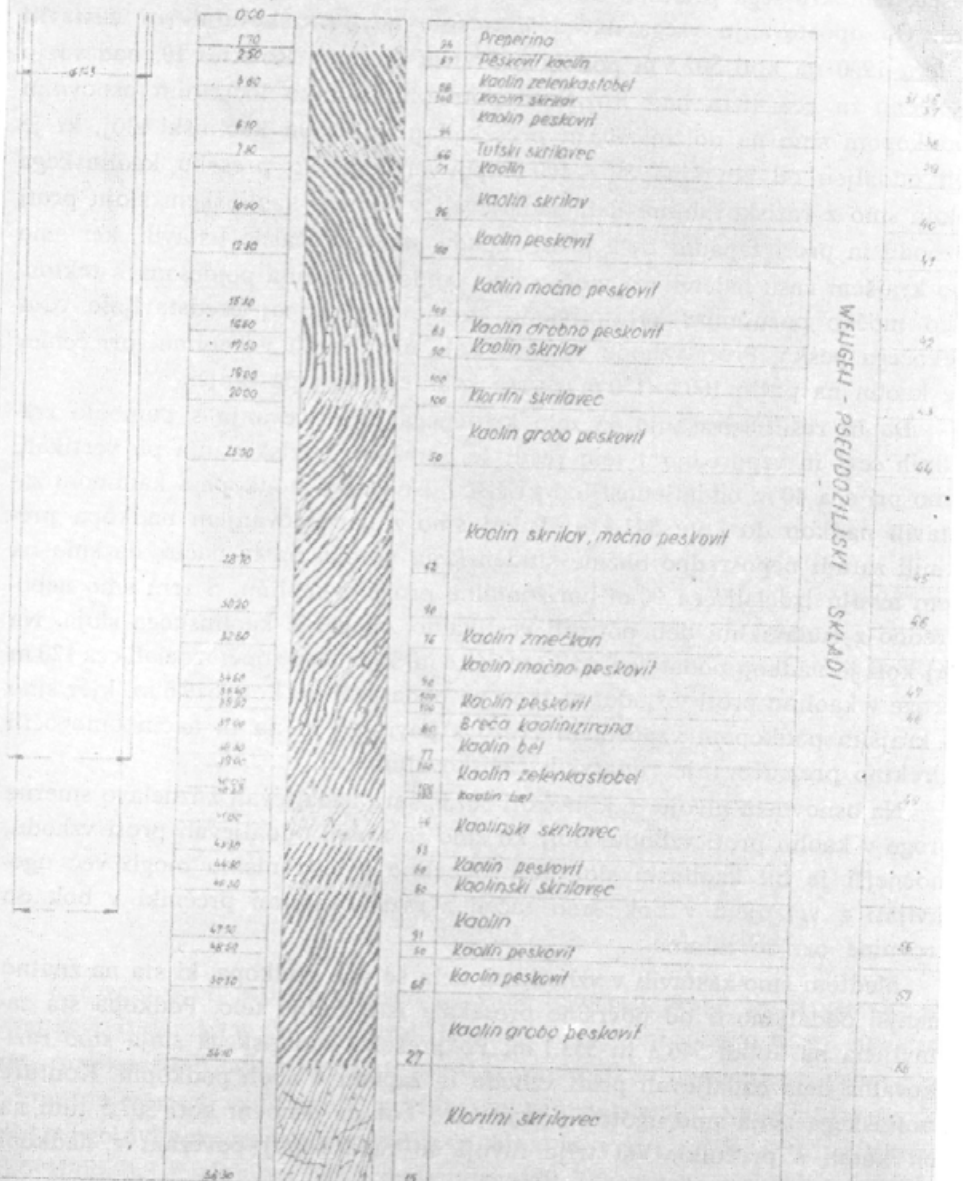
VRTIJA št. 5/67
Merilo 1:250
KOORDINATE
X = 5 476 827
Y = 5 122 853

RAZISKAVA SELA

KOTA USIJA 56486
AZIMUT VERTIK

ZAČETEK VRTANJA 26 VI 1967 TEHNOLOGJA VRT.
KONEC VRTANJA 6 VII 1967 MORNAT PAVEL

CELIVNEVA SCHEMA   GLOBILNA VRTIJE (m)   SHEMATSKA SLIKA JEDRA   %   PETROGRAFSKI OPIS JEDRA   FORMA OZNAKA CIJA VZORCA

MELISEU - PSEUDOZILJSKI SKLADI

Lokacija prvega raziskovalnega podkopa je bila določena na osnovi podatkov, pridobljenih z že omenjenimi deli na površini, predvsem pa izdan, kov kaolina in starih del na eni strani, na drugi strani pa smo upoštevali konfiguracijo terena in pristopnost zaradi dovoza materiala, formiranja jalo-višča, čim krajšega pristopa do kaolinske rude, čim večje nadkopne višine itd. Ob upoštevanju vsega navedenega smo novi raziskovalni rov zastavili v letu 1960 na koti 507,5 m pod hišo Franca Hvaleta, Rožično 10, nad vasjo Rožično in cca 10 m nad Rožiškim potokom. S tako lociranim osnovnim podkopom smo na dolžini 500 m presekali pričakovani kaolinski sloj, ki je bil oddaljen od površine 80 — 100 m po vertikali. Po preseku kaolinskega sloja smo z raziskovalnimi deli nadaljevali v samem kaolinskem sloju proti vzhodu in proti zapadu. Dela proti zapadu smo predčasno ustavili, ker smo po krajšem času naleteli na močan vdor vode, ki je bila pomešana s tektonsko močno porušenim keratofirjem, kar je vse skupaj predstavljalo vdor tekočega peska. Proti vzhodu pa smo dela nadaljevali v kaolinu, pri čemer je kaolin na prvih 100 — 150 m slabše kvalitete, sloj pa tanjši.

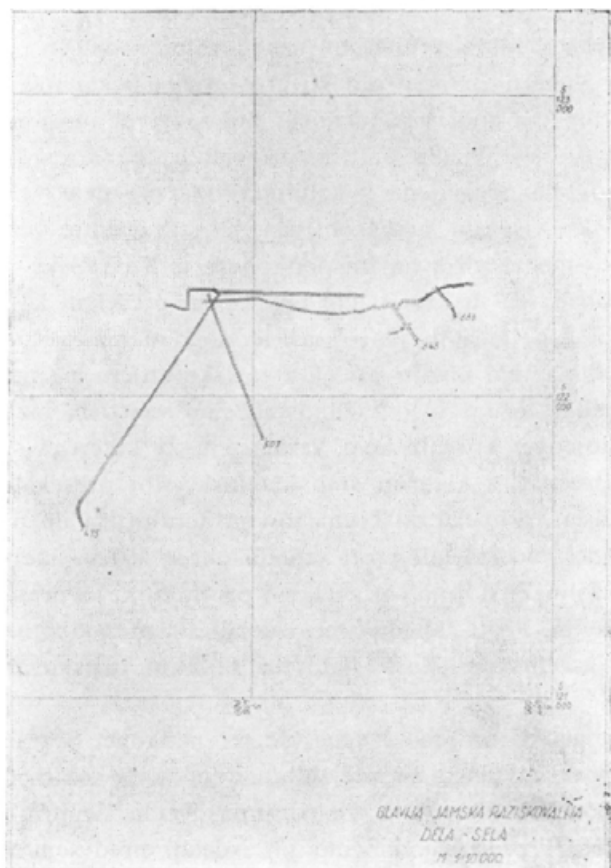
Da bi rešili vprašanje še zelo kritičnega prezračevanja s pomočjo zračilnih cevi in vzporedno s tem rešili še vprašanje raziskovanja po vertikali, smo pri cca 40 m oddaljenosti od križišča osnovnega podkopa s kaolinom zastavili nadkop do kote 541,3 m. Tukaj smo z napredovanjem nadkopa prekinili zaradi neposredne bližine studenškega potoka na ta način, da smo na tem nivoju izdelali cca 90 m horizontalne proge v kaolinu. S tem smo neposredno z rudarskimi deli potrdili vertikalno zalaganje kaolinskega sloja. Na tej koti je nadkop podaljšan do kote 560,6 m, kjer smo zopet izdelali cca 120 m proge v kaolinu proti vzhodu, nadkop pa podaljšali do kote 579,6 m, kjer smo s krajšim podkopom vzpostavili zvezo s površino in na ta način omogočili direktno prezračevanje rudarskih raziskovalnih del.

Na osnovnem nivoju, t. j. na koti 507,5, smo nadaljevali z izdelavo smerne proge v kaolin proti vzhodu. Bolj ko smo se z deli oddaljevali proti vzhodu, močnejši je bil kaolinski sloj. Ker debeline le-tega nismo mogli več ugotavljati z vrтанjem v bok, smo začeli z raziskovalnimi prečniki v bok do krovnine oz. do talnine.

Medtem smo zastavili v vzhodnem delu še dva podkopa, ki sta na znatno manjši oddaljenosti od površine presekala isto rudno telo. Podkopa sta zastavljena na kotah 545,3 in 553,1 m. Po preseku kaolinskega sloja smo raziskovalna dela nadaljevali proti vzhodu in zapadu v obeh podkopih. Konture kaolinskega sloja smo ugotovili prav tako kot na osnovni koti 507,5 tudi na teh kotah s prečniki. Vsi trije nivoji so med seboj povezani z nadkopi v kaolinu.

Tako je kaolinski sloj raziskan na različnih nivojih v skupni dolžini okrog 1000 m, pri čemer smo ugotovili povprečno debelino kaolinskega sloja okrog 26 m.

Pri razvijanju podkopa na koti 545,3 m smo našli še eno kaolinsko cono, ki smo jo tudi na določeni dolžini raziskali, vendar je le lokalnega značaja, ker kaolinizacije na drugih lokacijah nismo našli.

Ker smo proti zapadu naleteli na vdor tekočega peska, proti vzhodu pa smo se z rudarskimi deli približali Rožiškemu potoku, nismo mogli nadaljevati raziskovalnih del, s katerimi bi lahko povečali že ugotovljene, vendar za odpiranje novega rudnika še nezadostne rudne rezerve. Najenostavneje bi lahko ugotovljene rezerve povečali z globinskim vrtanjem iz obstoječih raziskovalnih del v globino. Tako smo pripravili komore za globinsko vrtanje,

vendar vrtnanje v tektonsko porušenem keratofirju ni bilo izvedljivo niti z diamantnimi kronami, ker se je keratofir kar mel pod krono.

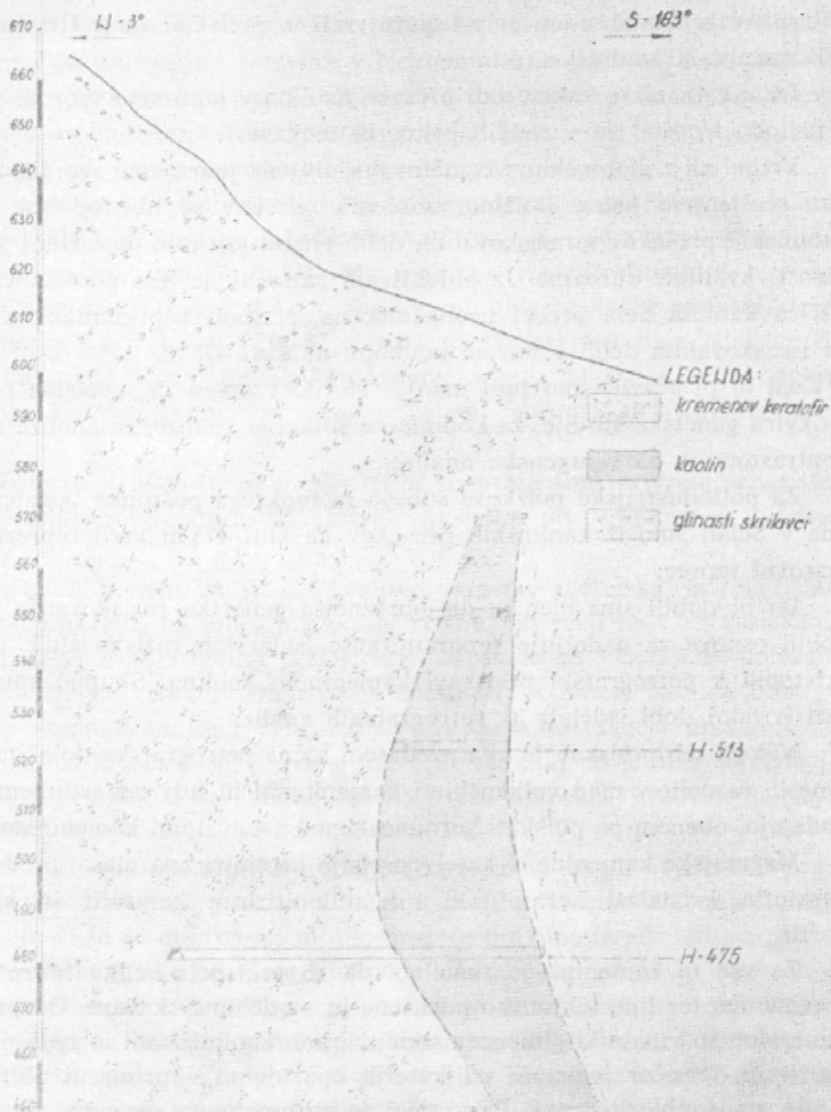
Zato smo nadaljevanje raziskovanja v osnovi spremenili na ta način, da smo raziskovalna dela preselili na nižjo koto. Ker to na stari lokaciji ni bilo mogoče, poleg tega pa ob ustju osnovnega podkopa na koti 507,5 nad vasjo Rožično ni bilo za separacijske objekte potrebnega prostora, smo izbrali novo lokacijo in sicer v Kavranski dolini pod vasjo Markovo. Z novo lokacijo v Kavranski dolini smo dosegli več ciljev hkrati: ležišče je podkopano 35—70 m nižje kot je bilo s prejšnjimi raziskovalnimi deli in od ustja osnovnega rova proti Kavranu imamo zadosti prosotra za postavitev bodočih separacijskih objektov, pa tudi geomehanski pogoji glede nosilnosti tal so za tako postavitev zadovoljivi. Prejšnjih raziskovalnih del skoraj ni bilo mogoče obdržati, ker so bila opravljena v kaolinu, rudarska dela v kaolinu pa so izpostavljena tako visokim pritiskom, da je vzdrževanje zelo otežkočeno.

V letu 1964 smo začeli z novim podkopom iz Kavranske doline na koti 475,26 m. Na dolžini 950 m smo s tem podkopom presekali kaolinski sloj na istem mestu kot z deli na prejšnji koti, le za 35 m nižje. Kot na prejšnjih nivojih smo tudi na tem nivoju pričeli z raziskovanjem v smerjenju kaolinskega sloja, vendar tokrat s to razliko, da smo vsa dela razvili vzporedno s kaolinskim slojem v krovninskem keratofirju, iz katerega smo na vsakih 100 m izdelali prečnik, s katerim smo kaolinski sloj presekali od krovnine do talnine, v našem primeru od kremenovega keratofirja do psevdofiljskega skrilavca. Skupno smo izdelali proti vzhodu okrog 500 m smernega podkopa v keratofirju, kaolinski sloj pa raziskali s 5 prečniki, ki so presekali kaolinski sloj v vsej debelini. Proti zapadu smo izdelali 100 m podkopa v keratofirju in prečnik do kaolinskega sloja, nato pa še 84 m raziskovalnega hodnika v kaolinu.

Poleg vsega navedena smo izdelali še tri nadkope. S prvim smo vzpostavili zvezo s površino preko že izdelanih nadkopov na kotah 507,5 m, 541,3 m in 560,6 m do površine 579,6 m, z naslednjima dvema slepima nadkopoma iz drugega in četrtega prečnika, ki smo jih izdelali predvsem v raziskovalne namene, pa smo ugotavljali kvaliteto kaolinskega sloja po vertikalni.

Na ta način smo praktično raziskovalna dela v letu 1966. zaključili, kajti ugotovljene količine kaolinske rudnine zadostujejo za odpiranje novega rudnika s programirano in predvideno kapaciteto.

Vsa rudarska raziskovalna dela smo ažurno spremljali tako z geološkim kartiranjem kot tudi z jamomerskim merjenjem. Geološko kartiranje je potrdilo pravilnost površinskega kartiranja in notranje odnose med posa-

PREČNI PROFIL VIII - VIII
 M 1:1000

meznimi kategorijami hribin. Vsa geološka dela smo vnesli na jamske geološke karte raziskovalnih del, poleg tega pa izdelali tudi geološke profile.

Kot naslednje poglavje raziskovalnih del nastopa vzorčenje z doslej opisanimi deli ugotovljenega rudnega ležišča. V teku vseh let raziskovanja smo za določitev petrografskega sestava kamenin (za izdelavo geoloških kart) in pojasnitve genetskih odnosov v ležišču vzeli in preiskali večje število vzorcev prikamenin in kaolinske rudnine.

Izdanke kaolina kakor tudi preseke kaolina v jami smo vzorčili pretežno z metodo brazde (le v redkih primerih točkasto).

Vrtine ali z globinskim vrtnjem pridobljena jedra smo vzorčili z vzdolžnim cepljenjem jedra. Dolžine vzorčenih odsekov so bile odvisne od lege kaolinskih presekov v raziskovalnih delih ter od vrisanih opazovanj spremeljivosti kvalitete surovine. Iz objektivnih razlogov je bila gostota vzorčenja ležišča kaolina Sela precej neenakomerna. Najbolj reprezentančna je bila na raziskovalnih delih v novem podkopu na koti 475 m.

Vzeli in pripravili smo tudi manjše število vzorcev za specialne preiskave v okviru genetske študije, za kompletne silikatne analize, za analize z faznim kontrastom in za rentgenske analize.

Za polindustrijske poizkuse suhega in mokrega postopka bogatenja kaolina v Selah smo iz kaolinskih presekov na koti 475 m vzeli reprezentančni masovni vzorec.

Da bi dobili smernice za daljnosežnejša genetska raziskovanja in da bi dobili osnove za nadaljnje programiranje rudarskih raziskovalnih del, smo pristopili k petrografski preiskavi kamenin in kaolina. Skupno smo v vsej raziskovalni dobi izdelali 10 petrografskih analiz.

Naloga teh preiskav je bila predvsem točna petrografska določitev kamenine in razdelitev med vulkanskimi kameninami in tufi ter sedimenti, ki jih obdajajo, obenem pa poiskati sorodnost med vsemi temi kameninami.

Magmatske kamenine, v katere prehaja kaolinizirana masa, predstavljajo keratofir, kristalast keratofirski tuf, milonitiziran keratofir in kremenov porfir.

Za vse te kamenine je značilno, da so pretrpele velike hidrotermalne spremembe ter bile tektonsko porušene in so deloma skrilave. Od primarnih mineralov so vtrošniki glinencev sericitizirani, kaolinizirani in redkeje karbonitizirani, femični minerali, od katerih opazujemo v primarni obliki samo biotit, pa so hloritizirani. Prav tako je spremenjena osnovna masa, ki je včasih močno silificirana. Kamenine so razpokane in zapolnjene s kremenom, kalcitom, hloritom, kaolinom in redko piritom.

Ako primerjamo mineraloški sestav magmatskih kamenin, ki enakomerno prehajajo v kaolinsko mineralizacijo, z mineraloškim sestavom kaolinizirane mase, moremo sklepati, da je kaolinizirana masa nastala iz keratofirskih tufov odnosno keratofirja pod delovanjem hidrotermalnih raztopin. Visok odstotek illita, ki smo ga ugotovili v črnem psevdofiljskem skrilavcu z metodo faznega kontrasta, bi govoril v prilog temu, da je kaolinizirana masa deloma nastala tudi iz teh kamenin v hidrotermalnih pogojih. Oster kontakt med kaolinizirano maso in črnimi skrilavci ter odsotnost glincev ter črnega pigmenta v kaolinizirani masi (morda grafita) pa govori bolj za to, da je kaolin nastal pri spremembi keratofirjev in njihovih tufov.

Eno zelo važnih poglavij raziskovanja predstavlja analiziranje vzorcev kaolinske rude z ozirom na tehnološko obdelavo in uporabnost tehnološko pridobljenega finalnega produkta. Na različnih mestih rudarskih raziskovalnih del smo skupno vzeli 472 vzorcev, ki smo jih tehnološko raziskali delno v laboratoriju papirnice v Vevčah, deloma pa po isti metodi v laboratoriju v Črni. Laboratorijska tehnologija obdelave vzorca in separiranja kaolina predstavlja industrijskemu procesu podoben oziroma principiarno enak proces.

Za kriterije tehnološkega vrednotenja surovine smo privzeli: izkoristek na situ 75 mikronov (oziroma 80), prisotnost delcev do 10 mikronov in odstotek beline.

Da bi dobili popolnejšo sliko o kvaliteti surovine kaolinske rude na Selah, smo le-to ugotavljali na mnogih vzorcih, ki smo jih vzeli na vseh raziskanih delih ležišča. S kvalitativnimi preiskavami surovine smo hoteli kompleksno na velikem številu vzorcev določiti iste parametre kvalitete kaolina Sela, po katerih se vrednoti kaolin v Črni, ter oceniti variacijo tako definirane kvalitete v prostoru ležišča Sela, pravilno usmeriti ideje in projekte v tehnologiji bogatenja tega kaolina in končno pridobiti vse potrebne kvalitativne parametre, ki bi omogočili razjasnitev geneze.

Kljub zelo velikemu številu opravljenih analiz pa zaradi objektivno pogojene zelo neenakomerne gostote vzorčenja in zaradi neenakih metod analiziranja (sito 75 in 80 mikronov) ni bilo mogoče pravilno izračunati povprečne ponderirane tehnološke kvalitete kaolina v ležišču Sela.

Pri presoji vseh zbranih podatkov pridemo do sledečih ugotovitev: kvaliteta surovine se z večjo globino funkcionalno slabša; deli ležišča, ki so bližje površine, vsebujejo pogosto kvalitetnejšo surovino; z večjo debelino kaolinskega telesa se poslabša kvaliteta surovine; tektonsko močnejše porušeni (stisnjeni, vgneteni) deli ležišča vsebujejo kaolin boljše kakovosti; kvaliteta surovine se od zapadnega dela ležišča v smeri proti vzhodu izboljšuje.

Za vrednotenje kaolina, ki smo ga odprli z razkopi, vrtinami in rudarskimi raziskovalnimi deli, smo opravili 68 kemičnih analiz. Analize so izvršili: kemični inštitut Boirs Kidrič, inštitut Jurij Vega v Ljubljani in rudarski inštitut Unverze v Ljubljani. Pri kemičnih analizah so določevali sledeče komponente: vlago, žarilno izgubo, SiO_2 , alkalije, Fe_2O_3 celokupno, Fe_2O_3 topljivo v HCl, Fe_2O_3 netopljivo v HCl, TiO_2 , Al_2O_3 , CaO, MgO, MnO, S, C in Cu.

Za študijo geneze ležišča smo izdelali 8 kompletnih silikatnih analiz pri kamenine in kaolina.

Na osnovi opravljenih kemičnih analiz moremo soditi, da je kaolin Sela kemično zelo spremenljiv in da ne vsebuje tehnološko in za predvideno uporabnost nobenih škodljivih primesi. Po kemičnih analizah moremo v kombinaciji z drugimi podatki sklepati tudi o mineralnem sestavu surovine ter v primerjavi s kemičnim sestavom sosednjih kamenin tudi o genezi ležišča.

Ker kvaliteta kaolina z vsemi doslej navedenimi analizami ni določena dokončno, saj je mineraloški sestav kaolina še vedno nepoznan, smo kaolinške vzorce preiskali z diferenčno termičnimi analizami (4 analize), rentgenskimi analizami (14 analiz) z metodo faznega kontrasta pod mikroskopom (10 analiz) in petrografsko mikropaleontološkimi preparati (20 analiz). Omenjene preiskave so izvršili: Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij v Ljubljani, fakulteta za rudarstvo na Univerzi v Ljubljani in Geološki zavod v Ljubljani.

Po preiskavah DTA in rentgenskih analizah sestavljajo kaolinizirano maso sledeči minerali: kremen 40—50 %, kaolin 10—25 %, hlorit 20—30 % in illit 10—20 %. Poleg tega nastopajo še drugi minerali samo v minimalnih količinah in sicer: sericit, glinenci, montmorilonit, böhmmit, gipsit, kalcit, dolomit, pirit, gelit, markazit in biotit.

Preiskave kaolinške mase z metodo faznega kontrasta so dale sledeče vrednosti: kremena je 33—47 %, kaolinita 10—16 %, glincev 3—6 %, karbo-nata 3—6 % in klorit sericita 7—16 %. Neprozorni minerali (sulfidi in oksidi železa ter mangana) se pojavljajo v neznatnih količinah.

Na raziskovanem ozemlju smo vzeli več vzorcev za mikropaleontološke preiskave, pri katerih so mehkejše kamenine kot npr. skrilavec, lapor, paščena glina in laporni peščenjak izprane, iz apnenca pa so izdelani zbruski. Mikrofavno smo ugotovili v 13 vzorcih, po katerih sklepamo, da smo izpirali triadne in terciarne sedimente.

Na podlagi vseh navedenih geoloških in rudarskih raziskovalnih del kakor tudi vseh navedenih analiz smo ugotovili glavne značilnosti ležišča in izdelali študijo geneze ležišča.

Ležišče kaolina Sela leži v tektonskem kontaktu masiva kremenovega keratofirja (na severu) s psevdofiljskimi skrilavci (na jugu). Vsak kaolino-nosni presek, ugotovljen v ležišču Sela, je v podrobnih geoloških značilnostih enak in genetsko karakterističen. Kaolin izpolnjuje bolj ali manj debelo, močno zgneto (ponekod tudi zdrobljeno, milonitizirano) tektonsko porušeno cono, ki razmejuje gornji dve sosednji kamenini. V zaporedju kremenov keratofir — kaolin — črni glinasti skrilavec opazamo v vsakem ugotovljenem preseku podobne odnose. Stik kremenov keratofir — kaolin je največkrat neoster, postopen. Magmatska kamenina je v stiku s kaolinom največkrat močno zdrobljena (širine zdrobljene cone dosejajo do 30—40 m) in je v smeri proti psevdofiljskemu skrilavcu vse bolj kaolinizirana. Preprežena je z gostim spletom kalcitnih in kremenovih žil in žilic. Včasih vsebuje tudi precej impregnacij pirita. Stik kaolin-glinasti skrilavec je vedno in povsod popolnoma oster, brez vmesnih prehodov. Pogosto je močno zgneten in kaže pojave intenzivne mikrotektonike. Kvaliteta kaolina se izboljšuje v vsakem preseku v smeri proti kontaktu z glinastim skrilavcem, a se slabša v smeri proti stiku s kremenovim keratofirjem. Glinasti skrilavec kaže blizu stika s kaolinom povečano gostoto drobnih kremenovih in kalcitnih žilic.

Kaolinonosni kontakt se razteza v smeri vzhod-zapad na dolžini blizu 1300 m. V tlorisu ima telo kaolina obliko velike, blago povite leče, ki v srednjem delu doseže do 40 m debeline in postopoma popolnoma izklini v smeri proti vzhodu in zapadu. Kot izkinitve proti zapadu je bolj oster kot v smeri proti vzhodu.

Na površini se telo kaolina kaže le v dveh vidnih izdankih. Eden leži na zapadu pri Podstudencu, eden pa ob grapi Rožiškega potoka na skrajnem vzhodu območja rudnega telesa. S sondiranjem in razkopi smo izpod prepe-rine in grušča ugotovili prave konture teh izdankov. Pri tem so upoštevani tudi rezultati globinskih strojnih vrtin. S sondami smo ugotovili še doslej neznan izdanek. V centralnem delu je ležišče pokrito z debelim zasipom grušča in izdankov ni mogoče ugotoviti.

Oblike in elemente zaleganja kaolinskega telesa v globino smo ugotovili z jamskimi rudarskimi raziskovalnimi deli.

Zapadni del kaolinske leče kaže v globinskih presekih tendenco k hitremu spreminjanju debeline in zavijanja v vseh smereh. Generalno pada kaolin v tem delu pod 70° — 80° proti severu. V vertikalnih prerezih kaže telo kaolina na zapadu močna valovita povijanja v smeri pada, tako da v istem preseku lokalno pada ponekod proti severu, drugod proti jugu. V globino se kažejo tendence izklinjanja.

Centralni najdebelejši del kaolinske leče ima na vseh nivojih precej enakomerne konture. V zapadnem delu nagiblje k izklinitvi v smeri po padu navzgor. V srednjem in vzhodnem delu tega odseka doseže telo kaolina maksimalne debeline in kaže največjo enakomernost po horizontalni smeri. V višjih nivojih pada cca 60° proti severu, na najnižjem nivoju pa se pad zaoberne zelo strmo proti jugu. V osrednjem delu tega odseka leži telo kaolina praktično vertikalno, ali pa je za mali kot od vertikale nagnjeno proti jugu ali severu.

V tem centralnem odseku smo na najnižjem nivoju ugotovili, da je višje ležeči kaolin odlične tehnološke kvalitete, nižje ležeči kaolin (na najnižjem nivoju) pa je zelo slab. To kaže, da je ležišče kaolina v Selah v tem centralnem odseku v večji globini (po padu) postopno vse siromašnejše po kvaliteti. Z nadaljnjimi raziskovalnimi deli na najnižjem nivoju proti vzhodu bo to ugotovitev potrebno dokazati za celotno ležišče, ali pa bo veljala le za centralni del ležišča.

Vzhodni del ležišča je raziskan le na zgornjih nivojih z rudarskimi raziskovalnimi deli in z globinskimi strojnimi vrtinami. Zapadni del tega odseka ležišča pada pod 30°—50° proti severu, torej neenakomerno mnogo bolj položno kot v prejšnjem, centralnem odseku ležišča. Kot vzrok za to spremembo dolžimo tektonska delovanja, ki dokončno niso pojasnjena. Opravka imamo z dislokacijami prečno na smer kaolinonosnega kontakta. Manjši prelom podobne vrste je odtrgal in premaknil proti jugu kaolinsko telo, ki smo ga našli na začetku podkopa na koti 545 m. V smeri proti vzhodu se kaolinsko telo postopno tanjša ter pada zopet strmo 70° proti severu.

Na skrajnem vzhodu je kaolinonosni kontakt zelo strm proti severu. Kaolinsko telo se stanjša na povprečno debelino 5 m in končno popolnoma izklini proti vzhodu. V zadnjih dveh odsekih kaolinonosni kontakt prečno ni tektonsko razkosan.

Male izdanke in indikacije kaolina ob istovetnem tektonskem kontaktu kremenovega keratofirja s psevdoziljskimi skrilavci smo našli na vzhodu pod vasjo Trobelno, na severu pod »Breznikom« in na zapadu pri Podstudencu, vendar ekonomsko niso pomembni.

Če upoštevamo vse te podatke, t. j. opisane značilnosti ležišča in rezultate mikropetrografskih preiskav, kemičnih analiz, kompaktnih kemičnih analiz kaolina, mineraloških analiz kaolina (z metodo faznega kontrasta) rentgenskih in DTA analiz, lahko nastanek ležišča kaolina Sela začasno razložimo takole:

Ležišče je ali nizko temperaturno hidrometralno — subvulkansko — ladinske starosti — ali pa je nastalo z globokim, dolgotrajnim preperevanjem in kaolinizacijo masiva kremenovega keratofirja v kopni dobi med triado in mladim terciarom. Sile mlade alpske tektonike iz severne strani so prelomile in zgnetle kaolinonosni kontakt (ki ni po naključju na južni strani keratofirskega masiva) ter so obrobne dele tega masiva po gladki drsni ploskvi kaolina nekoliko porinile proti jugu na glinaste skrivalce.

Vzporedno z vsemi navedenimi poglavji kompleksnega raziskovalnega programa montangeoloških razmer ležišča kaolina Sela smo opravili laboratorijske polindustrijske in industrijske tehnološke postopke bogatenja kaolina, ki bodo predstavljali osnovo za postavljanje separacijskih objektov bodočega novega rudnika.

Težišče raziskovalnega dela je bilo najprej na poskusih bogatenja kaolina z mokrim postopkom, kakršen se uporablja na separaciji v Črni. V ta namen smo večje količine kaolinske rude, pridobljene pri raziskovalnih delih na Selah, prepeljali v Črno in po obstoječi shemi tehnološkega procesa predelali popolnoma enako kot rudo iz jame Črna. Tako pridobljeni kaolin smo primerjalno analizirali s kaolinom, pridobljenim iz rude v Črni, in pri tem ugotovili, da je plavljeni kaolin iz Sel po kvaliteti enakovreden kaolinu iz Črne za uporabo v industriji papirja. Vse analize je opravila papirnica Vevče, ki je ugotovila, da kaolin iz Sel odgovarja tako po granulometrični analizi kot tudi po stopnji beline za polnilo v papirni industriji. Poleg teh osnovnih karakteristik smo ugotovili še gladkost, belino in opaciteto papirja kakor tudi izkoristek kaolina pri polnjenju papirja v ‰ in retencijo kaolina v ‰. V vseh pogledih je kaolin iz Sel identičen s kaolinom iz Črne.

V zadnjem času pa so tehnološki postopki bogatenja preusmerjeni in sicer na separiranje v novi sredini, t. j. zraku. V ta namen je seveda potrebno rudo predsušiti, suha ruda pa je izpostavljena slični obdelavi kot pri mokrem postopku. Suhi tehnološki postopek bogatenja selske rude je obdelan v zelo obširni študiji, ki jo je izdelal rudarski inštitut Univerze v Ljubljani in ki v osnovi predvideva sušenje rude, drobljenje in sejanje, pri čemer debelejša zrna predstavljajo jalovino, ki se izloča iz procesa, drobnejša pa gredo v cevni mlin, ki je obložen s silex oblogo in katerega mlevna telesa so sile krogle, da bi na ta način zmanjšali sekundarno prisotnost železa, ki je zelo nezaželena komponenta pri vseh potrošnikih kaolina. Silex mlin je opremljen s plamenikom in predstavlja kombinirano mlevno in sušilno napravo ter je v popolnoma zaprtem krogotoku z zračnim klasifikatorjem, ciklonom in vrečastim filtrom. Zračni klasifikator klasira dodano surovino pri ločilni velikosti 40 mikronov, pri čemer predstavljajo zrna večja od 40 mikronov jalovino,

manjša pa finalni produkt. Po taki tehnološki shemi je rudarski inštitut v Ljubljani laboratorijsko pridobil kaolin, ki ga je tudi analiziral inštitut za papir in celulozo v Ljubljani in ga zelo ugodno ocenil. Poleg tega smo s tako pridobljenim kaolinom napravili nekoliko kemičnih in mineraloških analiz, ki tudi zagotavljajo tako pridobljenemu kaolinu ugodno in dobro kvaliteto. Kljub mnogim naporom pa doslej ni bilo mogoče opraviti polindustrijskega in industrijskega preizkusa bogatenja kaolinske rude iz Sel, oz. pridobiti s takim preizkusom večje količine separiranega kaolina in ga kvalitativno preizkusiti v proizvodnji papirja. Rezultati bodo pokazali, kateri od postopkov je primernejši (mokri — suhi) in ekonomičnejši in katerega bomo uporabili pri izgradnji novega rudnika.

Prav tako kot študijo tehnologije smo vzporedno izdelali kot sestavni del raziskovalnega programa hidrogeološko študijo, delno kot dopolnilo geoloških raziskav, delno pa kot ugotavljanje hidroloških razmer ležišča Sela. Pri odkopavanju je namreč zelo važno poznati hidrološke razmere, ker je voda eden tistih faktorjev, ki bistveno vplivajo na pogoje rudarjenja.

S študijo smo predvsem ugotovili, da je območje Sel v Tuhinjski dolini zgrajeno iz propustnega apnenca, grušča, rečnega nanosa, keratofirjev in nepropustnih glinastih skrilavcev. Keratofir, na katerem je razvita površinska rečna mreža, je prelomljen in zbira ter prevaja vodo le po večjih razpokah, sicer pa je nepropusten. Ker je vodonosen, ga uvrščamo k slabo propustnim kameninam.

Voda se pojavlja v drenažnih gravitacijskih izvirih in v močilih, ki drenirajo več metrov debelo plast preperine in grušča.

V jamska dela priteka voda iz krovnine kaolinskih plasti in razpok v keratofirju. Po keratofirju priteka voda v dele pod potoki in grapami, ki so verjetno tektonsko predisponirane. Stik kaolina s krovmino je milonitiziran in močno zdrobljen in pri načenanju takega stika z rudarskimi deli vdira voda s tekočim peskom. Ta cona se napaja iz površinskih voda in vode, ki pronica na široki fronti skozi debelo preperino in grušč, ki ležita na položnem pobočju nad jamo. Vdoru vode iz krovnine se ne bi mogli izogniti s tem, da bi drenirali vodonosno cono in keratofir, ker bi zelo obsežna drenaža površine ne mogla zajeti zelo obsežne vodonosne cone, ki se ne napaja le iz potokov.

Jamske hidrogeologije ležišča za potrebe glavnega projekta novega rudnika v Selah še nismo dovolj podrobno proučili in bomo morali s študijami nadaljevati.

Površinski vodotoki so stalni, v zgornjem toku ima Rožiški potok cca 10 l/sek. vode, Studenški potok pa le cca 5 l/sek. Preciznih in dolgoročnih

merjenj pretokov vode obeh potokov nismo opravili. To pa bo zelo potrebno za načrtovanje eventualne separacije kaolina Sela z mokrim postopkom.

Kot smo že uvodoma ugotovili, je bil osnovni namen celotnega raziskovalnega dela ugotoviti predvsem zadostno količino kvalitetnih rudnih rezerv. Rudne rezerve računamo po posebnem pravilniku, ki je sestavni del pozitivnih predpisov in ki določa kriterije za ugotavljanje in razvrščanje rudnih rezerv, potrebno dokumentacijo in podatke o evidenci in načinu vodenja evidence o rezervah.

Po pravilniku delimo ležišča plastičnih mineralnih surovin, kamor spada tudi kaolin, glede na nastanek v dve osnovni skupini: primarno in sekundarno. Primarna so nastala predvsem s hidrotermalnimi ali hidratogenimi spremembami matičnih kamenin na mestu nastanka teh kamenin. Sekundarna pa so nastala s sedimentacijo erodiranih primarnih ležišč. Naše ležišče spada v prvo osnovno skupino, ker je hidrotermalnega nastanka.

Nadalje delimo ležišča v več skupin glede na velikost in obliko ležišča, kakor tudi v več podskupin glede na enakomernost orudenjenja in kvaliteto mineralne surovine.

Rezerve pastičnih mineralnih surovin razvrščamo v kategorije A, B, C₁ in C₂ v odvisnosti od stopnje raziskanosti in ugotovljene kvalitete.

Za določevanje posameznih kategorij rudnih rezerv moramo predvsem poznati osnovne parametre ležišča, t. j. smerjenje, močnost, zaleganje, kakor tudi konture rudnega telesa, ki jih je treba ugotoviti z rudarskimi deli in dopolnilnim globinskim vrtanjem. Nadalje moramo poznati litološki sestav z ugotovljeno količino jalovinskih vložkov, popolnoma moramo poznati kvaliteto kakor tudi tehnološke lastnosti mineralne surovine.

Imeti moramo tudi atest o industrijski uporabnosti surovine. Poleg tega moramo poznati še hidrogeološke in inženirsko geološke pogoje ležišča, kakor tudi pogoje rudarske eksploatacije. Kategoriji A in B računamo samo s podatki, pridobljenimi z rudarskimi raziskovalnimi deli, kategorijo C₁ pa še z ekstrapolacijskim računom izven kontur rezerv A in B kategorij. Rezerve kategorije C₂ pa ocenjujemo na osnovi poznanih splošnih geoloških in drugih podatkov.

Po vseh navedenih principih so tudi izračunane rezerve koristne substance na Selah.

Ležišče kaolina Sela z okolico smo v letih 1960 do 1966 s sistemskimi montangeološkimi deli raziskali do visoke stopnje. Tako smo ugotovili geološko zgradbo ležišča kakor tudi genezo in perspektivnost ležišča. Zelo razsežna jamska rudarska raziskovalna dela smo pravilno usmerjali s podatki, pridobljenimi kot rezultat geofizikalnih meritev

in raziskovanja s pomočjo globinskega vrtnja. Z direktnimi rudarskimi raziskovalnimi deli, t. j. z raziskovalnimi programi in nadkopi na različnih nivojih smo določili točne konture rudnega telesa, pri tem pridobljena ruda pa je služila kot vzorec za določevanje kemijskih in mineraloških komponent, s katerimi smo ugotovili predvsem kvaliteto in uporabnost surovine.

Najvažnejše podatke o uporabnosti surovine oziroma končnega produkta so nam dale tehnološke analize, s katerimi smo ugotovili tehnologijo obdelave, kakor tudi uporabnost pridobljenega produkta. Naslednji, za kasnejšo eksploatacijo ležišča važen podatek, smo dobili s hidrogeološko študijo. Končno smo kot glavni rezultat raziskovalnega dela opravili izračun rudnih rezerv in na podlagi ugotovljenih kontur rudnega telesa na različnih nivojih ugotovili tako velike rezerve mineralne surovine, da bo obratovanje novega rudnika pri letni proizvodnji 50—70.000 ton končnega produkta zagotovljeno za več kot 20 let pri tehnološko in ekonomsko zadovoljivi kvaliteti.

Na ta način smo z rezultati raziskovanja dosegli osnovni cilj, preostala pa so še zelo obsežna odpiralna in pripravljalna dela, s katerimi bo dokončno opravljeno odpiranje novega rudnika.

*

Mining has long been known in the surroundings of Kamnik, of which many old works at different localities give evidence.

On account of considerable advances made in the Yugoslav paper industry during the recent years, kaolin was in greater demand. The kaolin mine in Črna could not cover all demands, even if production was on the constant increase. Because of several bottle-neck-necks it was impossible to increase the production of it at the existent plant. So we began to investigate extensively the wider surroundings of the existent plant of Črna. Of all finding places the deposit in the surroundings of Sele in the Tuhinja Valley proved to be the most perspective. Here a systematic montangeological research was carried out, with which the deposit was examined up to a high degree.

With the investigation of the surface which covered above all the preparation of geological maps, geodesical works, geographical measurements, and deep drilling the geological structure of the deposit and its surroundings was found out and determined. The whole formation is composed of the Triassic layers, miocene, and quarternary. Of the Triassic strata the Ladinian stage is the best evident one; in it the Pseudo-Zilian layers — wenger, Ladinian tuffs and other rocks that are in connection with the Ladinian issues of keratophyre and its differentials are to be found. The Sela kaolin deposit lies at the tectonic contact between the quartz keratophyre of the north and the Pseudo-Zilian clay-clay-slates of the south.

To complete research work on the surface, we engaged in extensive cave researches. We cut the stratum of kaolin by undermining it at four different levels, and then we examined it with regard to the direction as well as the falling of the stratum. In this way the contour of the kaolin stratum was precisely determined.

With samples obtained during our researches and by means of petrographical, chemical, mineralogical, DTA, röntgen, paleontological, and technological analyses, data for establishing the genesis of the kaolin deposit were obtained, as well as reciprocal relations between sedimentary and volcanic rocks. In addition to that it was also possible to establish the quality and technological value of kaolin. Through these analyses we established the fact that the kaolinized mass consists of 40—50 per cent quartz, 10—25 kaolin, 20—30 chlorite, and 10—20 illite and, further, that kaolin does not contain — technologically and for the intended use — any injurious admixture and, finally, that it is — in technological respect as a filler in the paper industry — quite equivalent to the kaolin of the trade-mark »Črna«.

Further datum, which will be of great importance to the future exploitation of the deposit, was obtained by hydrogeological studies with which we established that all the strata except for clay-slates are permeable to water and represent collectors. But the most important datum is the discovery that also tectonically ruined keratophyre appears as a collector, which represents serious danger when it meets with the mining works, because at such moments water or running sand usually breaks in.

In the end we came to the chief result of our researches; we could calculate the mineral reserves and, on the basis of the established contours of the mineral body at different levels ascertained so large reserves of mineral raw material that the operation of the new mine at the year production of 50.000—70.000 tons of final product will be possible for more than twenty years, the quality being technologically and economically satisfactory.

BIBLIE,
TVIE, VSIGA SVE

TIGAPISMA PERVIDEIL, UKA-
TERIM SO TE PET MOSESSOVE BUQVE.
sdat peruzh is drugih iesikou vta Slouenski tucistu stolmazhene,
sred kratkini inu potrebnimi argumenti zhes vsak Capital, inu
sastopnimi islagami nekoterih teshkeishih besed, inu seno
potrebno Slouensko Predguorio, vkateri se kratka
lumina, prid inu nazh letih Buqui sapo-
paden, skusi Iuris Dale
matina.

NA KONZVIE TVDI ENRE

giheta, vkaterim so, sa Haruatou inu drugih Slouenou volo
nekotere Kranske inu druge besede vnih iesik stola
mazhene, de bodo lete, inu druge nashe
Slouenske Buque bule
sastopili.

Die Fünff Bücher Moses /sambe Furgen
Argumenten, vnuud notwendigen Schollen.

Joan: 5. Cap.

Pravi nash GOSPVD inu odrishenik Kristus: De bi vy Mo-
jesiu verovali, taku bi vy guishnu tudi meni verovali
Sakajon ie od men pisal.

DRUKANV ULVB LANIKTLX

letu po Cristuseim Roit Latinski lo s
nesa Manilica

M. D. LXXVIII

ANTON STRAŽAR —
LJUDSKI PISATELJ

Ivan ZIKA

V VI. Kamniškem zborniku 1960, str. 67 in 68, sem na kratko omenil smrt ljudskega pisatelja Antona Stražarja iz Prapreč pri Lukovici. Njegovo delo pač zasluži, da ga v celoti prikažemo. Stražar je prav gotovo zaslužen za zgodovino kamniškega in domžalskega okoliša kot veren zapisovalec starih zgodb, ki jih je ljudska domišljija spleta okrog zgodovinskih dogodkov in številnih gradov v Črnem grabnu in na Moravškem. Te zgodbe bi utonile v pozabo, če jih ne bi rešil ta preprosti kmečki človek, ki pa je pokazal veliko ljubezen in nagnjenje do pisanja in do zgodovine svojega domačega kraja. Stražar se je uveljavil kot zabaven in nadarjen pripovedovalec domačih zgodb, osnovanih na ljudskem izročilu. Ob večji izobrazbi bi prav gotovo svojo nadarjenost in smisel za razpletanje dogodkov usmeril v pravo književnost ali vsaj v časnikarsko udejstvovanje. Tako pa je podnevi kmetoval, a kasno v noč pisal.

V njegovem življenju ga ni spremljala sreča. Rodil se je v Gradišču, vasiči blizu Lukovice, 2. junija leta 1895. Starši so se leta 1902 preselili v vas Prapreče, od koder je še istega leta pričel hoditi vsak dan v osnovno šolo na Kersnikovo Brdo. Svoje veselje do zgodovine je poglobljal še z branjem. Pri Pozničevih, po domače Česnovih v Gradišču so imeli veliko knjig, ki jih

je mladi Stražar večkrat prebral. Ko je leta 1909 dokončal ljudsko šolo, je ostal doma in pomagal staršem pri kmečkem delu. Se vedno pa je vneto bral knjige in z zanimanjem poslušal zgodbe, ki so jih pravili stari očanci.

Že s petnajstim letom je začel zapisovati vse, kar je slišal pripovedovati. Vse ga je zanimalo, zgodovinski dogodki, nagajive norčije vaških porednežev, pravlјice, vraže . . . Toda prišla je prva svetovna vojna in 15. marca 1915 je moral obleči vojaško suknjo pri 17. pehotnem polku v Ljubljani. Kmalu je bil na fronti v Galiciji. Od tam se je začel oglašati z vojaškimi pismi v tedniku MIR, ki je izhajal v Celovcu. Leta 1918 se je boril v Tirolah, kjer je bil pred koncem vojne ujet. Iz italijanskega ujetništva se je vrnil šele spomladi 1920. Še istega leta se je oženil. Doma je kmetoval in pisal. Našel je svoje zapiske izpred vojne in nadaljeval začeto delo. Pogumno je stopil pred javnost leta 1921 z drobno knjižico Praprečanovih zgodb, ki jo je izdal v samozaložbi. Za vsako dobro stvar vneta kamniški tiskarnar Anton Slatnar mu je omogočil ob majhnih stroških naklado knjižice, ki je bila kmalu razprodana. Ta knjižica mu je tudi utrla pot med stalne sotrudnike tednika DOMOVINA. Urednik Filip Omladič, Savinjčan, ki je imel velik smisel za lepoto čiste slovenske govornice, je usmerjal Stražarjevo pisateljsko prizadevanje, mu svetoval in odpravljaj napake. Sam mi je zatrjeval, da s Stražarjevimi rokopisi ni bilo veliko posla, ker je zelo tekoče in razumljivo pisal.

Pesnik Miran Jarc je leta 1924 Stražarju preskrbel službo pomožnega raznašalca pri neki banki v Ljubljani. Jarčeva svakinja je bila namreč botra Stražarjevim otrokom. Ta služba je Stražarju zagotovila stalen mesečni dohodek, ki ga je s honorarjem od pisanja nekako rešil skrbi za vzdrževanje družine. Spočetka se je vsak dan s kolesom vozil v Ljubljano, potem pa je dobil stanovanje na Ježici.

Hotel se je že preseliti v Ljubljano, pa je v tem njegovo družino doletela nesreča. Žena je po porodu petega otroka ohromela in ostala v postelji. Na posestvu ni imel kdo delati. Tuja delovna sila in stroški zdravljenja so leta 1929 pognali posestvo na dražbo. Stražar ga ni mogel rešiti, čeprav je pustil službo v Ljubljani in se spet ubadal z domačim gospodarstvom. Mišljenje, da bo ob ponovnem porodu žena spet ozdravela, je bilo zmotno. Pet let je bila priklenjena na posteljo, od teh je zadnja tri leta preživela v hiralnici v Mengšu, kjer jo je smrt leta 1931 rešila trpljenja. Otroci so doraščali pri sorodnikih, Stražar pa se je pehal za zaslužkom po Dolenjskem, iskal tolažbe v pijači in nehal pisati. Končno je odšel na delo v Nemčijo. Ob urejenih razmerah, bi se gotovo njegova življenjska pot drugače usmerila.

Stražarjeva vojaška pisma

Stražar je svoja vojaška pisma začel pisati iz Galicije. Prvo je poslal v MIR 24. avgusta 1917, zadnje pa iz Gradišča v juniju 1918, ko je bil na dopustu. Iz kamniškega in domžalskega okoliša nimamo na voljo vojaških pisem iz prve svetovne vojne, da bi po 50 letih prve svetovne morije obudili spomin na naše fante in može, ki jih krije zemlja po Galiških poljanah, na Doberdobo in v Tirolah. Stražarjeva pisma pa nam dajejo priložnost, da tudi tem vojnim dogodkom posvetimo dolžno pozornost. Tem bolj, ker Stražar omenja mnogo naših ožjih rojakov iz bivšega kamniškega okraja, med katerimi bo marsikdo spoznal svojega starega očeta, strica ali brata. Zanimiva pa so ta pisma tudi v tem, kako je preprost slovenski kmečki fant gledal na bedni položaj poljskega ljudstva v Galiciji in mu želel boljših časov. V njih pa nam Stražar razkriva tudi marsikaj, kar sodi k dopolnitvi poznavanja njegovega kasnejšega dela.

Drobtinice iz vojaškega dnevnika

(Pošilja Anton Stažar)

Bojišče, 24. 8. 1917

1.

Dasi imamo kranjski rojaki dosti domačih dnevnih in tedenskih listov, se mi je najbolj priljubil vaš MIR. Zahvaljujem se Vam g. urednik, da mi ga tako redno pošiljate, ker zame je to največja radost v tem vojaškem življenju.

V začetku avgusta sem se že četrtrič odpeljal na gališke poljane... To pot sem odšel z vojaško delovno kompanijo v družbi dveh Slovencev, Brinca in Skazeta, drugi pa so Poljaki, Romuni, Nemci in Židje.

Po tridnevni vožnji smo izstopili v mali porušeni postaji in marširali v malo, do tal požgano in razdejano mestece Z. blizu ruske meje. Tam smo bili tri dni. »Pani Moskali« so se izkazali dobre mojstre v uničevanju. Smilili so se mi ubogi ljudje, ki so žalostno hodili okoli svojih porušениh domov.

Dne 9. avgusta pa smo mi od druge kompanije odšli iznova na pot in se ustavili dobrih 20 km proti zapadu v nekem selu. Tu smo sedaj v barakah, ki so jih zgradili Nemci.

2.

Skzi to selo drži okrajna cesta; seveda so pri nas na Kranjskem gozdne poti boljše kakor najboljše gališke ceste. Pri nas so trda tla, tu pa ne. Kadar je lepo vreme, se po galiških cestah vali prah po več metrov visoko, če je

deževje, je pa blata po pol metra, ponekod še več. Ceste se morajo sedaj tudi redno popravljati, drugače bi bil sploh vsak promet nemogoč. Sedaj delamo dnevno po 9 ur na cesti, od 6—11 dopoldne in od 2—6 popoldne. Takoj po večerji se razkropimo po polju: kuhamo in pečemo jabolka in krompir. V tem kraju so poleg nas tudi Nemci in Madžari.

3.

Za Ogrsko je Galicija prva poljedelska dežela; tu je zelo rodovitna zemlja in večinoma sama ravan. Sedaj je seveda malo polja obdelanega. Tu je samo par kosov zemlje posajenega krompirja, in še tega so posadili nemški vojaki. Prebivalci so se šele začeli vračati, nekaj malega pa jih je tu ostalo ves čas in ti nam pripovedujejo razne zanimivosti izza dobe ruskega gospodarstva. Jesti so imeli dosti, kajti »Moskali« so delali bolj po social-demokratsko. Tistim so »zabrali«, ki so imeli dosti in delili ubogim. Židje seveda ne hvalijo Rusov, ker jim niso pustili tako ciganiiti ljudi, kot to delajo pod našo vlado. Po tej vojni, upam bodo tudi tu posegli poklicani organi malo bolj v — dno ...

(MIR, 14. septembra 1917)

4.

Lvov, 20. oktobra 1917

Že je čas, da se zopet oglasim v MIRU. Ko so prve moje Drobtinice izšle v MIRU, sem bil že v vojni bolnišnici in sem tam na beli postelji čital vaš časopis, ki so ga od stotnije poslali za menoj. Vsled male nezgode sem namreč 8. septembra odšel v vojno bolnišnico ter se za čas poslovil od krampa, puške in lopate. Poročam vam sedaj še nekaj zanimivosti z bojišča.

Sredi avgusta popoldne sem po vzgledu drugih šel tudi jaz iskat si kakega priboljška za želodec. Za selom Pluhovim pod gozdičem sem si dobil krompirja, zakuril ogenj kar po pastirsko in začel peči krompir ... Verjemite mi, da sedaj bolj čislam pečeni krompir kot sem svojčas najboljšo potico. Bil sem tako zamišljen v svoje delo, da nisem poprej opazil starega očanca, ko me je že ogovoril. Zgovorni sivolasi ded mi je pripovedoval razne zanimive epizode iz te svetovne vojne. Imel je tri sinove; dva sta odšla takoj prvi dan mobilizacije; najmlajši, žena in dve hčeri so mu še ostali. Ali predno je sneg leta 1914 zapadel Galicijo, je moral v temni noči zapustiti dom; žena, sin in hčeri so se mu v tej paniki izgubili, še sedaj ne ve za njih. On sam je bil potem na Ogrskem. Ko se je vrnil domov, je moral znova bežati. Sedaj je spet na svoji rodni grudi. Pripovedoval je živo, solze so mu kapale po nagubanem licu, ko me je spraševal: »Kdaj bo konec vojne?« Seveda mu jaz na to pereče vprašanje nisem mogel drugega odgovoriti kot to, da bi bil vsaj

kmalu. Tudi jaz si želim iti domov, saj bode že tri leta, kar sem zapustil domači kraj. Sonce je zahajalo, ko sva šla s starcem proti selu, jaz pa sem se oziral proti zapadu... Kdaj bodem tako srečen, da bodem prišel v ljubi domači raj.

(MIR, 2. novembra 1917)

5. Lvov, 21. oktobra 1917

Pač si nisem mislil, ko sem leta 1915 marširal po Galiciji od Zločeve proti Brodem, od tam pa na Rusko v Mihalovko, da bodem še kdaj hodil po teh krajih. Ali živemu se vse prigodi, mrtvemu le jama. Tako se je zgodilo tudi meni letošnje poletje. V začetku meseca avgusta sem bil že znova v teh krajih, sedaj že četrtič v Galiciji.

Bila je krasna poletenska noč; zvezdice so migljale na sinjem nebu, jaz pa sem pod svojo hišico ležal in kadil... Nedaleč od mojega bivališča so bili grobovi in na njih preprosti brezovi križi — počivališče junaških borilcev; med njimi počivajo tudi moji tovariši Slovenci, kakor J. Vozelj, Peter Učakar in Vincenc Cerar. Kje vam je pač usojeno počivati, daleč proč od domovine? Vašim dragim ne bode moč, da bi pomolili na vaših gomilah in prižgali par svečic. Tebi, Peter Učakar, se je izpolnilo, kar si večkrat pel: Starši prosim lepo, milo, — če se bode razglasilo: — »Mrtev sin je vaš, soldat« — dajte zame mašo brat.

(MIR, 9. novembra 1917)

Sličice z vzhoda

(Pošilja A. Stražar)

1. Krakov, 28. oktobra 1917

Namenil sem se skromno popisati vam, rojaki, kako je tukaj v Galiciji, o kateri slišite dan za dnem; pa tudi vaših dragih je dosti tukaj. Ker sem že skoraj dve leti med samimi Poljaki, zato mi je mogoče podati natančen opis o teh naših severnih Slovanih. Prvič sem prišel v Galicijo meseca avgusta 1915. Naš pehotni bataljon je bil par dni nastanjen v Klodnu-Zoltanci, nedaleč od Lvova. Najbolj ubožni kmet ima pri nas lepše stanovanje kot tukajšnji. Bilo je 5. avgusta. Zahotelo se mi je mleka, zato grem stikat za njim. Stopim takoj v prvo hišo, pa bi se od smradu skoraj zgrudil. Na kupu cunj sem videl tri otroke, njihova mati pa se je sukala okoli nekakega štedilnika in kuhala. V drugem kotu je stala krava, v tretjem so bile kure, v četrtem pa prešiči. Med štirimi stenami so stanovali skupno ljudje in živali. Ko bi si ne bil tako želel mleka, ga ne bi hotel od te umazane gospodinje niti zastonj, ne pa za drag denar; ali sila kola lomi!

Zemlja je tukaj izredno rodovitna. Žalibog da je nimajo naši ljudje v rokah. Koliko več bi še dobili iz nje. Ti ljudje pa delajo tako »leseno«, da sem bil jezen, kadar sem jih opazoval. Gališke vasi so splošno velike, ali vse te hate (koče), kakor pravijo hišam, niso vredne niti poštenega domovja našega kmeta. Kar je kaj čednih poslopij v vasi, so običajno cerkev, župnišče, šola (teh je malo po deželi) in židovske krčme ter prodajalne... Hranilnice so tukaj na deželi tako redka prikazen, kot bele vrane. Če je kmet v potrebi, gre k židu, in že je muha v pajčevini, iz katere ni več rešitve.

(MIR, 23. novembra 1917)

2. Krakov 30. oktobra 1917

Vse poljske pridelke pokupijo židje in jih plačajo, kakor se jim zdi; ponavadi kmetu ni treba dosti dati v novcih, saj gre večinoma vse skozi grlo za vodko. Po izobrazbi so Poljaki, še bolj pa Rusini, za več kot sto let za nami, saj polovica ljudi ne zna ne čitati ne pisati. Ker pa so ti ljudje popolnoma brez izobrazbe, so tudi polni praznoverja...

Dosti se je pisalo po naših časopisih, kako so Poljaki vneti za našo monarhijo. Imel sem priliko govoriti z mnogimi in mnogimi, ali vsi so vneti za samostojno Poljsko. Židje pa se bojijo, da bi jim gospodarili Rusi, ker vedo, da bi jim pod rusko upravo ne šla pšenica tako v klasje. Veliko dela in velikih ljudi bode treba, da bodo to ljudstvo dvignili na tisto stopnjo omike, na kateri so drugi evropski narodi. Res je, da je tudi tukaj nekaj inteligence, ali kaj to pomaga... Dokler bo šlo po tem kopitu naprej, bode Galicija, kar je bila — zaplotna dežela v Evropi.

(MIR 14. decembra 1917)

Drobtinice iz vojaškega dnevnika

(Piše Anton Stražar)

(brez datuma)

Zbogom, Galicija!

Ko sem se meseca avgusta četrtrič vozil v Galicijo, se nisem nadejal, da jo bodem tako hitro zapustil — že po dobrih treh mesecih. Ravno na praznik Vseh svetnikov nas je bila večja skupina ranjenih in bolehnih vojakov zbranih za odhod pred barakami Rdečega Križa v Krakovu. Vseh skupaj nas je bilo 65, seveda vseh avstrijskih narodnosti. Bili smo poleg tudi štirje Slovenci; izmed teh sva si bila najbolj prijatelja s poddesetnikom Fr. Črnikom, doma iz Razpotja pri Idriji. Odšli smo po raznih krakovskih ulicah v Franc

Jožefovo vojašnico, kjer bomo še nočevali, da nam vpišejo »marš-rute« (potovalne liste) ... Na praznik mrtvih sem doma krasil grobove svojih bratov in sester, ki počivajo poleg gradiške cerkvice. Sedaj mi pa že trikrat ni bilo moč tega storiti.

Zadnja noč, ki mi je minula še v Galiciji, mi ostane v trajnem spominu. V tisti vojašnici so nas potaknili kar v skladišče; ležali smo brez odej v mrzlem nezakurjenem prostoru. Vso noč nisem spal niti ene ure; zeblo me je, da sem se ves tresel.

Naslednji dan zvečer ob šesti uri, pa sem že sédel na vlak in se odpeljal proti Dunaju, od tam pa še dalje do Judenburga, kjer je naš junaški pehotni polk. Še nikdar se nisem tako postil, kakor sem se 3. novembra 1917 na Dunaju, kjer sem moral čakati ves dan in še pozno v noč, končno pa sem se pred polnočjo odpeljal v živinskem vagonu, iz katerega sem drugo jutro ušel. Izstopil sem v Dunajskem Novem mestu ter čakal na boljši vlak, ki vozi ljudi. Pa tudi postrežen sem bil boljše kakor na Dunaju. V vojaški kuhinji sem dobil kavo, kos klobase in četrt kruha, nato pa še pri Rdečem Križu kruha in kave. Žal, da me moj tovariš France ni hotel ubogati, ter se je revež gladen odpeljal naprej. Tretji večer se je vendarle končala moja vožnja. Dospel sem v Judenburg in se ob 11. uri ponoči podal k počitku. Odel sem se kar s tremi odejami. Tam sem se sešel s četovodjem Videtom Ambrožičem, o katerem sem vedel, da zлага pesmi in jih objavlja v raznih listih. Dosti sva se pomenila, potem pa so nas poslali v oddelek rekonvalescentov v Kallwang, od tam pa 13. novembra na dopust.

(MIR, 10. maja 1918)

Pisemce iz daljne dežele

Vojna pošta, 29. aprila 1918

Živahno je bilo na judenburškem kolodvoru, ko smo se »Janezi« uvagovirali, da se odpeljemo na fronto. Kmalu bo poteklo že četrto vojno leto. V tem bataljonu smo bili po večini sami »urlaubarji« (dopustniki), večina izmed nas že po več let v vojaški službi in bili smo že večkrat na bojišču. Ne bi pa rekel, da smo kaj zaostajali za ostalimi. Vozili smo se dva dni in tri noči. Zdaj smo že petič pripravljeni za bojišče in čakamo, da nas pozovejo na bojno črto.

Mnogo iskrenih pozdravov vam pošiljam, vam, vrli koroški zavedni Slovenci in Slovenke, vaš sosedni kranjski somišljenik z onstran Karavank, kakor tudi moji ožji tovariši »sedemnajsti«: Desetnik Dominik Sedlar, poddesetnik Alojzij Tekavčič, Janko Burger, Anton Jurjevec, Janko Debevc, sploh vsi ...

(MIR, 10. maja 1918)

Pisemce iz tujine

Vojna pošta, 14. maja 1918

2.

Četrta moja vigred v tujini.

Že je napačila četrta spomlad in okrasila naravo z zelenjem in cvetjem, kar se potikam po raznih krajih kot vojak. Nehote mi uhajajo v misli pogovori naših že sedaj umrlih »Radeckyjevih veteranov«. Moj oče so namreč pozimi po malem čevljarili. Ko so sedeli na malem trinogatem stolcu, so bili redkokdaj sami, bili so pri nas vedno kaki vasovalci, kot Štefeto in Prgačev oče iz sosednje Gradiške vasi, pa Pozničev Andrejče in Flajšmanov oče iz naše Prapreške vasi. Dasi sem bil žive narave kot drugi moji vrstniki, ki nas je veselilo sankanje in drkanje po ledu, ali kadar so bili omenjeni očanci pri nas, bi me nikdo izmed vrstnikov ne spravil venkaj, če bi mi kupil cel zavitek bonbonov ali tržaških fig. Se v sanjah sem nato romal po daljnih ogrskih planjavah ali po Italijanskem. Zelel sem si takrat, da bi bil vojak in hodil po lepih mestih s puško na rami.

Kar sem si želel v otroških letih, to se mi sedaj do pičice izpolnjuje; mogoče bode tudi meni poteklo pet, šest ali več let, predno bodem odložil vojaško suktnjo, kot so jo nosili ti očanci. V tem času, kar sem vam poslal prvo pisemce, smo se že prestavili v sosednjo vas, namreč 29. aprila. Kadar sem prost, grem s tovarišem, ki nas je več skupaj samih Kamničanov, dobrih 10 minut od našega bivališča. Tako smo šli tudi prvo nedeljo majnika. Namreč jaz, Tone Jurjevec iz Selc pri Moravčah in Tonče Jerin iz Kamnika. Šli smo ob malem potoku kakih 10 minut, nato pa preko ozkega mostička pod strmo brdo, kjer se je pasla drobnica, zvečine same koze. Tam smo zakurili in začeli izvrševati kuharsko obrt, kuhali smo kašo in žgance. Tako robo nam pošljejo z doma. Ko smo izpraznili naše posode, smo še naprej sedeli na zeleni tratini in se pomenkovali, kako je bilo v tem času doma . . . Želeli smo, da bi spet romali po zelenem zaraščenem gozdovju na Limbarsko goro. Ugibali smo, kdaj bodemo znova tako srečni, da bodemo gori, da se bodem zahvalil svetemu Valentinu za srečno povrnitev v domači kraj.

(MIR, Celovec 24. maja 1918.)

Spomini

3. Vojna pošta, 20. maja 1918

Pozdrave ji pošiljam!

Kmalu potem sem jaz odšel v bolnišnico v mesecu avgustu 1915. V Lvovu sem bil samo dva dni, od tam sem se pa peljal na Ogrsko v mesto Košice.

Prišel sem v barake, ki so zunaj mesta in jih je nad dvesto. Na tretji od moje postelje je ležal težko ranjeni Slovenec Lovro L... Ranjen je bil v prsi že v majniški ofenzivi v Karpatih. Bilo mu je komaj 22 let, ali vedel je, da so mu dnevi tega zemeljskega potovanja šteti.

Sleherni dan sem sedel ob njegovi postelji. Govoriti že ni mogel dosti, ali podal mi je dnevnik in iz njega sem zvedel vse njegovo življenje. Večkrat mi je dejal: »Veš, Tone, samo iz dveh vzrokov se težko ločim iz tega sveta... radi mamice in moje Minke — pa je že tako odločeno nekaterim ljudem, da srečo samo vidijo, ne uživajo je pa ne.« Dva dni po Vel. šmarnu je bilo; sedel sem ob njegovi postelji zadnjikrat... Z velikim trudom mi je napisal tele vrstice:

Košice, 17. avgusta 1915.

Srčece moje! Te moje vrstice bodeš ti brala, ko mene že ne bode več na svetu... Ne plakaj, kar je, je! Zbiraj si družega, če hočeš, samo bodi mu zvesta, kot si bila meni! Tako te prosi vedno tvoj zvesti Lovro. Pa moli kaj za pokoj moje duše. Zbogom!

Spolnil sem prijateljevo zadnjo željo, pa oddal to pisanje, da ga je dobila Minka.

To so Slovenci

Vojna pošta, 22. maja 1918

V začetku meseca listopada leta 1915 sem bil že drugič v Galiciji. Odpeljali smo se zadnji dan meseca vinotoka, XV. maršbataljon. Vozili smo se tri dni in štiri noči iz Ogrskega, iz Kabe, kjer je bil naš XX. poljski pešpolk, kateremu sem bil prideljen. Bilo je največ Poljakov, pa tudi Slovencev nas je bila ena stotnja. Ko smo odšli v poletju, nas je bilo 700. V teh nekaj mesecih pa so se naši »Janezi« razkropili. Nekaj jih je padlo, največ ob svetem Jakobu in na Božič pri Kamnejovki v bližini reke Bug. Dosti se je tudi zmanjšalo število na angelsko nedeljo pri Zlačavi. Zato smo bili v XV. maršbataljonu samo tisti, ki smo se že povrnili iz bolnišnic. Največ nas je bilo v 2. stotnji. Imeli pa smo same slovenske šarže; pri našem prvem voju je bil četovodja Rudolf Tomšič iz Vel. Lašč. Predno smo odšli v strelske jarke, smo bili nekaj časa še na odpočitku v Pinjakih, nedaleč od Brzežan.

Nastanili smo se po galiških hatah (hišah). Vsakdo, ki je še izmed nas ostal živ, se more spominjati na tiste čase, ko so nam Poljakinje kuhale — pa tudi ondotni žid se gotovo kaj na nas spominja, saj nas je dobro skubil. Vsak večer so se fantje zbrali pri našem prvem voju in potem smo seveda peli pozno v noč, pa se malo krepčali s poljsko »vodko«, kavo in krompirjem, politim z mlekem.

Ondotni domačini so bili vsakokrat pri nas in nas poslušali, ko smo peli. Če bi peli do jutra, bi nas tudi poslušali. Menili so se med seboj: »To so Slovenci, ti znajo peti!«

Se tri leta ni od tistega časa, ali kje so sedaj moji tovariši — pevci? Ti, France Burja, moj ožji tovariš — Moravčan, ki si bil med prvimi pevci, počivaš že od meseca junija leta 1916. Dalje ni več našega četovodja Rudolfa Tomšiča, počiva v bližini Trsta, France, ti pa pri Assiagu. Ko sem letos zapustil XX. polk in odšel nazaj k Janezom, sva bila skupaj samo še z Jagodicem iz Kamnika. Ostali pa so se razkropili kot ovelo listje, če potegne veter . . .

MIR, Celovec 31. maja 1918)

Pisemce iz tujine

Vojna pošta, 1. junija 1918

(V tem pismu se Stražar spominja dogodka iz mladosti, kako je vjel siničko in jo dal v kletko. V podobni kletki se zdaj sam želi osvoboditi od vojnih grozot in težav.)

Pisemce iz tujine

Vojna pošta, 2. junija 1918

(V začetku pisma se Stražar spominja domačih praznikov, lepih vrtov in znamenj ob cesti.)

Popoldne 30. maja smo šli obiskat svoje novodošle tovariše, ki so se pripeljali za nami in so v sosednji vasi. Med njimi je tudi J. Šmon iz Kresnic . . . Ti novi tovariši so prišli izvečine vsi iz ruskega ujetništva. Zato so prišli v čisto nov kraj in malo tarnajo, ko hodijo po tukajšnjih strmih gorskih potih. No, pa se bodo že privadili, kakor smo se mi.

Po menaži 1. junija so odšli od naše kompanije nekateri v »šturmkurz«. Tako sem izgubil tudi najboljšega tovariša Toneta Jurjevca. Sedaj ne bova več skupno kuhala. Dal Bog, da bi tega ne bilo več treba, da bi nam znova kuhale naše dobre mamice.

(MIR, 21. junija 1918)

Že travca pada na zelenih travnikih

V Gradišču, junija 1918

Lepi cvetoči mesec maj je minul. Prišel je rožnik, ki smo se ga svojčas kmečki fantje najbolj veselili. Sredi tega meseca, takole po sv. Vidu, smo že vriskali in peli, ko smo šli s koso na zelene travnike. Še predno je vzšlo zlato soncece, so bila že rosna naša čela. Saj smo odšli na delo ob treh, najkasneje ob štirih zjutraj. Ko smo se zbirali, smo zapeli znano: Fantje, vstanite! — sem slišal tri bit' — rožičke nalite — pa gremo kosit . . .

Tudi pri nas imamo travnik v sosednji Gradiški vasi, v tako imenovanih »Gradiških lokah«. Oče so že zvečer pripravili in sklepali kose, zgodaj zjutraj pa sva odšla na delo. Še predno sva prišla na travnik, so bili že tam Gradišani. Seveda tudi moji vrstniki, ki so ukajoč in pevajoč rezali travico. Tudi letos je prišel že čas košnje, jaz in moja tovariša Klopčič in Burger se spominjamo na tiste čase in se pomenkujemo, kdaj bomo spet rezali travco.

Ko sem bil še na prejšnji vojni pošti, sem dobil z doma prošnjo; šel sem z njo takoj na raport, ali ker še ni bilo prvih dopustnikov nazaj, nisem nič dosegel. Popoldne pa so me poslali v tehnični tečaj. Znova sem poskušal srečo. Ko bi ne bil stanovitven v prošnji, ne bi nič dosegel, v tretje se mi je pa posrečilo.

Z nočjo vred sem se 15. junija poslovil od tovarišev in se odpeljal na dvotedenski dopust. Z električno železnico sem se odpeljal iz Lane do Burgstala, nato pa čez Bolzan v Beljak, naslednji večer ob 11 pa sem izstopil v Ljubljani.

Nisem se nadejal, da bom v letošnji košnji doma, temveč, da mi bo ta veseli čas potekel v Tirolah. Znova torej kosim v domačem kraju, pa vseeno nisem tako vesel, kakor sem bil nekdanje dni...

Moje oko se zaman ozira po mnogih mojih nekdanjih tovariših... Kosci so zdaj zvečina sami osiveli očetje in naša pridna dekleta, vsi kot jaz pa si že želimo, da bi prišel toliko zaželjeni mir, da bi se nam fantom ne bilo treba več potikati po svetu, temveč da bi ostali doma, kjer je najboljše in nam ne bi bilo treba tako gladovati in pasti uši.

*

(MIR, 28. junija 1918)

To je bilo zadnje vojaško pismo, ki ga je Stražar poslal v MIR. Ko se je vrnil z dopusta na bojišče v Tirole, je prišel v italijansko ujetništvo, od koder se je vrnil šele spomladi 1920. Spet se mu je vzbudila želja za pisanjem. Ni omahoval. Krepko je prijel za pero in v naslednjih 10 letih napisal lepo število povesti, zgodb in črtic iz našega podeželja — preprosto in razumljivo za kmečke bralce. Postal je priljubljen ljudski pisatelj v krogu naročnikov tednika DOMOVINE.

Ljudski pisatelj

Stražar je v svojih spisih pokazal, koliko žlahtnega pripovednega blaga je bilo med ljudstvom Črnega grabna. Že ko je zapustil šolske klopi, je hodil gledat razvaline in ostanke nekdanj mogočnih graščinskih gospodstev in zapisoval, kar je ljudstvo pripovedovalo o njihovi usodi. Zgodbe o rokovnjačih

so bile še čisto žive med ljudmi, saj so jih stari očanci v mladosti slišali od svojih staršev, ki so jih neposredno doživljali. Romantična doba tovorjenja in furmanov po Crnem grabnu, ko je bila cesta čez Trojane glavna prometna zveza med Dunajem in Trstom, je zapustila še žive sledove med ljudstvom. Ljubezenske zgodbe gruntarskih sinov in bajtarskih hčera, drzni ugrabitelji in hrabri rešitelji, najdenčki, nezakonski otroci grajskih nasilnikov, luteranski pridigarji, samotarji in puščavniki, skopuhi in vaški oderuhi, pohlepneži po denarju in bogastvu, vojaški skrivači iz časov, ko so kmečke fante še lovili za vojaščino, vse to je dobilo v Stražarju vestnega zapisovalca. Seveda poživljajo dejanja popotni godci, vaški šaljivci, navihani hudomušneži, prebrisani mešetarji, krčmarji, berači in potepuhi.

Neizčrpno zalogo teh zgodb sta Stražarju pripovedovala stara Radeckyjeva veterana Flajšmanov oče — posestnik Peregrin Lončar iz Prapreč št. 10 in Prgačev oče — cerkovnik Janez Starovašnik iz Gradišča, pa tudi drugi očanci kot n.pr. Stojčkov oče, Štefičev oče itd. Stražar jim je v svojih zgodbah ohranil časten spomin.

V krajših povestih, črticah in zgodbah za praznično branje v DOMOVINI je Stražar obdelal tudi razne inačice pravljčnih motivov o zakletih kraljičinah, pogumnih reševalcih, usmiljenih graščakah in graščakinjah, pridnih otrocih in hudobnih mačehah. V Dopisih in Pismih Prapreškega Toneta se je vključil v vrsto podeželskih dopisnikov naprednega tednika in polemično sodeloval pri volitvah, prisluškujoč gostilniškim zbadljivkam in vaškim čenčam o nasprotnikih.

Stražarjeve povesti so ponekod preveč razvlečene, polne nenadnih in včasih prav neverjetnih preobratov. Pogoste ugrabitve, nesreče in brezupni položaji, v katere zaidejo glavne osebnosti, pa poizkušajo vzdržati napetost dejanja podlistka v nadaljevanjih. Neredko pa prav ta razvlečenost kvari potrebno enotnost dejanja in vodi v neizbežno dolgoveznost. Morda bi marsikatera Stražarjeva povest kasneje bila potrebna predelave, toda v prvih povojnih letih, ko je tednik DOMOVINA iskal sodelavcev in le počasi prodiral na podeželje med kmečke bralce, kjer je imel težko borbo z mnogo bolj razširjenim DOMOLJUBOM, so bile Stražarjeve povesti in zgodbe iz kmečkega okolja zelo dobrodošle. Prav povesti v nadaljevanjih so bile najmočnejša vaba za pridobivanje novih naročnikov. Dejstvo je, da so te povesti, ki so jih prispevali Stražar in drugi sodelavci, mnogo prispevale k širjenju naprednega tiska na kmečkem podeželju.

Podlistki v DOMOVINI so zavzemali spodnjo tretjino strani v treh kolumnah z 28 — 35 vrstami. Vsaka podlistkova kolona bi odgovarjala eni strani žepnega romana. Prva leta so nadaljevanja Stražarjevih povesti obsegala

9 — 15 podlistkovih kolon, zadnja leta pa le 6 — 9, ker je tednik objavljaval včasih tudi po več povesti v nadaljevanjih hkrati. Tako iz opomb o številu kolon pri nekaterih povestih lahko sklepamo o obsežnosti dela. V prazničnih prilogah pa so bili prispevki tiskani kar čez celo stran, kar sem ponekod omenil. Mnogo prispevkov je z lesorezi okrasil slikar in grafik Elo Justin.

Stražar je objavljaval svoje prispevke samo v DOMOVINI, zato sem naštel njegove spise po vrstnem redu tednikovih števil v vsakem letu. Na čelu letnika sem najprej omenil daljše povesti v nadaljevanjih s kratkim povzetkom vsebine, nato pa krajše prispevke. Trije zvezki Praprečanovih povesti pa so omenjeni posebej.

Ko se je Stražar leta 1920 vrnil iz italijanskega ujetništva, si je še isto leto izbral zakonsko družico v Slaparjevi domačiji v Veliki Lašini. Po očetu ki je umrl med vojno, je podedoval posestvo v Praprečah in se preživljal s kmečkim delom, čevljarjenjem in pleskanjem. Ves prosti čas pa je posvetil branju. Leta 1922 je, kakor smo že omenili, izdal svoje Praprečanove zgodbe.

Praprečanove zgodbe

Povesti, stare zgodbe in črtice. Spisal Anton Stražar. — 1922 — Samozaložba. — Natisnil Anton Slatnar v Kamniku. 60 strani.

V predgovoru pravi Stražar: Dragi čitatelji! Pred vas stopa do sedaj nepoznan pisatelj; oglašal sem se le po malem v raznih listih. Sklenil sem pa v obliki male knjižice podati vam nekaj krajših pripovestic in zgodbic. Te pripovesti sem dobil med našim narodom in jih tudi izročam narodu — da se otmo splošni pozabnosti. Ako tu in tam ne bo kaj prav, sodite me milo; voljo sem imel dobro in namen najboljši. Sodba gospodov kritikov naj torej ne bo preostra; začetnik sem, ki želi napredovati. A zame to ni lahka stvar, kajti izobrazbo, ki sem jo prejel v naši ljudski šoli na Brdu, sem si moral nadalje sam priboriti, kakor sem vedel in znal. Saj se dobi iz naših ljudskih šol še dosti takih ljudi, ki jim dela težave sestava navadnega pisma. — V Praprečah na dan sv. Luke 1. 1921.

V prvi črtici svojih Praprečanovih zgodb Stric Rokuspokus opisuje Stražar dogodivščine navihanega starega kmečkega fanta, ki je tovoril drva v Ljubljano. Osrednja povest, ki obsega 26 strani, je Zadnji Rožeški graščak. Po ljudskem izročilu pripoveduje pisec o nezakonskem sinu graščaka iz Črnele, ki je sovražil plemenitaše in vodil uporne kmete, da so razdejali grad Rožek in vrgli v prepad nasilnega graščaka. Tretja zgodba obsega šaljive domisleke škocjanskega cerkovnika, v četrti pa nam predstavi pripovedovalca zanimivih zgodb Prgačevega očeta, starega Radeckyjevega vojaka, ki je bil pri

80 letih še krepak možak. Zadnjo črtico je Stražar posvetil prerano umrlemu slikarju Jožetu Kotniku iz Lukovice, ki je med drugim poslikal tudi zlato-poljsko cerkev in zapustil po Črnem grabnu mnogo dokazov svoje slikarske nadarjenosti.

Pri krajevnih imenih Stražar ni dosleden v rabi nazivov. Namesto Prapreče rabi dosledno Prapreška vas, Zahrib — Zahribska vas, Čeplje — Čepeljska vas itd. Tudi pri gradovih sledi domačim nazivom, npr. Peče — Pečavski grad, Zalog — Zaleški grad, Rožek — Rožeški grad. Zato sem povsod obdržal veliko začetnico.

Praprečanove zgodbe so pripeljale Stražarja v krog stalnih sotrudnikov tednika DOMOVINE. Tu so zelo radi sprejeli njegove zgodbe iz kmečkega okolja in zgodovinske povesti iz romantičnega Črnega grabna. Konec leta 1922 se je Stražar že oglasil v DOMOVINI (št. 50) s kratkim prispevkom Brdski Janko (ob 25 letnici smrti pisatelja Janka Kersnika). Naslednje leto pa je bil že med glavnimi sotrudniki. Poleg krajših doživljajev iz domačega življenja je prispeval tudi daljšo povest Mošnikov stric, ki jo je zasnoval že pred vojno.

1923

Mošnikov stric

Ljubezenska povest iz starih časov v 6 nadaljevanjih, št. 45—50, v obsegu 53 podlistkovih kolon.

V uvodu pravi pisec: »Zgodba je iz časov francoskih vojn. Večino snovi so mi pripovedovali moj rajni oče, nakar sem pričel pisati in do marca 1915 napisal povest do IV. poglavja. Nato pa sem moral k vojakom in sem z delom seveda prenehal. Dokaj se je izpremenilo v teh letih. Umrli so mi oče, ki so osebno poznali Mošnikovega strica...« Vsebina: Ljubezni Mošnikovega Tonea iz Čepelj pri Brdu in Slaparjeve Rezike so prizadejali hud udarec, ko so hoteli Toneta nasilno odpeljati k vojakom. Tone se je nekaj časa skrival, končno pa je padel, izdan od ljubosumnega tekmeča, v roke biričem. Rezika mu je ostala zvesta in ga je dočakala, ko se je srečno vrnil iz vojske. Takoj sta se poročila in preselila v Kamnik. Ko je Rezika umrla, je Tone še ostal v Kamniku, da si je zaslužil pokojnino, nato pa se je preselil v rojstno vas Čeplje, kjer je kot Mošnikov stric umrl v starosti 90 let.

Drugi prispevki: V številki 1 DOMOVINE: Po resnici in pravici (politična polemika). — Nova farovška kuharica (po resničnem dogodku. — Št. 2: Godec Gašper (resnična predpustna zgodba o veselem godcu z Zlatega polja). — Št. 4: Ni za vse greh (resnična dogodbica). — Št. 6 in 11: (Drobne zgodbice. Prgačev Janez iz Gradišča je povedal cel kup zgodbic). 1. Iz fantovskega

življenja. 2. Pobožni ljudje: Iz Podgriške vasi. — Siromakov ne maramo. — Podgriške device. — Vodiške romarice. — Št. 13: Slaparjev kovač. — Št. 15 do 33: Zgodbe Jurija Šišmiša: (Kruti pozabnosti otel Anton Stražar). 1. Ujeta ptičica. 2. Slaparjev očka. 3. Dva krašenska godca. 4. Ljubica ne bodi žalostna. 5. Drnulec v peklu. 6. Popotovanje bregovškega fajmoštra v nebesa. 7. Mihavova dekla iz Imovice. 8. Stara ljubezen ne zarjavi. 9. Komedijska. 10. Hajovčev Jože. Št. 33: Zaljubljeno pismo pobožnega dekleta. — Št. 51: 9 Božja kazni (narodna povest iz dobe tlačanstva).

1924

V tem letu je Stražar napisal za DOMOVINO dve obširni povesti: *Mačeha s Kompoljskega gradu in Krvavi denar*. Čeprav je opravljal kmečko delo, je vendar zelo veliko pisal. Priljubljenost njegovih povesti med kmečkimi bralci ga je spodbudila, da je pričel misliti na ponatis povesti v posebni knjigi. V 20. št. DOMOVINE poziva v dopisu, naslovljenem na bralce, naj se mu prijavijo vsi, ki bi želeli knjigo njegovih izbranih kmečkih povesti. V njej bi objavil zgodovinski povesti Mošnikov stric in Mačeha s Kompoljskega gradu, Zgodbe Jurija Šišmiša in še dve neobjavljeni povesti Krvavi denar in Zavržena ljubezen. Prva opisuje kam dovede človeka lakomnost po denarju, druga pa, kakšna kazni sledi verolomnosti vseh tistih fantov, ki v sramoti zapuste svoje dekle. Stražar pričakuje predvsem od svojih bližnjih rojakov iz domačega kraja. Čim več bo naročnikov, tem nižja bo cena. Naslov: Anton Stražar, Prapreče 13, p. Lukovica. V 43. št. DOMOVINE spet opozarja, da pripravlja izdajo svojih povesti. V št. 47 dne 21. novembra 1924 pa je sledeča vest: Znani pisec naših podlistkov Anton Stražar je sedaj v službi v Ljubljani. Ker se namerava stalno naseliti v Ljubljani, prodaja svoje posestvo, ki se nahaja na izredno lepem kraju, komaj 10 minut od Lukovice nedaleč proč od državne ceste. G. Stražar nam za dolge zimske večere pripravlja zanimive narodne pripovedi, ki bodo izhajale v DOMOVINI.

Toda napovedana knjiga Stražarjevih povesti ni izšla. Bila bi tudi preobširna, če bi združila vseh pet povesti. Naročniki DOMOVINE so jih že poznali iz podlistkov, zato odziv ni mogel biti ohrabrujoč za izdajatelja. Samo zgodovinska povest *Mačeha s Kompoljskega gradu* je izšla v ponatisu kot drugi zvezek Praprečanovih zgodb, izdala pa jo je založba Vigred. Zato jo bomo obravnavali posebej.

Razni prispevki — številka 1: Po resnici in pravici (Razgovor s prijateljem). — Št. 4—5: Predpustne zgodbe (Zbral in zapisal A. S.). 1. Zlodej, kaj potrebuješ? 2. Jera, peč zakuri. 3. Vsak polovico dobiva. 4. Pijte le vi vodo.

5. Dve godčevski. — Št. 15—28: Mačeha s Kompoljskega gradu. Zgodovinska povest v 13 nadaljevanjih z Justinovimi lesorezi (glej o tem delu na drugem mestu). — Št. 28—36: Zgodbice iz Vrhovske fare: 1. Dajmo cerkev polepšati, 2. Polepšana cerkev, 3. Oh kako bo lepa naša cerkev! 4. Vsa dekleta bi rada »malarja«, 5. Zmagovalka, 6. Konec in začetek in 7. Eden za drugim iz tega sveta. — Št. 44: Človeški mešetar (Resnična zgodba). — Št. 52: Sveti večer (Črtica s kmetov). En Justinov lesorez.

Krvavi denar

Povest iz minulih časov v 15 nadaljevanjih. Št. 42—52 in št. 1—5 v letniku 1925.

Po pripovedovanju Flajšmanovega očeta o rejencu Jurčku, ki je v mladosti kazal veliko nadarjenost, a se je v slabi družbi sprevrgel in v lakomnosti po denarju zapravljal dobro vest. Ko so po vaseh uvedli straže zaradi napadov rokovnjačev, je tudi Jurček stražil, pri tem pa je postal njihov pomagač. Zabražani niso vedeli, kam je pobegnil Jurček leta 1849 pred biriči. Na begu je v bližini Kamnika zašel med tihotapce in ostal v njihovi družbi. Na Opčinah pri Trstu so oropali vojaško blagajno, Jurček pa je ogoljufal svoje sokrivce in pobegnil. Vrnil se je v Črni graben in odprl gostilno, toda našel ga je vojak, ki je bil zaradi oropanega denarja zaprt. Izsiljeval je Jurčka in zahteval vedno večje vsote, da ga ne izda. Dr. Stoklas je v Jurčku spoznal svojega sina, ki mu je povedal vso zgodbo o ukradenem denarju. Jurček je nazadnje obupal nad življenjem. Krvavi denar ga je pogubil.

Mačeha s Kompoljskega grada

Ta povest je izšla v zbirki Svetovni odsevi št. 9—12 pod naslovom: Anton Stražar. Praprečanove zgodbe 2. zvezek, 109 strani. V Ljubljani, 1925. Izdaja založba Vigred v Ljubljani. Ilustriral (lesorezi) Justin. S sliko pisca.

Na platnicah je bil naslednji poziv: »Tekom novembra izide Praprečanovih zgodb 3. zvezek, ki bo vseboval več manjših in eno doslej še nenatisnjeno daljšo povest tega priljubljenega ljudskega pisatelja. Knjiga bo vsebovala tudi mnogo lepih slik. Cena za naročnike, ki kupijo tudi drugi zvezek, bo 10 Din za izvod, za ostale pa 15 Din. Naročila sprejema: Založba Vigred (Ivan Albreht), Ljubljana.«

V predgovoru k Mačehi s Kompoljskega grada piše Stražar: »Tri leta je preteklo, kar je tiskar g. A. Slatnar iz Kamnika izdal prvo mojo knjižico Praprečanovih zgodb. Veselilo me je, ker ste vi, bralci, osobito še moji rojaki Kamničani, s takim veseljem segli po teh knjižicah. Baš ta knjižica me je

seznanila z urednikom DOMOVINE g. Filipom Omladičem. Odtlej pa do danes je bilo priobčenih v listu že lepo število mojih povestic in zgodbic. Da sem pogodil pravo smer s temi spisi, so najboljši dokaz številne karte in pisma z željo, da bi te stvari izšle skupno v obliki male knjižice. Tako, cenjeni bralci, je sedaj ustrezno vaši želji! Le pridno segajte po knjižicah! Čimpreje bodo razprodane, tem preje sledi tretji zvezek, ki bo še lepši od prvih dveh. V Praprečah pri Lukovici, v mesecu septembru 1925. Anton Stražar.

Vendar pa založba Vigred kljub obljubi ni izdala tretjega zvezka Praprečanovih povesti.

Grad Kompolje med Lukovico in Krašnjo so zgradili v zaščito trojanske ceste. Že v Valvasorjevi dobi je bil zapuščen, posestvo pa je pripadlo brdski graščini. Danes ni sledu o njem.

Mačeha s Kompoljskega gradu, zgodovinska povest iz časov zadnjega Celjskega grofa, sodi med najboljše Stražarjeve ljudske povesti. To je zgodba o Joštu, sinu kamniškega žebtljarja Plavca, ki ga je v Črnem grabnu napadla roparska tolpa. Joštu se je posrečilo zbežati, v temi pa se je skrila na drevo v bližini Kompoljskega gradu. Na tem gradu je gospodarila strašna Uršula, druga žena Kompoljskega graščaka Juraja, ki je leta 1456 odšel na vojno pod zastavo celjskega grofa Ulriha. Uršula je bila hudobna mačeha graščakovi edinki Milici, katero je hotela poročiti s svojim zločinskim bratom Lenardom, da bi vsa posest ostala v njenih rokah. Ker je Milica odločno odklonila takega ženina, sta jo hudobneža omamila in jo dala živo pokopati prav pod drevesom, na katerem se je skrival Jošt. Mladi Kamničan je deklo rešil in jo odpeljal v Kamnik na očetov dom.

Ko sta Uršula in Lenard zvedela, da je Milica ušla njunim podlostim, sta skovala načrt, kako bosta premamila Juraja. Toda graščak je zvedel, kje je njegova edinka. Ko je s pomočjo zvestih služabnikov komaj ušel vsem strupom in zvijačam svoje druge žene in njenega brata, sta bila ta dva že na varnem v sosednjem Rožeškem gradu in kovala nove maščevalne naklepe proti Juraju. Oče je ves srečen peljal hčerko iz Kamnika na Kompolje, a po poti so mu jo ugrabili. Z zvijačo njemu naklonjenih prijateljev jo je spet dobil nazaj, potem pa sta se grajska hčerka Milica in sin kamniškega žebtljarja vzela in srečno živela. Oba hudobneža je doletela zaslužena kazen. Lenard se je pridružil tolpi cestnih roparjev in so ga ubili, Uršula pa je kot beračica prišla umret v bližino Kompoljskega gradu. Na smrtni postelji je izprosila od Juraja odpuščanje za svoje zločine. Juraj je bil preveč plemenit, da ji ne bi izpolnil zadnje želje.

Zavržena ljubezen

Ljubezenska povest v štirih delih po resničnih dogodkih, št. 15—41, v 26 nadaljevanjih. Najdaljši Stražarjev spis, ki je v DOMOVINI izhajal od aprila do oktobra 1925.

Vsebina: Flajšmanov oče pripoveduje o dogodkih pred 40 leti. Gruntarski sin Trdinov Jaka iz Zahriba in bajtarska hči Samčeva Katrica iz Sel se nista mogla poročiti, ker stari Trdin ni maral revne neveste. »Bajtarska hči ne bo pri nas gospodinja,« je rekel Trdin in prisilil sina, da je zavrzel Katrico, s katero je imel nezakonskega otroka in vzel za ženo drugo dekle. Katrica je odšla po smrti svojega otroka v mesto služiti k inženirju Skerjancu, s katerim se je kmalu poročila. Jakova slabotna žena in mati sta umrli obe v istem letu, nezvesti Katričin mož pa se je na vasovanju pri neki graščakovi sestri na Dolenjskem smrtno ponesrečil, ko so se splašili konji. Jaka in Katrica sta se po mnogih razočaranjih in trpljenju spet našla in poročila. Kmalu pa se je tudi Jaka ponesrečil na voznji. Katrica je sama vodila gostilno in zavračala vse ženine. Živela je samo za sina Janka, ki ga je dala študirat v ljubljanske šole. Janko je bil odličen dijak, ponos in veselje svoje matere.

Krajši prispevki. Št. 1: Leseno pleče (Smešna zgodba o klavcu Matevžu). — Št. 15: Troje velikonočnih spominov (Prvi iz otroških let, drugi iz svetovne vojne in tretji iz 1920, ko je bil prvič prost vojaščine in prvo leto oženjen. Cela stran). — Št. 42: Mežnarjev sin (Kako je prebrisani mežnarjev sin Gašperček rešil graščaka prikazni, ki je strašila po gradu in dobil za plačilo graščakovo hčer). — Št. 42: Dve pripovedki Jurija Šišmiša. — Št. 44: Na grobovih (Premišljevanja in spomini: Tri slike iz obiska grobov na dan mrtvih iz deške dobe, iz svetovne vojne na grobu vojakov Slovencev v Krakovu in iz zadnjih let). — Kaj bo z vašo dušo (Kratka smešna zgodbica). — Št. 52: Na sveti večer. (Dve strani dolga zgodba o najdenčku Jančku, ki je v deveti deželi rešil zakleto graščakovo hčer in jo poročil. Justinovi lesorezi).

1926

V prvi številki DOMOVINE sporoča Stražar, da se je preselil iz Prapreč na Ježico pri Ljubljani, št. 50. Rad bi objavil vojne spomine vojakov 17. pešpolka in najavlja izdajo III. zvezka Praprečanovih zgodb: »Želim si, da bi moji vojni tovariši, bivši Kranjski Janezi od 17. pešpolka poslali čimveč svojih vojnih doživljajev, ker nameravam potem vse v celoti objaviti v

DOMOVINI. Predvsem bi rad dogodkov iz ruskega in italijanskega ujetništva ter znane judenburške revolucije. Priporočam se tudi za zadevne slike z navedbo datuma in imen krajev.«

V tem letu je skoro v vsaki številki DOMOVINE kak Stražarjev prispevek, vendar pa sodi k daljšim povestim samo zgodba *Od vojaka do graščaka*. V 35. številki je pričel pošiljati Pisma Prapreškega Toneta. Prvo je datirano z dnem 22. avgusta na Ježici in pisano v narečju domačega kraja, obravnava pa dogodek iz Zlatega polja ob proslavi novih zvonov. Skoro vsa ta pisma, ki jih je nadaljeval tudi v naslednjem letu, so pisana v narečju in politično polemične vsebine, nekritična in zgolj strankarsko propagandna. (Št. 38, 39, 40).

Od vojaka do graščaka

Povest v 14 nadaljevanjih, od št. 17—29, okrog 70 podlistkovih kolon.

To zgodbo naj bi Stražarju povedal lastnik Zaleške graščine o svojem pradedu Tomažu. Vsebina: Rihtarjev Tomažek iz Prapreč je v gostilni v Podpeči pri Lukovici poslušal zgodbo o dogodivščini nekega slovenskega vojaka. Želel je tudi sam postati vojak. Pobegnil je od doma in v bitki leta 1757 rešil svojega ranjenega stotnika. Oba sta ležala v bolnišnici, kamor je prišla stotnika obiskat žena z zalo hčerko Katinko, ki je bila Tomažku zelo všeč. Ko sta Tomažek in stotnik potovala na Kranjsko, so ju napadli rokovnjači in Tomažek se je spet izkazal kot rešitelj. Stotnik je kupil Zaleški grad, predno pa se je preselil na Kranjsko, sta morala s Tomažkom najti in rešiti hčerko, ki jo je nasilno odpeljal neki mogočni zaljubljenec. V domačem kraju pa se je spet zagledal v Katinko graščak iz sosednjih Češenc, ki je v svoji zlobi hotel spraviti s poti tekmeца Tomažka. Toda stari puščavnik, zakleti neprijatelj graščakov, je rešil Tomažka, ki se je končno oženil s Katinko, češenskega graščaka pa je doletela zaslužena kazen. Tomažek je umrl tistega leta, ko so Francozi zasedli Ljubljano.

Pod naslovom *Iz šentvidskega okoliša* je Stražar zbral »Nekaj zanimivih in šaljivih prigodkov, kakor mi jih je bil pripovedoval rojak in prijatelj Korantov Jože.« Šentvidska občina je takrat obsegala vasi Šentvid, Prevoje, Vrbo in Imovico. Št. 1: Naši šentjani. — Raki, pa kaki! — Št. 5: Stari šentvidski mojstri. — Št. 6: Grozen strah Navžarjeve dekle v Ihanu. — Zgodba vojaške ljubice. — Št. 7: O pokojnem brdskem župniku Janezu Burgerju. — Staro šentvidsko dekle Jernačeva Helenca. — Prevojski loterist Krpar. — Št. 8: Vsakoletna majniška veselica na brdskem graščinskem strelišču. — Prevojski čevljar Stojčkov očka. — Št. 15: O vedno veselem, nepozabnem šentvidskem beneficiatu Andreju Šarcu. —

Št. 6: Pokora Brglezovega hlapca (smešna zgodba). — Št. 14: Hlače v »žegnu«. — Žalostna in vesela velika noč Zalarjeve Tilke (poldruga stran). — Št. 21: Na goro pojdemo. (Romarski vtisi z Limbarske gore). — Št. 32: Drug drugega so strašili. (Smešna in resna dogodba). — Št. 33: Dobljena stava. (Šaljiva zgodba). — Št. 34: Zapeljivi vinski bratci. (O dogodku v Slaparjevi gostilni v Lukovici, 10 podlistkovih kolon). Št. 43: Strašna noč dobrepoljskega študenta. (Šaljiva zgodba). — Št. 52: Zadnja pot dveh bratov... (Povedal Flajšmanov oče). — Spomini dveh svetih večerov. — Št. 53: Silvestrov večer veselih bratcev. (Povedal Flajšmanov oče). — Ciganska rešiteljica. (Narodna pripovedka. A. S.). — Od pastirčka do graščaka. (Po ljudski pripovedki. Ena stran).

1927

V letu 1927 je Stražar poslal DOMOVINI le nekaj prispevkov, med katerimi je samo povest Oglarjeva Rezika izšla v treh nadaljevanjih, št. 17—19, v obsegu 20 podlistkovih kolon, kot narodna povest iz tlačanskih dni. Stefičev oče iz Brezovice pripoveduje zanimivo pripovedko o Strmolškem gradu in o Oglarjevi Reziki, ki je bila kriva, da so uničili ta grad. — Št. 8: Predpustna zgodbica Liščkovega Matička. (A. S.). — Pusta smo kurili. (Prgačev oče v Gradišču pripoveduje zabavno zgodbo. A. S.) — Št. 15: Kazen prevzetne grajske hčere (Pripovedka, pripoveduje Prgačev oče. Ena stran). — Št. 15: Velikonočne zgodbe: 1. Žalostni in veseli velikonočni prazniki v Gornikovi družini v Podgriču. 2. Velikonočne sanje ranjenega kranjskega Janeza v Tirolah. 3. Tvoja pisanka je moje upanje (Ena stran). — Št. 16: 4. Star piruh. — Št. 51: Uslišana prošnja. (Božična slika). — Samega vraga je prevaral. (Pripovedka). — Odpuščanje.

Pisma Prapreškega Toneta pa se — še vedno v narečju — ukvarjajo z volilno propagando na Ježici in v Črnem grabnu in posegajo v strankarsko borbo med obema najmočnejšima strankama na podeželju (Št. 12, 13, 17, 20...).

1928

V tem letu v DOMOVINI ni nobene daljše Stražarjeve zgodbe, pač pa le nekaj krajših prispevkov.

Št. 14: Sirota Tonček (Cela stran). — Št. 44: Mrtvečevo plačilo (Pripovedka. A. S.). — Št. 48: Miklavževo darilo (Zgodba). — Št. 51: Zgodbe Mošnikovega deda. Mošnikov ded v vasi Čeplje pri Brdu je 65 let živel v zakonu. Rad je pripovedoval zgodbe, ko je hodil v »ris« na Goriški grič. Tri zgodbe imajo naslov: V risu, Skrivnostni tujec in O siroti Matičku. — Št. 52: Zgodba Hrastrajevega Tomaža iz Zahriba.

Stražarjeva pisateljska vnema je počasi pojemala. Iz tega leta je le malo prispevkov, med njimi samo dva daljša.

Francoska ljubica

Povest izza francoskih časov v štirih nadaljevanjih, št. 38—41, skupaj 36 podlistkovih kolon. Vsebina: Ko sta se ponoči vračala kmet Zajec in njegova hči Marjanca s sedmine, so ju blizu Blagovice napadli rokovnjači. Sosedovemu Grmarjevemu Petru je Marjanca odkrito povedala, da je rokovnjač in da noče biti njegova nevesta. Peter je po bitki z orožniki v Črnem grabnu pobegnil, spomladi leta 1811 pa se je vrnil z družbo rokovnjačev in s silo odpeljal Marjanco. Njene klice na pomoč je slišal sosed Matevž, ki je bil pred tem rešil nekega Francoza iz rok rokovnjačev. Z njegovo pomočjo so ljudje v skrivališču zajeli Petra in rešili Marjanco. Peter je v zaporu umrl. Ljubezen med Marjanco in francoskim vojakom ni trajala dolgo, ker je vojak moral oditi v vojno. Marjanca je s sinkom pričakala svojega ženina, ki se je po vojni vrnil in jo odpeljal v svojo domovino.

Gašperček najdenček

Povest iz časov tlačanstva v štirih nadaljevanjih, št. 42—45, 27 podlistkovih kolon. Vsebina: Ljudska govornica pripoveduje o nezakonskem sinu Pečavskega graščaka, Gašperčku, ki ga je našel tesar Klemen iz Prapreč in ga vzgojil. Gašperček je leta 1635 zbral četico upornih tlačanov proti graščakom.

Krajši prispevki. Št. 7: Prišla je pepelnica, Mica ostala je samica (Vaška zgodba). — Št. 13: Dve stari ljudski pripovedki: 1. Krojaček Florjanček in 2. Zakletev in rešitev (Cela stran). — Št. 14: Na praznični ponedeljek (Stara zgodba o uboju Florjana Smrekarja v Podlogu, po shodu na Krtini). — Št. 19: Kdor zna pa zna (Prigodba iz vojnega časa). — Št. 29: Janičarjeva žena (Zgodba iz turških časov v zvezi s starim grobom v Vrhovju pri Češencah). — Št. 49: Sveti Miklavž, spomni se naju. — Št. 52: Bratec in sestrice (Božična pripovedka). — Pa jo je ujel (O ošabni ženski). —

Praprečanova pisma. Št. 18. Dnevne vesti; Št. 19: O umrlem Henriku Brunu, po domače Revežu iz Palovič, ki je bil dvakrat v Ameriki, delal v Leobnu in iskal rude po kamniškem okolišu. — Št. 20: O zgodovini pošte v Lukovici. — Št. 26: O prenovljeni brdski cerkvi.

V tem letu je DOMOVINA objavila samo eno daljšo Stražarjevo povest in nekaj kratkih prispevkov.

Oglarjev sin

Povest iz davnih dni, v štirih nadaljevanjih, št. 3—6, 20 podlistkovih kolon.

Vsebina: Oglarjevega sina Matevžka so zajeli roparji. Prebrisani Matevžek je hlinil svojo željo, da ostane med roparji. Njihov glavar je Matevžku razodel vse tajnosti in mu pripovedoval svoje burne doživljaje. Roparji so se hoteli polastiti Pečavskega gradu, zato so poslali Matevžka v grad, da se zaposli kot vrtnar in spozna razmere. Matevžek je pri odhodu vse povedal grajski hčeri in jo posvaril, naj se graščak dobro pripravi na prihod roparjev. Stanovalci gradu so odbili napad, oglarjev sin Matevžek pa se je oženil z grajsko hčerko.

Krajši prispevki. Št. 1: Tam v deveti deželi (Pripovedka. Ena stran in tretjina). — Št. 25: Zgodba o ujetnici Emiliji (Dogodek iz turških časov). — Št. 27: Srečen dan Lisjakove družine (Kako se je gospodar odvadil alkohola). —

V št. 51 piše neki župljan z Brda: Vaš stari znanec Anton Stražar obljublja, da bo napisal za DOMOVINO več prijaznih zgodb iz domačih krajev. Št. 52: Božična sprava (Črtica, napisal Anton Stražar).

1931

Stražar ni izpolnil obljube, ki jo je dal neznanemu župljanu. Pač je v 4. številki izšla pripovedka Sirota Tinče, ki pa je lahko ostala v uredništvu iz prejšnjega leta. Stražar se v DOMOVINI ni več oglasil. Odšel je tudi iz Prapreč in se zadrževal na Dolenjskem. V Krškem je izdal v samozaložbi tretji zvezek Praprečanovih zgodb, drobno knjižico s 16 stranmi.

Praprečanove zgodbe 3. zvezek

Pomladni cvetovi

Pomladni cvetovi.

Spisal Anton Stražar. Samozaložba. 1931.

Tiskarna Br. Rumpret, Krško. 16 strani. 3. zvezek.

V predgovoru drobne knjižice, ki je datirana »V pričetku cvetoče pomladi leta 1931«, pravi Stražar, da ga je spomladansko razpoloženje nagnilo, da piše o mladostnih spominih. Z naivnim optimizmom izraža upanje, da bodo

bralci radi sprejeli to knjižico in priznali, da je njegovo branje zanimivo, saj je ogledalo našega življenja. »Le pridno segajte po tej knjižici. Imam še veliko zalogo lepih povestic, vse boste lahko čitali v naslednjih zvezkih. Povejte tudi svojim prijateljem in znancem o tej knjižici« ...

Prva črtica, ki obsega 10 strani, ima naslov: Moji otroški spomini. V uvodu žaluje za mladostnimi prijatelji, ki so skoro vsi padli v vojni. Spominja se otroških let, ko je sivolasi Prgačev oče pripovedoval dogodke o turških bojih in Radeckyjevih časih, o furmanih v Črnem grabnu, o roparskih poglavarjih in rokovnjačih, med katerimi je bil najhujši Marko Završan, ki so mu splošno rekli »Strah Črnega grabna«. (»O tem sem napisal celo povest, ki izide takoj za to knjižico v mnogo večjem obsegu. Izšla bo v teku enega meseca«).

Druga črtica ima naslov: Veselo svidenje. To je resnična zgodba o Šinkovčevem Jernaču iz Podlesja, ki je moral zapustiti svojo ženo Zefko in oditi na vojno. Kopitarjev Grega, ki ga je sovražil, mu je v pismu obrekoval ženo in jo spravljal v zvezo z ruskim ujetnikom Aleksejem. Jernača je to tako potrlo, da ni več pisal domov. V italijanskem ujetništvu se je sešel z Bregarjevim Mihcem, ki je razkrinkal zlobnost Kopitarjevega Grega. Ko sta se spomladi leta 1920 oba vesela vrnila iz ujetništva, je Jernač ves srečen objel ženo in otroke.

V zaključku pravi Stražar, da je to knjižico napisal v Brežicah 3. aprila 1931 in vnovič napoveduje zgodovinsko povest »Strah Črnega grabna«, ki naj izide v kratkem v večjem obsegu.

Ta povest pa ni izšla v posebni knjižici. Stražar ni imel denarnih sredstev za samozaložbo, najbrž pa je bil tudi v zadregi pri obračunu stroškov za prvo knjižico. Še najbolj verjetno pa je, da povesti o strahu Črnega grabna sploh ni napisal, kakor tudi ne drugih sestavkov, o katerih je trdil v predgovoru, da jih ima lepo zalogo. Če bi jih imel in jih poslal DOMOVINI, bi jih ta brez dvoma objavila v nadaljevanjih. Stražar je imel pač mnogo dobre volje, a premalo časa. Ob nestalnem bivališču in nenehnem potovanju iz kraja v kraj po vinorodnih krajih Dolenjske mu pero ni več gladko drselo po papirju. Tretji zvezek Praprečanovih zgodb je bilo pravzaprav Stražarjevo slovo od pisanja. Poslej tudi v DOMOVINI ni nobenega njegovega prispevka več. Izostala so tudi Praprečanova pisma in drobne vesti. Ko je zapustil Prapreče, je usahnil tudi vir novic iz domačega kraja. Po Dolenjskem se je pehal za zaslužkom in opravljal priložnostna dela, slikal znamenja in se kot gostač ukvarjal s poljedelskimi deli in pleskanjem domov. Domači niso vedeli

za njegovo bivališče, zato ga tudi ni dosegel v letu 1931 glas o smrti žene, ki je zadnja tri leta preživela v domu onemoglih v Mengšu, potem ko so leta 1929 njegovo posestvo prodali na dražbi.

Se istega leta — 1931 — je Stražar kmalu po ženini smrti odšel v Nemčijo, od koder se je le redko javil otrokom s kakim pisanjem. Iz Nemčije je prišel v Avstrijo, leta 1939 pa se je vrnil v domovino, kjer je naslednje leto za 6 mesecev spet oblekel vojaško suknjo.

Med okupacijo je eno leto delal pri gradnji elektrarne v Dravogradu, potem pa pri Jugočeški v Kranju. Po daljšem zdravljenju na Golniku je pred osvoboditvijo zašel med partizane na Moravškem, po osvoboditvi pa je živel v Gradišču pri Lukovici, v Podgorju ali pa pri hčerki na Duplici.

Leta 1952 je spet poskusil s pisanjem. V Glasu Gorenjske v Kranju je objavil nekaj utrinkov iz preteklosti in priložnostnih prispevkov, vendar je ostal samo pri poizkusih. Hotel je napisati svoj življenjepiš, zlasti opisati leta v prvi svetovni vojni, pa več kot nekaj zgodbic ni napisal.

Anton Stražar je umrl 3. februarja 1959 v Praprečah.

DODATEK K SEZNAMU KAMNIŠKIH MEŠČANSKIH HIŠ

Ivan ZIKA

Akademik dr. Janko Polec je v prvem letniku Kamniškega zbornika 1955 str. 51—110 objavil pomemben prispevek: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih. Za osnovo sestavka je uporabil odlično ohranjeno prvo zemljiško knjigo, ki jo je neimenovani sestavljalec napisal po letu 1805, ko je bilo po velikem požaru opravljeno novo preštevilčenje kamniških hiš. Sestavljalec te najstarejše zemljiške knjige je za vsako hišno številko objavil tudi staro številko. Vendar je na osnovi listin in izjav vpisal v knjigo lastnike za pol stoletja nazaj, tako da so iz seznama razvidni lastniki za skoro večino hiš v razdobju zadnjih 200 let.

»Seznam in vrstni red hiš z navedbo njihovih lastnikov ter označbe njihovega poklica, z razvidnostjo njihove in njihovih rodov menjave v hišni posesti je važen prispevek za krajepis in zgodovino vsakega kraja, posebno mesta, za lokacijo pomembnejših dogodkov, za spoznavanje gibanja prebivalstva, poklicnega sestava in gospodarskega stanja. Naravno je slednjič živo zanimanje vsakega lastnika za zgodovino hiše in njegove posestne prednike.«

Tako je dr. Janko Polec označil pomembnost takega pregleda hiš in njihovih lastnikov. Seveda je v svojem sestavku navedel samo stare meščanske hiše, kakor jih je obsegala prva zemljiška knjiga. S tem je označil predvsem zgodovinski razvoj hiš v območju pravega mestnega jedra in predmestij. V mestni zemljiški knjigi niso navedene hiše, ki so sodile pod graščinska in cerkvena gospostva in za katere ni arhivskih podatkov iz najstarejših časov.

Zaradi novega preimenovanja ulic in preštevilčenja hiš, pa tudi menjanja lastnikov in prezidav ali odstranitev hiš, je k seznamu nujno potreben dodatek, ki naj nadaljuje in dopolni prvotno zasnovo. Iskalec podatkov v sestavku iz leta 1955 je v nemajhni zadregi: ulice imajo zdaj nova imena, poslopja pa nove hišne številke, zemljiško lastninske in upravne spremembe pa tudi terjajo potrebne dodatke in dopolnitve v seznamu.

Dr. Janko Polec je sestavil seznam po mestnih delih, kakor so navedeni že v najstarejši zemljiški knjigi in kakor sta jih obdržali tudi obe naslednji zemljiški knjigi. Pri dopolnitvah sem zato obdržal isti vrstni red mestnih delov, kot ga navaja prvi seznam. Ti mestni deli imajo zdaj sledeče nove nazive: 1. Velika ulica, pred vojno in zdaj — Maistrova ulica do mosta. 2. Na trgu — zdaj Titov trg. 3. Zadnja ulica, med obema vojnama Vodnikova — zdaj Gregorčičeva ulica. 4. Špitalska ulica, pozneje Samostanska — zdaj Šlandrova ulica. 5. Na Klanču — zdaj južni del Šlandrove ulice, proti trgu obrnjene hiše pa — Titov trg. 6. Židovska ulica — kasneje in tudi zdaj — Japljeva ulica. 7. Svinjska ulica — kasneje in tudi zdaj Prešernova ulica. 8. Pred mostom — kasneje predmestje Podgora in zdaj podaljšek Maistrove ulice čez most do Pod skale. Nekdanji hišni številki 9 in 10 pa sta priključeni Novemu trgu.

Predmestja so dobila zdaj ulična imena. Graben je v glavnem Medvedova ulica, medtem ko je novo nastali trg pred stanovanjskim blokom poimenovan v Trg talcev. Ulica od sodišča do gasilskega doma je Tomšičeva ulica, ob Mlinščici Žebljarska pot, proti Tunjicam pa Tunjiška cesta. V začetku Medvedove ulice proti Poljanam pa je Pot na Poljane.

Predmestje Novi trg je ostalo nespremenjeno — Novi trg.

Predmestje Šutna ima več novih uličnih imen. Glavna ulica od vrha klanca do razcepa Kranjske in Ljubljanske ceste je Kidričeva ulica. Od klanca pod Malim gradom proti tovarni usnja je Sadnikarjeva ulica, proti kolo-dvoru pa Kolodvorska ulica. Kratek prehod od Kidričeve ceste med hišama št. 11 in 13 je Petruškova ulica. Ob Mlinščici je Parmova, ob Bistrici pa Usnjarska ulica (mimo tovarne usnja). Staro ime Šutna je ostalo za hiše okrog sejmišča in proti novemu šolskemu poslopju do struge Bistrice.

Pri našem Dodatku pomeni v naslovu prva številka hišno številko, ki jo navaja I. Kamniški zbornik 1955, nato sledi vložna številka, potem pa ulica in nova številka, ki jo ima zdaj hiša po preimenovanju ulic in preštevilčenju hiš od leta 1952 dalje. Vrstni red mestnih delov in hiš je naveden v Dodatku po istem vrstnem redu kot v osnovnem sestavku iz leta 1955. Tudi kratice so iste in pomenijo d. = dedovanje; — dar. = darilo; — del. p. = delilna pogodba; — dr. = dražba; — h. št. = hišna številka; — izr. p. = izročilna pogodba; — k. p. = kupna pogodba; — m. p. = menjalna pogodba; — odst. p. = odstopna pogodba; — u. = ustanova; — vlož. št. = številka vložka v novi zemljiški knjigi; — ž. p. = ženitna pogodba.

Pri hišah in zemljiških splošnega ljudskega premoženja moramo pomniti naslednje: po ukinitvi okraja Kamnik je kot upravni organ splošnega ljud-

skega premoženja označen LOMO Kamnik (Ljudski odbor mestne občine Kamnik), po odločbah komisij za nacionalizacijo v letih 1959 do 1961 pa je izraz splošno ljudsko premoženje zamenjan z izrazom Družbena lastnina, upravni organ »Občina Kamnik«. Po zakonu o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč (Ur. list FLR, št. 52/58) in navodilu za izvajanje nacionalizacije v zemljiških knjigah (Ur. l. FLRJ št. 49/59) je določeno, da se pri nacionaliziranih zemljiščih v zemljiškoknjižnih vložkih posameznih lastnikov, če obstajajo na teh parcelah stavbe, razdelijo ti vložki na zemljiškoknjižna telesa: I, II, III itd. V zemljiškoknjižno telo I se vpišejo vse parcele brez stavb, v nadaljnja zemljiškoknjižna telesa pa stavbe, stoječe na teh parcelah. V Kamniku so nacionalizirana vsa zemljišča v takozvanem ožjem gradbenem okolišu, po pravomočni odločbi oddelka za finance, gospodarstvo, komunalne zadeve in delo ObLO Kamnik iz leta 1959.

Zemljišča, vpisana pod zemljiškoknjižnim telesom I, so družbena lastnina v upravi občine Kamnik in v posesti bivših lastnikov, stavbe, vpisane v naslednjih zemljiškoknjižnih telesih, pa so last bivših lastnikov zasebnikov.

Kratica nac. pomeni, da je bil trgovski lokal ali zgradba nacionalizirana z odločbo komisije za nacionalizacijo pri ObLO Kamnik (Občinski ljudski odbor Kamnik), komisije za nacionalizacijo pri OLO Ljubljana (Okrajni ljudski odbor Ljubljana) ali pa komisije za nacionalizacijo pri Izvršnem svetu LR Slovenije, Ljubljana, v letih 1959—1961. Vse te zgradbe ali zemljišča so v zemljiški knjigi označene kot družbena lastnina, kot upravni organ pa je navedena občina Kamnik.

Zaradi zanesljivejše povezave in izključitve vsake pomote je zadnji podatek o hišnem lastništvu iz leta 1955 navaden kot prvi podatek v Dodatku. Ponekod je v Dodatku ta podatek tudi edini, kar pomeni, da v hišnolastniških odnosih v zadnjih 12 letih ni bilo nobene spremembe.

VELIKA ULICA

H. št. 2 — vlož. št. 1

1954 »Partizan Slovenije«, Zveza za telesno vzgojo. Hišo so podrli, zdaj je na tem mestu pokrita terasa trgovskega lokala pri hiši Majstrova ulica št. 2. V tej hiši je leta 1900 tiskarnar Anton Slatnar ustanovil kamniško tiskarno.

H. št. 3 — vlož. št. 5

Majstrova ul. 2

1948 (odl.) splošno ljudsko premoženje; — 1955 (odl.) upravni organ Trg. podj. »Kočna«, Kamnik.

H. št. 4 — vlož. št. 8

Majstrova ul. 4

1935 (d.) Božena in Vlasta Možina.

- H. št. 5 — vlož. št. 9
1921 (d.) Breznik Josip, prof; — 1960 in 1961 (nac. in k. p.) Družbena lastnina,
upravni organ občina Kamnik. Majstrova ul. 6
- H. št. 6 — vlož. št. 10
1943 (d.) Vremšak Ciril. Majstrova ul. 8
- H. št. 7 — vlož. št. 11
1935 (d.) Tominc Jožefa r. Dolinšek; na parceli 75/3 Dolinšek Sonja ml. iz gospo-
darskega poslopja zgrajena hiša z novo hišno številko Prešernova ulica 9a. — Na
parceli 75/4 iz gospodarskega poslopja zgrajena hiša Grkman Dominik in Valči
r. Drolc, vsak do ene polovice, s hišno štev. 10. Do ene dvainsedemdesetine za
vsakega na hiši Majstrova ul. 10. Majstrova ul. 10
- H. št. 8 — vlož. št. 16
1948 (del. p.) Kumer Marija; — 1965 (k. p.) Brnot Martin, Mekinje 43. Majstrova ul. 12
- H. št. 9 — vlož. št. 19
1948 (dar.) Dolenc Nada r. Debevc. Majstrova ul. 14
- H. št. 10 — vlož. št. 31
1934 (d.) Debevc Franja r. Unger; — 1963 (d.) Debevc Bogomir, Ljubljana; —
1965 (k. p.) splošno ljudsko premoženje, upravni organ gradbeno podjetje »Gradi-
telj« v Kamniku. Majstrova ul. 16
- H. št. 11 — vlož. št. 24, 23
1953 (odl.) Splošno ljudsko premoženje upravni organ Mestno remontno podjetje
Kamnik; — 1954 (odl.) upravni organ »Graditelj«, gradbeno podjetje v Kamniku. Majstrova ul. 18
- H. št. 13 H. št. 12 — vlož. št. 27
1947 (odl.) splošno ljudsko premoženje; — 1957 (odl.) upravni organ Komunalna
ustanova, Kamnik; — 1960 (odl.) upravni organ občina Kamnik. Majstrova ul. 13
- H. št. 14 — vlož. št. 30
Rojstna hiša Janeza Šlakarja, šolnika in mecena (1791—1863)
1944 (d.) Mesner Lucijan na celi hiši. Majstrova ul. 11
- H. št. 15 — vlož. št. 36
1955 (k. p.) Slapar Valentin in Božena r. Ferkovič, vsak do polovice. Majstrova ul. 9
- H. št. 16 in h. št. 17 — vlož. št. 40
rojstna hiša Jurija Japlja (1744—1807)
1955 (k. p.) Habjan Vinko in žena Stanislava r. Horvat; — 1961 (k. p.) Splošno
ljudsko premoženje, upravni organ Gradbeno podjetje »Graditelj« v Kamniku. Majstrova ul. 7

H. št. 18 — vlož. št. 42 Majstrova ul. 5
1945 (1947) (d.) pri tretjini Pogačnik Marije: ing. Pogačnik Ciril, Pogačnik Stanko, Gaspari Stefanija r. Pogačnik, ing. Pogačnik Anton, Kos Minka r. Pogačnik, Počočnik Vida r. Pogačnik, vsak po osemnajstino; — 1965 (d.) Kos Minka r. Pogačnik tudi na osemnajstini ing. Pogačnik Antona.

H. št. 19 — vlož. št. 50 Majstrova ul. 3
1938 (k. p.) Uršič Albert, gostilničar.

H. št. 20 — vlož. št. 53 Majstrova ul. 1
1933 (d.) Žargi Marija r. Weibl; — 1956 (k. p.) Cerar Marta, Parmova 1 do ene devetine; — 1960 (nac.) Družbena lastnina, upravni organ občina Kamnik, razen stanovanja v prvem nadstropju z lastninsko pravico Žargi Marije r. Weibl. Izvzet iz nacionalizacije poslovni prostor Cerar Marte.

NA TRGU

H. št. 21 — vlož. št. 605 Titov trg 21
1951 (odl.) Splošno ljudsko premoženje (Narodna banka FLR Jugoslavije); — 1958 (p.) upravni organ Komunalna banka Kamnik; — 1960 (odl.) upravni organ občina Kamnik; — 1961 (menjalna pogodba) Upr. org. podjetje za PTT promet Ljubljana.

H. št. 22 — vlož. št. 54 Titov trg 22
1930 (k. p.) Pogačar Frančiška r. Bergant; — 1964 (izr. p.) Pogačar Bogomir.

H. št. 23 — vlož. št. 57 Titov trg 23
1949 (listina) Splošno ljudsko premoženje; — 1958 (odl.) upr. org. občina Kamnik.

H. št. 32 — vlož. št. 68 Titov trg 4
1931 (izr. p.) Kenda Angela.

H. št. 26 — vlož. št. 608, 609 Titov trg 1
Splošno ljudsko premoženje, uradno poslopje občine Kamnik.

H. št. 33 — vlož. št. 69 Titov trg 5
1925 (d.) Sadnikar Stefanija r. Novak na četrtni, Milka Božič r. Novak na četrtni in Novak Ana na polovici. — 1962 (d.) Milka Božič tudi na četrtni Sadnikar Stefanije; — 1962 (d.) Sadnikar Demeter na polovici Novak Ane.

H. št. 34 — vlož. št. 70 Titov trg 6
1921 (k. p.) Balantič Valentin, trafikant; — 1955 (d.) Balantič Valentin ml.

H. št. 35 — vlož. št. 71 in 1535 Titov trg 7
1936 (d.) Stele Janko, svečar.

- H. št. 36 — vlož. št. 71 in 1027 Titov trg 7
1936 (d.) Stele Janko in Tilka r. Benkovič vsak do polovice.
- H. št. 37 — vlož. št. 612 Titov trg 8
1945 (zak.) MU dr. Pucelj Franc in žena Mara.
- H. št. 39 — vlož. št. 72 Titov trg 9
1945 (zak.) Petek Ivan, trgovec; — 1959 in 1960 (nac.) Družbena lastnina, upravni organ občina Kamnik. Stanovanje v prvem nadstropju in ves zadnji del stavbe z vhodom, garažo in kletjo ostane last Petek Ivana.
- H. št. 40 — vlož. št. 62 Titov trg 10
1926 (d.) Slatnar Ivana r. Lavrič, vdova tiskarnarja Antona Slatnarja.
- H. št. 41 — vlož. št. 99 Titov trg 11
1954 (izr. p.) Podgoršek Blaž.
- H. št. 42 — vlož. št. 119 Titov trg 12
1947 (d.) Orel Dušan, sodnik; — 1957 (menjalna pogodba) Splošno ljudsko premoženje, upr. org. Komunalna banka Kamnik.
- H. št. 43 — vlož. št. 121 Titov trg 13
1945 (zak.) Kramar Miloš; — 1960—1962 (nac.) levi in desni poslovni prostor v pritličju Družbena lastnina, upr. organ občina Kamnik; — 1961 (dar.) Kramar Jožefa r. Grašek do ene tretjine na lastnini Kramar Miloša.
- H. št. 45 — vlož. št. 130 Titov trg 15
1946 (d.) Grčar Frančiška r. Rabič; — 1958 (dar.) Možek Marta r. Grčar.
- H. št. 46 — vlož. št. 123 Titov trg 14
1953 (dar.) Grašek Marija ml.
- H. št. 55 — vlož. št. 67 Titov trg 3
1945 (zak.) Albrecht Karol; — 1959 in 1960 (nac.) Družbena lastnina, upravni organ občina Kamnik razen stanovanja v prvem nadstropju, ki je last Albrecht Karola.
- H. št. 69 — vlož. št. 61 Japljeva ul. 2
1949 (ur.) Splošno ljudsko premoženje; — 1958 (odl.) upravni organ občina Kamnik
- H. št. 79 — vlož. št. 170 Titov trg 17
1921 (izr. p.) Bizjak Cecilija, omož. Abramov, poštna uradnica; — 1956 (d.) Abramov Adrijan; — 1962 (k. p.) Zore Ivanka.
- H. št. 80 — vlož. št. 171 Titov trg 18
1930 (d.) dr. Vidic Igor

H. št. 81 — vlož. št. 174 Titov trg 19
1933 (d.) Zargi Marija r. Weibl; — 1960 (nac.) Družbena lastnina, upravni organ
občina Kamnik

H. št. 90 — vlož. št. 196 Titov trg 20
1949 (ur.) Splošno ljudsko premoženje.

H. št. 103 — vlož. št. 196, 1337, 1338 Prešernova ul. 1
1945 (odl.) splošno ljudsko premoženje; — 1955 (k. p.) Mavrin Frančiška r. Smit.

H. št. 1 — vlož. št. 2, 107 Tomšičeva ul. 21
Ta hiša sodi k rednim številkam v predelu »Pred mostom«. 1931 (k. p.) Drolc
Ivan, čevljar v Kamniku; — 1966 (d.) Habinc Ivica r. Drolc.

ZADNJA ULICA

Med obema vojnama Vodnikova — zdaj Gregorčičeva ulica
H. št. 24 — vlož. št. 609 in h. št. 25 — vlož. št. 608, 609 in 66 združena v uradno
poslopje obč. ljudskega odbora Titov trg 1.

H. št. 27 — vlož. št. 58 Gregorčičeva ul. 1
1921 (d.) Jerin Anton; — 1957 (del. p.) Jerin Anton ml.

H. št. 28 — vlož. št. 59 Gregorčičeva ul. 2
1927 (k. P.) Roš Viktorija; — 1962 (dar.) Roš Roza.

H. št. 29 — vlož. št. 66, 1301 Titov trg 2
1948 (listina), splošno ljudsko premoženje. Sedaj okrajni zdravstveni dom; — 1958
(odl.) upravni organ občina Kamnik; — 1966 se je zdravstveni dom preselil v nove
prostore na Ljubljanski cesti.

ŠPITALSKA ULICA

Tako se je imenovala po špitalu, ki je stal levo od frančiškanske cerkve. Pozneje
je bila to Samostanska ulica. Vse hiše v tej ulici so bile po številkah vključene
v mestni del.

H. št. 47 — vlož. 134 Slandrova ul. 7
Nekdaj znana gostilna pri Grantavcu.
1946 (zak.) Bizjak Alojzij, ravnatelj Mestne hranilnice v Kamniku in Bizjak Marija
r. Bergant; — 1960 (d.) Bizjak Marija tudi na polovici Bizjak Alojza.

H. št. 48 — vlož. št. 137 Slandrova ul. 5
1952 (d.) Adamič Anica r. Glavač; — 1960 (k. p.) Splošno ljudsko premoženje,
upravni organ Komunalna banka Kamnik. Hišo so tega leta podrli, zdaj le par-
kirni prostor banke v Slandrovi ulici.

H. št. 52 — vlož. št. 142 Šlandrova ul. 6
1952 (k. p.) Poljanšek Jože in Genovefa r. Nadrušnik; — 1957 (d.) na polovici
Poljanšek Jožeta Genovefa do 13/28 in Florjančič Franciška r. Poljanšek iz Prevoja
do 1/28 celega vložka; — 1961 (dar.) pri Poljanšek Genovefi Poljanšek Franc do
polovice.

H. št. 54 — vlož. št. 139 Šlandrova ul. 8
1953 (k. p.) Sedušak Štefanija, Jamšek Marija, Jamšek Stanislav iz Kamnika,
Košiše in Šumet Franc iz Kamnika.

H. št. 53 — vlož. št. 146 Prešernova ul. 2
1916 (d.) Škerbinc Franc; — 1948 (d.) Škerbinc Jože.

H. št. 55 — vlož. št. 147 Šlandrova ul. 10
1934 (d.) Ažman Ana.

H. št. 56 — vlož. št. 148 Šlandrova ul. 12
1936 (d.) Milohnoja Baldomir; — 1958 (k. p.) Mali Ivanka in Mali Franciška
r. Trobevšek, obe Loke 11, vsaka do polovice; — 1958 (d.) Mali Ivanka tudi na
polovici Mali Franciške in postane s tem samolastnica hiše.

H. št. 57 — vlož. št. 149 Šlandrova ul. 14
1930 (izr. p.) ing. Birk Franc.

NA KLANCU

H. št. 46 — vlož. št. 131 Šlandrova ul. 9
1946 (d.) Grčar Franciška r. Rabič; — 1958 (dar.) Možek Marta r. Grčar.

H. št. 58 — vlož. št. 150 Šlandrova ul. 18
1946 (d.) Zupan Izidor v Ljubljani; — 1959 (k. p.) Vidic Peter in Ljudmila
r. Žurbi vsak do polovice.

H. št. 59 — vlož. št. 151 Šlandrova ul. 20
1943 (d.) Jerele Marija r. Kos; — 1960 (k. p.) Jeras Anton iz Vrhpolja 75.

H. št. 60 — vlož. št. 153 Šlandrova ul. 22
1948 (izr. p.) Petek Jernej, Križ. št. 5.

H. št. 61 — vlož. št. 154 Šlandrova ul. 24
1927 (d.) Potočnik Pavla.

H. št. 62 — vlož. št. 155 Šlandrova ul. 30
1946 (zak.) Ravter Jozo; — 1960 (d.) Ravter Marija r. Lakner do ene polovice; —
Ravter Dušan do ene tretjine in Zelenko Sonja r. Ravter do ene šestine. (Po
lastnici Ceciliji pl. Sieberau se je hrib nad železniškim predorom, na katerem
stoji ta osmerokotna hiša, nazvana v starih časih »Trutzurm« — kljubovalni
stolp, imenoval Z i b r a v k a. Cecilija pl. Sieberau je prenehala biti lastnica leta
1828. Pred tem se je hrib imenoval Dančkov hrib.)

Nekdaj h. št. 67 z vlož. številkami 754 Titov trg 16
1925 (k. p.) Skala Ana (ta hiša je bila odslej združena s hišo št. 68.)

H. št. 68 — vlož. št. 156 Titov trg 16
1902 (k. p.) Skala Karol; — 1929 (d.) Skala Ana; — 1945 (zak.) Splošno ljudsko
premoženje; — 1953 (odl.) Upravni organ Trg. podj. »Potrošnik« v Kamniku; —
1965 se je hiša sama podrla in razvaline so odstranili. Zdaj parkirni prostor ob
kavarni pod hribom Malega grada.

Nekdaj h. št. 67 (še pred tem št. 88) — vlož. št. 599
Po lastniku Hudomaliču Danielu, žebtljarju, ki je dobil to hišo 1782 kot dediščino,
se je hrib na zahodni strani klanca proti Žalam imenoval v prvi polvici prejš-
njega stoletja Dančkov hrib. Pri znižanju klanca so hišo podrli.

ZIDOVSKA ULICA

Ta ulica se je že v prejšnjem stoletju imenovala Japljeva ulica.

H. št. 70 — vlož. št. 158 Japljeva ul. 4
1946 (izr. p.) Lenarčič Franc in Angela r. Močnik, vsak do polovice; — 1964 (d.)
Darinka Jezovšek r. Lenarčič, Lenarčič Zdravka in Lenarčič France vsak do še-
stine na polovici Lenarčič Franceta.

H. št. 78 — vlož. št. 169 Japljeva ul. 5
1953 (dar.) Šubic Milan; — 1958 (k. p.) Osolnik Franc Gozd 2; — 1964 (dar.)
Osolnik Mihael.

SVINJSKA ULICA

Med obema vojnama in še sedaj Prešernova ulica, južni del pa Trg svobode

H. št. 72 — vlož. št. 162 Trg svobode 1
1945 (d.) Zore Cita poročena Čermelj; — 1963 (d.) sin Čermelj Blaž.

H. št. 73 — vlož. št. 163 Trg Svobde 2
(Ta hišna številka je bila po pomoti leta 1955 objavljena v seznamu hiš na Grabnu.)
1939 (k. p.) Toni Franc, orožiški poročnik v p.; — 1956 (d.) Toni Miroslav v Zagrebu.

H. št. 74 — vlož. št. 102 Trg svobode 6
1935 (d.) Polak Mira in Josip vsak do polovice; — 1955 (d.) Polak Barica, Dob 129
na polovici Polak Mire.

H. št. 75 — vlož. št. 164 Trg svobode 7
1912 (dr.) Homar Tomaž; — 1961 (d.) Homar Leon, akad. slikar do 2/3, Homar
Ana do 1/3.

H. št. 76 — vlož. št. 165 Trg svobode 8
(Ta hišna številka je bila po pomoti leta 1955 objavljena v seznamu hiš na Grabnu.)
1922 (izr. p.) Matičič Leopold; — 1960 (d.) Matičič Božo.

H. št. 77 — vlož. št. 167 Trg svobode 10
1944 (d.) Vidic Marica r. Cimperšek in dr. Vidic Igor vsak do polovice; 1947, 1959
in 1960 (nac.) na polovici dr. Vidica Igorja Družbena lastnina; — 1963 (k. p.)
Balantič Jože na polovici Družbene lastnine; — 1961 (d.) dr. Igor Vidic na polovici
matere Vidic Marice.

H. št. 82 — vlož. št. 180 Prešernoal ul. 8
1913 (k. p.) Vidic Marica r. Cimperšek; — 1960 in 1961 (k. p. in izjava) Grden
Franc, Grden Frančiška r. Osenar, Golob Milan in Antonija r. Česen kot skupno
premoženje.

H. št. 83 — vlož. št. 182 (dvoriščna hiša) Trg svobode 9
1961 (d.) Ljuba Šarc r. Erjavšek.

H. št. 83 — vlož. št. 182 Prešernova ul. 10
V tej hiši je bila od 1795 vinska klet in gostilna (do 1941)
1882 (k. p.) Hrastnik Alojzija; — 1941 Erjavšek Mihaela; 1956 (k. p. in izjava 1961)
Berlec Angela r. Maleš, Bakovnik št. 3; 1964 (del. p.) Mara Vidmar r. Erjavšek in
Iva Rostan r. Erjavšek vsaka do polovice.

H. št. 84 — vlož. št. 184 Prešernova ul. 12
1938 (d.) Repnik Franc; — 1961 (d.) Berlec Janez.

H. št. 85 — vlož. št. 601 Prešernoal ul. 14
1949 (zak.) Splošno ljudsko premoženje.

H. št. 86 — vlož. št. 186 Prešernova ul. 9
Rojstna hiša pisatelja Frana Albrehta.
1935 (d.) Albreht Ivanka. H. št. Prešernova 9 a glej Dolinšek Sonja, Maistrova ul. 10.

H. št. 88 — vlož. št. 188 Prešernova ul. 5
1929 (k. p.) Slejko Terezija omož. Mejač.

H. št. 89 — vlož. št. 189 Prešernova ul. 3
Rojstna hiša humorista Josipa Suchyja (»Kristofov Pepček«).
1949 (ur. 1947) Splošno ljudsko premoženje.

H. št. 90 — vlož. št. 187 Prešernova ul. 7
1949 (ur. 3. 6. 1947) Splošno ljudsko premoženje.

H. št. 91, 92 — vlož. št. 108 Trg svobode 5
1958 (d.) Frančiška r. Fernetzi, Bojan ml. in Alenka, vsak do tretjine).

GRABEN

H. št. 1 — vlož. št. 202 Tomšičeva ul. 1
1945 (zak.) dr. Žvokelj Dominik, odvetnik; — 1962 (dar.) prof. Žvokelj Klavdija
r. Gabrijelčič, dr. Žvokelj — Križan Breda, ing. Žvokelj Janez, ing. Žvokelj Nikolaj
za vsakega do ene petine.

- H. št. 2 — vlož. št. 205 Medvedova ul. 2
 1940 (k. p.) Zajc Ana r. Peternel iz Stare vasi 57; — 1963 (k. p.) Muhič Konrad in
 Marija r. Kusman vsak do ene polovice.
- H. št. 3 — vlož. št. 206 Medvedova ul. 4
 1955 (k. p.) Gabrič Helena r. Bervar na tretjini Ivančič Ivanke; — 1951 (d.) in 1964
 (k. p.) Gabrič Helena r. Bervar na tretjini Bervar Albine; — 1964 (dar.) Gabrič
 Helena roj. Bervar na tretjini Hočevar Josipa in postane lastnica cele hiše.
- H. št. 4 — vlož. št. 208 Medvedova ul. 6
 1929 (k. p.) Kovačič Ivan na polovici Habinc Karoline.
- H. št. 5 — vlož. št. 209 in 1240 Medvedova ul. 8
 1947 (d.) Šnabel Bogomir, Stari trg pri Ložu. (Drugi podatki v l. 1955 napačno
 vpisani).
- H. št. 6 — vlož. št. 212 Medvedova ul. 10
 Dom staršev slikarja Fortunata Berganta.
 1936 (k. p.) Perne Franc in Antonija r. Cotman.
- H. št. 7 — vlož. št. 214 Medvedova ul. 12
 1947 (k. p.) Ložar Alojzij in Hermina, r. Rihar vsak do polovice.
- H. št. 8 — vlož. št. 216 Medvedova ul. 14
 1940 (k. p.) Vljaj Alojzija r. Sedlar v Ljubljani, od 1960 v Kamniku. Rojstna hiša
 Andreja Smolnikarja, socialističnega utopista v Ameriki (1795—1869).
- H. št. 9 — vlož. št. 221 Medvedova ul. 26
 1948 (odl.) Gregorc Ivan; — 1959 (odl.) Družbena lastnina, upr. org. Občina Kamnik.
- H. št. 10 — vlož. št. 226 Medvedova ul. 18
 1932 (dr. in k. p.) Burja Jožef; — 1965 (d.) Burja Marija r. Cerar.
 Popravek: H. št. 10 — vlož. št. 211
 1947 (d.) Šnabl Stanko pri polovici Rudolfa Šnabla. Ta podatek s hišno številko 10
 iz leta 1955 je treba črtati, ker je po pomoti zašel v seznam hiš in sodi k hiši št. 31
 — vlož. št. 931.
- H. št. 11 — vlož. št. 230 Medvedova ul. 20
 Rojstna hiša pesnika Antona Medveda (1869—1910).
 1954 (k. p.) Sever Pavla r. Windschnurer do dve tretjini.
- H. št. 12 — vlož. št. 233 Medvedova ul. 22
 1945 (zak.) dr. Levičnik Miloš; — 1946 (k. p.) Lorbek Matilda; — 1956 (dar.)
 Kranjc Milena r. Lorbek do polovice.
- H. št. 13 — vlož. št. 239 Medvedova ul. 24
 1939 (d.) Jagodic Frančiška r. Zajc; — 1957 (izr. p.) Jagodic Dušan.

- H. št. 14 — vlož. št. 240 Medvedova ul. 26
1933 (d.) Neržima Ferdinand, trgovec; — 1957 (d.) Neržima Ferdinand ml. Ljubljana in Neržima Drago, Kamnik vsak do polovice.
- H. št. 15 — vlož. št. 241 Medvedova ul. 28
1954 (izr. p.) prof. ing. Čebulj Albert.
- H. št. 16 — vlož. št. 242 Medvedova ul. 30
1953 (k. p.) Vedlin Justina r. Iskra na četrtni sestre Elizabete Lončarevič.
- H. št. 17 — vlož. št. 244 Medvedova ul. 32
1940 (izr. p.) Iskra Jurij in Angela r. Tomažič, vsak do polovice.
- H. št. 18 — vlož. št. 246 Medvedova ul. 34
1938 (k. p.) Bohte Mihaela.
- H. št. 20 — vlož. št. 250 Medvedova ul. 38
1953 (del. p.) Tvrđi Ana tudi na četrtni Lampiča Leopolda; 1963 (d.) Hribar Izabela r. Tvrđy.
- H. št. 21 — vlož. št. 251 Medvedova ul. 40
1926 (d.) Schnabl Josipina; — 1961 (dar.) Lenarčič Marija r. Holcar.
- H. št. 22 — vlož. št. 252 Medvedova ul. 42
1930 (d. in ž. p.) Antonin Franc in Lucija r. Jerman vsak do ene polovice.
- H. št. 24 — vlož. št. 257 Medvedova ul. 13
1922 (izr. p.) Richter Hinko, Ljubljana; — 1956 (d.) ing. Richter Jože Ljubljana do enajst dvanajstin in Richter Metka do ene dvanajstine; — 1963 (izr. p.) ing. Richter Jože tudi na dvanajstini Richter Metke; — 1963 (del. p.), Richter Anica, Ljubljana do treh sedmin; — 1963 (k. p.) Gradišek Feliks, Kamnik in Jožefa r. Kuhar na štirih sedminah ing. Richter Jožeta vsak do dveh sedmin.
- H. št. 25 — vlož. št. 258 Medvedova ul. 11
1953 (d.) Goltes Ivan na celi hiši.
- H. št. 30 — vlož. št. 596 Fužine 8
1950 (ur.) Splošno ljudsko premoženje.
- H. št. 32 — vlož. št. 263 Tunjiška cesta 11
1938 (ž. izr. p.) Mejač Karol in Marija r. Rogelj vsak do polovice; — 1965 (d.) Mejač Karol, Tunjiška cesta 11 tudi na polovici Mejač Marije.
- H. št. 69 — vlož. št. 248 Medvedova ul. 36
1946 (d.) Ocepek Marija in Kožuh Ivana r. Ocepek vsaka do polovice.
Popravek: H. št. 73 in h. št. 76 — na strani 91 pod Graben sta napačno vpisani in sodita pod Trg svobode št. 2 in št. 8.

H. št. 93 — vlož. št. 119 Tomšičeva ul. 9
1955 (odl.) Splošno ljudsko premoženje, upravni organ občina Kamnik. Dijaški dom.

PRED MOSTOM

H. št. 2 — vlož. št. 603 Majstrova ul. 30
1940 (dr.) Zajc Ivan, čevljarski mojster v Stari vasi pri Žireh; — 1950 (k. p.) Juvan
Marija r. Kregar; — 1963 (k. p.) Ahlin Frančiška r. Koderman, Vrhpolje 65.

H. št. 3 — vlož. št. 383 Majstrova ul. 28
1951 (d.) Omovšek Jože iz Gozda št. 5; — 1959 (dar.) Omovšek Marija iz Gozda
št. 26.

H. št. 4 — vlož. št. 386 Majstrova ul. 26
1943 (d.) Marija, Romana, Natalija in Bojana Polak vsaka do četrtine.

H. št. 6 — vlož. št. 389 Majstrova ul. 24
1951 (d.) hči Pirnat Zdenka; — 1955 (k. p.) Zupanc Elizabeta, Šmarca 87.

H. št. 7 — vlož. št. 395 Majstrova ul. 22
1954 (k. p.) Cindrič Leopold in Alojzija vsak do polovice; — 1960 (k. p.) dr. Kern
Maksim, zdravnik v Ljubljani, Hermina, Ivan, Aneta in Jamnik Uršula vsak do
ene petine.

H. št. 8 — vlož. št. 396 Majstrova ul. 20
1922 (izr. p.) Hudobilnik Josipina; — 1958 (izr. p.) Dobrovoljc Nada r. Hudobilnik.

H. št. 9 — vlož. št. 281 Novi trg 1
1950 Beč Frančiška; — 1964 (k. p.) Alojz Hočevnar iz Buča.

H. št. 10 — vlož. št. 397 Novi trg 2
1950 (d.) Deisinger Srečko.

H. št. 5, 11 — vlož. št. 389
Glej hišno štev. 6, Majstrova ul. 24. Tu je bila stara Pirnatova hiša, med obema
vojnama gostilna. Med okupacijo so jo podrli leta 1941, ker je stiskala cesto v zelo
ozek prehod.

NOVI TRG

H. št. 1 — vlož. št. 272 in 1387 Novi trg 8
1951 (k.p.) Poljanšek Milan in Marija r. Matjan vsak do polovice; — 1954 (k. p.)
Osolnik Franc in Agata vsak do polovice.

H. št. 2 — vlož. št. 274 in 1313 Novi trg 9
1930 (d.) Fajdiga Ivanka r. Weiss; — Popravek: 1954 (k. p.) Poljanšek Milan in
Marija r. Matjan vsak do polovice.

- H. št. 3 — vlož. št. 275 Novi trg 10
1947 (d.) Ponikvar Slavko.
- H. št. 4 — vlož. št. 277 Novi trg 12
1954 (izr. p.) Pibernik Jože iz Suhadol in Vida r. Jeretina vsak do polovice.
- H. št. 6 — vlož. št. 283 Novi trg 14
1914(dar.) Zika Marija r. Vegh na polovici, Zika Ivan in Josip vsak do ene četrtine; — 1961 (d.) Zika Ivan in Josip vsak do ene četrtine na polovici Zika Marije.
- H. št. 7 — vlož. št. 285 Novi trg 15
1939 (k. p.) Hribar Angela.
- H. št. 8 — vlož. št. 286 Novi trg 20
1927 (d.) Plahutnik Antonija r. Šinkovec na celi hiši; — 1956 (d.) Plahutnik Anton.
- H. št. 15 — vlož. št. 310 Novi trg 37
Popravek: Leta 1955 navedeno pod h. št. 9. Prvotno je bila tu hiša, ki so jo proti koncu stoletja prezidali v gospodarsko poslopje. Sedanji gospodar je gospodarsko poslopje spet prezidal v hišo. 1948 (d.) Benkovič Albin.
- H. št. 10 — vlož. št. 291 Novi trg 25
1942 (d.) Pirš Mihael na celi hiši; — 1962 (izr. p.) Pirš Mihael ml.
- H. št. 17 — vlož. št. 309 Novi trg 24
Rojstna hiša književnikov Alojza, Josipa in Ivana Benkoviča.
1932 (izr. p.) Benkovič Ivan.
- H. št. 18 — vlož. št. 318 Novi trg 17
1935 (k. p.) Pirc Anton; — 1964 (izr. p.) Pirc Ljubica r. Franc do polovice.
- H. št. 20 — vlož. št. 320 Novi trg 13
1946 (odl.) dr. Benkovič Ivo; — 1955 (dar.) Senica Joško Domžale in Senica Ljudmila Ljubljana vsak od polovice; — 1961 (k. p.) Vrhovnik Vido Tunjice 22 b in Angela roj. Trobevšek, Koželj Peter in Dana r. Vrhovnik vsak do ene četrtine; — 1964 (k. p.) Trobevšek Pavel in Marija r. Stele vsak do polovice. Gospodarsko poslopje prezidano kot hiša štev. 13 a (k. p.) Vjenček Lado in Neža r. Brlec vsak do polovice.
- H. št. 5 — vlož. št. 282 Novi trg 12
Popravek: Ta hiša je 1955 po pomoti vpisana kot h. št. 25.
1937 (k. p.) Ponikvar Gabriela po tri četrtine in Danica eno četrtino; — 1960 (k. p.) Pestotnik Janez in Marija r. Omahna vsak do polovice.

DODATEK

V Novem trgu so bile pod križko gosposko sledeče hiše s starimi hišnimi številkami: št. 9, 23, 24, 25 in 27. Hišna številka 19 je bila pod dominijem cerkve v Volčjem potoku, hiša št. 28 pa pod graščino spodnje Perovo. Te imajo zdaj nove številke.

H. št. 9 — vlož. št. 290 Novi trg 22

Rojstna hiša pesnika Franceta Balantiča (1921—1943)
1859 (d.) Balantič Jakob; — 1889 (izr. p.) Balantič Jože; — 1931 (izr. p. in d.) Korošec Anton in Terezija r. Balantič vsak do polovice; — 1963 (d.) Vodlan Ivana do tri štiriindvajsetine, Korošec Ivan do pet štiriindvajsetin, Korošec Anton in Milan vsak do osem štiriindvajsetin.

H. št. 23 — vlož. št. Novi trg 32
To je stara domačija Benkovičev. Sedanji lastnik je Jeglič Anton.

H. št. 24 — vlož. št. 327 Novi trg 29
1923 (d.) Pirc Julij.

H. št. 25 — vlož. št. 924 Novi trg 5
Logarska hiša na Starem gradu. Družbena lastnina, up. organ Gozdno gospodarstvo Ljubljana.

H. št. 27 — vlož. št. 332 Novi trg 30
1939 (d.) Ovcin Alojzija in Terezija vsaka do polovice.

H. št. 10 — vlož. št. 319 Novi trg 16
1925 (k. p.) Belec Marija; — 1959 (izr. p.) Belec Lovro.

H. št. 28 — vlož. št. 1076 Novi trg 28
V prejšnjem stoletju skupno z lastništvom hiše štev. 34, zdaj Novi trg št. 26, znana izdelovalnica mizarskega kleja, ki je kot ena najstarejših kamniških obrti obratovala do prve svetovne vojne. Zadnja lastnica obrti je bila Pirš Jožefa.
1959 (d.) Rosec Kristina in Rosec Alojzija r. Birk vsaka do polovice.

ŠUTNA

H. št. 1 — vlož. št. 401 Parmova ul. 5
1936 (d.) Klemen Franciška iz Ljubljane; — 1960 (k. p.) Bergant Maks, umet. rezbar.

H. št. 2 — vlož. št. 402 Sadnikarjeva ul. 2
1934 (dr.) Bergant Hubert iz Podgorja; — 1960 (nac.) Poslovni prostori in skladišče v pritličju družbena lastnina, upravni organ občina Kamnik.

H. št. 3 — vlož. št. 408 Kidričeva ul. 1
1954 (izr. p.) Repanšek Stefan.

- H. št. 4 — vlož. št. 411 Kidričeva ul. 3
 1943 (izr. p.) Adamič Betka; — 1957 (d.) Adamič Anton, Kranj; — 1960 (k. p.)
 Benkovič Marija, Kamnik.
- H. št. 5 — vlož. št. 90 Kidričeva ul. 5
 1949 (ur.) Splošno ljudsko premoženje; — 1957 (menjalna pogodba) Orel Dušan.
- H. št. 6 — vlož. št. 412 Kidričeva ul. 7
 1913 (izr. p.) Karba Ana r. Močnik, žena lekarnarja; — 1961 (d.) m. ph. dr. Karba
 Dušan.
- H. št. 8 in 9 — vlož. št. 413 Kidričeva ul. 9
 1921 (izr. p.) Koželj Maks, akad. slikar; — 1956 (d.) Koželj Albina; — 1963 (d.)
 Koželj Aleš.
- H. št. 10 — vlož. št. 414 Kidričeva ul. 11
 1947 (d.) Čeh Marija; — 1956 (d.) Čeh Stanislav.
- H. št. 11 — vlož. št. 416 Petruškova ul. 1
 1953 (k. p.) Winter Angela; — 1961 (k. p.) Rihter Ivan in Marija r. Poznič iz Du-
 plice vsak do polovice.
- H. št. 12 — vlož. št. 417 Kidričeva ul. 13
 1948 (izr. p.) Aparnik Borut in Marinka, vsak do polovice.
- H. št. 13 — vlož. št. 418 Kidričeva ul. 15
 1947 (d.) Novak Ana in Marija; — 1958 (d.) Novak Ana tudi na polovici Novak
 Marije; — 1959 (k. p.) Splošno ljudsko premoženje, upravni organ Industrijski
 kombinat »Svit« v Kamniku.
- H. št. 14 — vlož. št. 419 Kidričeva ul. 17
 1954 (izjava) Partizan Slovenije; — 1959 (odlok) Družbena lastnina, upravni organ
 občina Kamnik.
- H. št. 15 — vlož. št. 422 Kidričeva ul. 19
 1921 (k. p.) Peterlin Franc, čevljar in Marija r. Pretnar, vsak do polovice; — 1957
 (d.) Peterlin Marija ml. na polovici Peterlin Marije; — 1964 (d.) Peterlin Marija,
 Kamnik, Turk Terezija r. Peterlin v Idriji in Hrovat Franciška r. Peterlin v Porto-
 rožu vsaka do ene šestine na polovici Peterlin Franca.
- H. št. 16 — vlož. št. 428 Kidričeva ul. 25
 Rojstna hiša pesnika in generala Rudolfa Majstra (1874—1934)
 1920 (d.) župnijska cerkev v Kamniku; — 1957 (zak. poprava lastnikovega imena)
 Rim-kat. župnijstvo v Kamniku.
- H. št. 19 — vlož. št. 431 Kidričeva ul. 29
 1948 (dar. p.) Aparnik Emilija.

- H. št. 20 — vlož. št. 432 Kidričeva ul. 31
1951 (dar.) Žargi Marija r. Weibl; — 1963 (k. p.) Bernot Marjan in Valentina iz
Zg. Palovič 4., vsak do ene polovice.
- H. št. 21 — vlož. št. 972 Kidričeva ul. 33
1916 (k. p.) Sadnikar Josip — Nikolaj, viš. okr. živinozdravnik; — 1953 (d.) MU
dr. Sadnikar Niko.
- H. št. 23 — vlož. št. 6 Kidričeva ul. 58
1939 (d.) Slevce Ana r. Jerin iz Kamnika.
- H. št. 24 — vlož. št. 440 Kidričeva ul. 56
1947 (d.) Trbižan Marija; — 1966 (dar.) ing. Trbižan Milan in Marija r. Reven vsak
do polovice.
- H. št. 25 — vlož. št. 442 Kidričeva ul. 54
1938 (d.) Lap Vinko, vrtnar, padel 31. 1. 1944 kot talec; — 1957 (d.) Lap Draga,
Marija, Mihael in Avgust do četrтинke.
- H. št. 26 — vlož. št. 444 Kidričeva ul. 52
1952 (d.) MU dr. Premrov Bogdan.
- H. št. 27 — vlož. št. 445 Kidričeva ul. 50
1923 (izir. p.) Molka Viktor v Ljubljani; — 1956 (k. p.) Gjurin Frančiška r. Rostan
iz Kamnika.
- H. št. 28 — vlož. št. 446 Kidričeva ul. 48
1944 (d.) Schleicher Antonija r. Flerin.
- H. št. 29 — vlož. št. 447 Kidričeva ul. 46
1947 (d.) Grčar Frančiška r. Rabič.
- H. št. 31 — vlož. št. 452 Kidričeva ul. 42
1945 (zak.) Dr. Trampuž Franc, odvetnik.
- H. št. 32 — vlož. št. 464 Kidričeva ul. 40
1949 (ur.) Splošno ljudsko premoženje, upravni organ občina Kamnik.
- H. št. 35 — vlož. št. 473 Kidričeva ul. 34
Popravek: Prvi lastnik je Jakob Frančišek Zupan, organist in skladatelj prve slo-
venske opere Belin; — 1952 (d.) Bombač Dušan, Kamnik.
- H. št. 37 — vlož. št. 474 Kidričeva ul. 30
1954 (k. p.) Tajč Jože, čevljarski mojster in žena Ivanka vsak do polovice.

- H. št. 38 — vlož. št. 475 Kidričeva ul. 28
 1943 (d.) Janko Alfred; — 1964 (k. p.) Širca Alojz in Mav Marija vsak do polovice;
 — 1966 (dar.) Širca Natalija r. Hrast na polovici Širca Alojza.
- H. št. 39 in 85 — vlož. št. 477 Kidričeva ul. 26
 1940 (d.) Klemenčič Friderik, padel 31. 1. 1944 kot talec; — 1957 (d.) Klemenčič
 Mila r. Sitar; — 1964 (k. p.) Splošno ljudsko premoženje, upravni organ Trg.
 podj. »Kočna« Kamnik.
- H. št. 40 — vlož. št. 479, 867 in 1361 Kidričeva ul. 24
 1948 (zak.) Splošno ljudsko premoženje; 1955 (k. p.) Kmetič Stanka, frizerka.
- H. št. 41 — vlož. št. 490 Kidričeva ul. 22
 1927 (d.) Kraut Ana r. Grašek; — 1958 (d.) ing. Kraut Bojan, Ljubljana in Anica
 r. Kumer vsak do polovice.
- H. št. 42 — vlož. št. 491 Kidričeva ul. 20
 Rojstna hiša Franca Peterlina-Petruške (1879—1938) in Alojzija Peterlina Batoga
 (1872—1943)
 1947 (d.) Klobučar Terezija, r. Peterlin; — 1955 (d.) Klobučar Frančiška in Klobu-
 čar Danilo, vsak do polovice.
- H. št. 43 — vlož. št. 496 Kidričeva ul. 18, 18 a
 1944 (d.) Bavdek Marija r. Kladva in Kladva Ema, vsaka do polovice; — 1960 in
 1961 (nac.) Družbena lastnina: poslovni prostori v hiši št. 18 in priročno skladišče
 v hiši na dvorišču št. 18 a.
- H. št. 44 — vlož. št. 497 Kidričeva ul. 16
 1946 (izr. p.) Potokar Viktor; — 1965 (d.) Potokar Miran v Ljubljani, Pirc Majda
 r. Potokar in Carič Nada r. Potokar, vsak do ene tretjine.
- H. št. 45 — vlož. št. 498 Kidričeva ul. 14
 1945 (zak.) hiša usmiljenih sester družbe sv. Vincencija Pavelskega; — 1957 (zak.)
 poprava lastnikovega imena) Rim.-kat. samostan usmiljenk Vincencija Pavelskega
 zagrebške centrale v Kamniku; — 1960 (nac.) Družbena lastnina: poslovni prostor
 s skladiščem, upravni organ Občina Kamnik.
- H. št. 46 — vlož. št. 504 Kidričeva ul. 12
 1951 (d.) Šemrov Vilma r. Golob.
- H. št. 47 — vlož. št. 505 Kidričeva ul. 10
 1939 (k. p.) Matjašič Marija r. Omerza, zdravnikova vdova.
- H. št. 48 — vlož. št. 508 Kidričeva ul. 8
 1947 (izr. p.) Murn Ivan in Ivana r. Petek vsak do polovice; — 1965 (d.) Murn

Ivanka, Capuder Zdenka r. Murn na Dunaju, Heričko Ana r. Murn v Dobrunjah in Koritnik Mara r. Murn v Kamniku vsak do ene osmine na polovici Ivana Murna.

H. št. 49 — vlož. št. 509 Kidričeva ul. 6
1935 (dr.) Adamič Alojzij, vrvarski industrialec v Ljubljani; — 1958 (d.) Adamič Helica v Ljubljani; — 1959 (d.) Svetlin Lucija, Janez in Mirko iz Podgorja 58, vsak do ene tretjine.

H. št. 50 — vlož. št. 511 Kidričeva ul. 4
1919 (d.) Tončič Marija r. Smolnikar; — 1958 (d.) Tončič Anica in Tončič Ema, vsaka do polovice

H. št. 51 — vlož. št. 514 Kidričeva ul. 2
1940 (izr. p.) Osole Vincencija.

H. št. 52 — vlož. št. 515 Kolodvorska ul. 1
1925 (d.) Janežič Anton, trgovec.

H. št. 54 — vlož. št. 520 Parmova ul. 8
Rojstna hiša Franca Pirca (1785—1880), sadjarja, misionarja in kolonizatorja v Ameriki.
1932 (izr. p.) Cuzak Janko; — 1967 (d.) žena Cuzak Štefanija.

H. št. 55 — vlož. št. 529 Parmova ul. 6
1934 (k. p.) Kordič Marija r. Cvern.

H. št. 56 — vlož. št. 503 Trg svobode 4
1945 (zak.) hiša usmiljenih sester družbe sv. Vincencija Pavelskega; — 1957 (zak. poprava lastnikovega imena) Rim.-kat. samostan usmiljenk Vincencija Pavelskega zagrebške centrale v Kamniku.

H. št. 58 — vlož. št. 532 in 1084 Parmova ul. 13
1944 (d.) Zupanc Frančiška r. Prelesnik; — 1956 (d.) Zupanc Franc in Zupanc Terezija, vsak do polovice.

H. št. 62 — vlož. št. 530 in 540 Parmova ul. 9
1929 (k. p.) Knaflič Anton; — 1958 (d.) Knaflič Frančiška r. Tomšič; — 1963 (k. p.) Družbena lastnina, upravni organ Občina Kamnik.

H. št. 63 — vlož. št. 545 Parmova ul. 15
1954 (izr. dar. p.) Kolman Alojzija in Marija; — 1964 (dar.) Steklasa Anica do ene polovice; — 1966 (dar.) Steklasa Mihaela r. Kolman do ene polovice na polovici Kolman Marije; — 1966 Steklasa Mihaela r. Kolman na četrtinki Kolman Marije.

H. št. 66 — vlož. št. 547

Petruškova ul. 3

1927 (d.) Potočnik Marija r. Brezec.

H. št. 70 — vlož. št. 959

Parmova ul. 17

1930 (d.) Vivoda Marija; — 1953 (d.) Vivoda Anton in Vivoda Milena, vsak do polovice.

H. št. 71 — vlož. št. 560

Parmova ul. 19

1953 (k. p.) Hribar Franc; — 1964 (dar.) Hribar Pavla r. Berlic do polovice.

H. št. 78 — vlož. št. 719

Parmova ul. 1

1935 (izr. p.) Cerar Vilko, urar; — 1964 (d.) Cerar Olga in Cerar Marta, vsaka do polovice.

H. št. 81 — vlož. št. 31

Parmova ul. 3

Hiša in usnjarske delavnice

Pri tej hiši je pravilen red lastnikov: 1884 (—) Slakar Marija; — 1886 (k. p.) Jereb Anton, usnjar; — 1937 (d.) Majdič Minka r. Jereb; — 1964 (k. p.) Splošno ljudsko premoženje, upravni organ Tovarna usnja, Kamnik.

*

V tem letu je bilo še več posestnih sprememb, ki jih pa nismo mogli zabeležiti v našem seznamu, ker niso še zavedene v zemljiški knjigi. Gotovo se bo v naslednjih letih pokazala potreba po novem dodatku, kakor bi bilo tudi želeti, da bi v seznamu vključili še ostale hiše v ožjem delu mesta.

JOSIP OGRINEC, ZAČETNIK SLOVENSKE IN JUGOSLOVANSKE ŠAHOVSKE KNJIŽEVNOSTI

Ivan ZIKA

V dodatku k obširnemu prikazu življenja in dela Josipa Ogrinca, ki ga je v V. Kamniškem zborniku 1959, str. 86—157 objavil prof. Miloš Christof, sem na str. 158 omenil, da je bilo Ogrinčevo ime tudi v tesni povezanosti z zgodovino šahovske igre med Slovenci. K skromnim, nezanesljivim in ne dovolj preverjenim podatkom sem dodal željo, da bi bilo prav, če bi podrobneje preučili Ogrinčevo šahovsko delovanje in mu odredili mesto v naši šahovski zgodovini.

Prav zaradi te opombe sem začel preučevati šahovske vire in sestavljati našo šahovsko zgodovino. Zbral sem obširno dokumentacijo, od katere je bilo v našem tisku objavljenih le nekaj drobcev. Iz zbranega gradiva pa izhaja ugotovitev, da je Josip Ogrinec začetnik in utemeljitelj slovenske in obenem jugoslovanske šahovske književnosti. Zato moramo navedbe o Ogrincu šahistu dopolniti z novimi ugotovitvami, da bo slika o Josipu Ogrincu, ki jo je prvi objavil Kamniški zbornik, popolna.

Kdaj je šahovska igra na Slovenskem postala znana in kje so bila prva šahovska omizja, ki so gojila šah kot družabno igro in dobrodošlo razvedrilo, bo zdaj težko ugotoviti. Znano pa je, da se je v Ljubljani zanimanje za to družabno igro močno dvignilo v dobi, ko so se v časopisih in ilustriranih revijah pokazale prve šahovske rubrike. Izobraženci, ki so študirali v Gradcu in na Dunaju, pa so se tam seznanili s šahom, so ga potem širili v domovini, prav tako pa tudi drugi uradniki, ki so prihajali službovat v Ljubljano. Brez dvoma so tudi v internatih in semeniščih igrali šah. Čbeličar Jurij Grabner je za časa svojih študij na Dunaju postal navdušen šahist. Ko je bil l. 1852 do 1862 prefekt v ljubljanskem Alojzijevišču, je učil gojence igrati šah in jih navajal reševati probleme. Njegov najboljši učenec je bil Josip Ogrinec. Prav tako pa je navduševal svoje učence za šah prof. Benedikt Knapp (1824—1904),

*Josip Ogrinec
leta 1867 na Dunaju*

doma iz Schwaza pri Innsbrucku na Tirolskem, ki je po kratkem službovanju v Trstu in na Reki prišel leta 1859 na gimnazijo v Ljubljano in tu poučeval polnih 13 let do leta 1872, nato pa je bil do 1894 ravnatelj nižje gimnazije v Kočevju. Prof. Knapp je svojim dijakom priporočal šahovsko igro, jim posredoval šahovsko literaturo in jih navajal k sestavljanju problemov. V Domu in Svetu 1890 str. 213 piše zgodovinar Josip Benkovič o Ogrincu: Najljubša igra mu je bila šah, katero je prof. Knapp gorko priporočal. Tudi prof. Edvard Glančnik, maturant ljubljanske gimnazije leta 1857, je bil navdušen šahist.

Delež, ki ga ima prof. Knapp pri vzgoji prvega rodu slovenskih šahistov, je prav znaten. Štirje njegovi učenci so se proslavili kot šahovski problemisti in močni igralci v praktični igri: Josip Ogrinec, Ivan Kos, Karl Pajer in Gotfrid Fridrich (od 1887—1900 okrajni glavar v Kamniku). Z njimi sta drugovala apotekar Robert Braune in Karl Seitz, poleg Kosa najslavnejša problemska mojstra iz naših krajev. Turnirjev, medklubskih in medmestnih

dvobojev takrat seveda ni bilo, da bi se napredek v praktični šahovski igri izražal na tabelah in bil zabeležen v tisku. Edino področje, kjer so šahisti na zunaj lahko uveljavili svojo šahovsko dejavnost, so bile problemske rubrike v časopisih in pa strokovni šahovski listi.

Prvi problem je iz Ljubljane poslal v šahovski mesečnik Deutsche Schachzeitung Robert Braune leta 1863, že naslednje leto pa se je vključil med stalne sotrudnike Ivan Kos, ki je pošiljal svoje probleme v Deutsche Schachzeitung in v Illustrierte Zeitung Leipzig, ker noben avstrijski časopis takrat ni imel stalne šahovske rubrike.

Navdušena šahista Josip Ogrinec in Ivan Kos, ki sta študirala na Dunaju, sta si prizadevala, da bi tudi Slovenci dobili strokovni pouk v šahu in stalno šahovsko rubriko v kakem glasilu. Josip Ogrinec, ki je bil s svojimi leposlovnimi prispevki v tesnih zvezah z Antonom Janežičem, izdajateljem in urednikom Slovenskega Glasnika, ki je izhajal v Celovcu, tiskala pa ga je Blaznikova tiskarna v Ljubljani, je nagovarjal Janežiča, da uvede v svojem listu tudi šahovsko rubriko. Janežič je končno privolil. Ogrinec in Kos sta sestavila slovensko šahovsko izrazoslovje, Blaznikova tiskarna pa je oskrbela lepe šahovske diagrame.

Prva šahovska rubrika pri Slovencih

Prvič je izšla šahovska rubrika v tretji številki Slovenskega Glasnika dne 1. marca 1868 na str. 119 in 120. Sourednika Ivan Kos in Josip Ogrinec sta v njej naznanila program, podala slovensko šahovsko izrazoslovje ter pozvala slovenske šahovske komponiste, da sodelujejo s prispevki v šahovski rubriki. Takole sta predstavila šahovsko rubriko bralcem:

ŠAH — Vredujeta I. Kos in J. Ogrinec

Glasnikovo vredništvo nam je blagovolilo prepustiti v Slovenskem Glasniku predalček, da vvrstimo vanj šah. Prostora nam manjka, da bi koj to pot — zgodilo se bode po priložnosti — obširniše slavili le-to krasno in plemenito igro, ktorej vsi šaholjubi priznavajo mesto sredi igre in umetnosti. Njena starodavnost, kakor to, da se je vsem omikanim narodom tolikanj prikupila, da so jo sprejeli v svoja slovstva, priči ste nam dovolj govoreči o visokej ceni šaha. Namen naš tu je, da z vsacim listom poklanjamo Slovenskega Glasnika bralcem in kolikor toliko že izurjenim igralcem šaha vsakokrat kako nalogo, semtertje tudi kako zanimivo igrano partijo: Da se reševaje jo, zabavljajo, bistre si um ter tako na poduk in korist kratkočasijo v prostem času. In ker smo prepričani, da se igralec rajši z večjim veseljem

in vspehom poprijema enoličnih, mimo prezamotanih in v mnogih potezah šele rešilnih nalog, skrbeti hočemo, da tudi v tem zapored ustrezamo. S časom hočemo podati tudi pravila, ktera pri igranju šaha veljajo v obče; tokrat obzira se, da pišemo igralcem, ki vedo za vrednost, tek in stališ posameznih znamenj (figur), sploh, da igrati umé, naznanjamo samo terminologijo in nekatere najpotrebniše znake, po katerih naj se bodo slovenski šaholjubi hoteli porazumevati z nami. Pomenjalo nam bude:

K, kralja	— znači, da se določno vzame, n. pr.
D, damo, devico (kraljico)	Sg1 — f3;
T, trdnjavo (turn)	:, znači da se vzame;
L, lovca, letalca	+, da se napove šah
S, skakalca, (konjiča)	±, mat
k, kmeta	o—o malo in o—o—o veliko rošado.

*

Kakor nam na naslednji strani prikazuje faksimile tega povzetka, sta mlada visokošolca Ivan Kos in Josip Ogrinec resno zastavila šahovsko rubriko v Slovenskem Glasniku. Hotela sta podati Slovencem tudi prvi strokovni pouk v šahu. (Ta naloga bi verjetno ostala Ogrincu, ker je Kos leta 1870 odšel v Rusijo in ostal v Petrogradu do svoje smrti leta 1907).

Prva naloga

Postavil J. Ogrinec (glej faksimile s strani 120 Slovenskega Glasnika)
Listnica šahova. Imena onih, ki bodo rešili nalogo, razglašala se bodo po razmeri prostora. Naloge zložene v našo svrho, bodo se rade sprejemale, da se pregledajo in, če so pripravne odobre za natis. V ta namen naj se rešitelji, kakor skladatelji blagovole obračati na vrednika, pod naslovom: Ivan Kos, Fleischmarkt, 4, 3. Stg. I St. Wien.

*

V četrti številki Slovenskega Glasnika sta na str. 106 dva Kosova problema, v peti številki pa je na str. 200 spet Ogrinčev problem:

Četrta naloga

Postavil J. Ogrinec

Beli: Kb2, Ta8, Sd3, Se3, ke5

Črni: Ka4, ka5.

Beli vleče in naredi v treh potezih mat.

cem šaha vsakikrat kako nalogo, sém ter tje tudi kako zanimivo igrano partijo: da se, reševajo jo, zabavljajo, bistré si um ter tako na poduk in korist kratkočasijo v prostem času. In ker smo prepričani, da se igralec rajše, z večim veseljem in vspehom poprijema enoličnih, mimo prezamotanih in v mnogih potezih še le rešilnih nalog, skrbeti hočemo, da tudi v tem zapored ustrezamo. — S časom hočemo podati tudi pravila, ktera pri igranju šaha veljajo v obče; tákrat, obsiraje se, da pišemo igralcem, ki vedó za vrednost, ték in stališ posameznih znamenj (figur) sploh, da igrati umé, naznanjamo samo terminologijo in nekatere najpotrebniše znake, po katerih naj se bodo slovenski šaholjubi hoteli porazumevati z nami. Pomenjalo nam bude:

K, kralja.

D, damo, devico (kraljico).

T, trdnjavo (turn).

L, lovca, letalca.

S, skakalca, (konjiča).

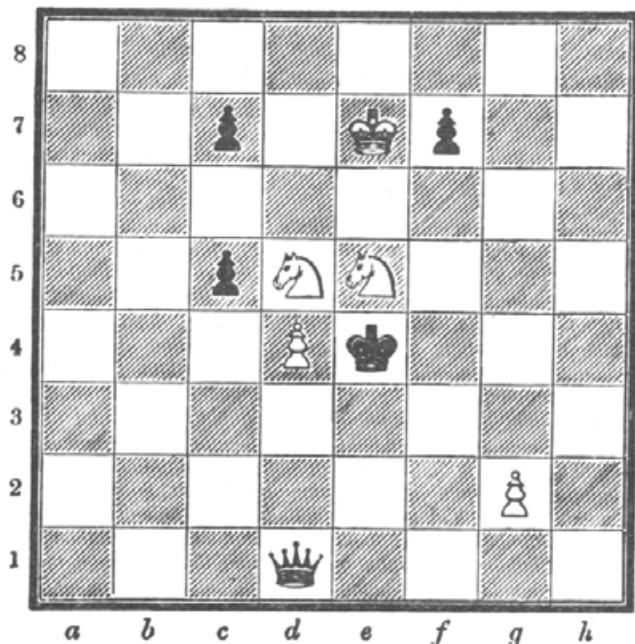
k, kmeta.

— znači, da se določno, n. pr. S g 1 — f. 3, ∞, da se kakorkoli vleče, ♔, da se vzame; †, da se napové šah, ‡ mat; 0-0 malo in 0-0-0 veliko rošado.

1. naloga.

Postavil J. Ogrinec.

Črni.

Beli.

Beli vleče in naredi v treh potezih mat.

Listnica šahova. Imena ónih, ki bodo rešili nalogo, razglašala se bodo po razmeri prostora. Naloge, složene v našo svrho, bodo se radi sprejemale, da se pregledajo in, če so pripravne, odobré za natis. V ta namen naj se rešitelji, kakor skladatelji blagovolé obračati na vrednika, pod naslovom: Ivan Kos, Fleischmarkt, 4, 3. Stg. I. St. Wien.

Vrednje in na svitlo daje: **A. Jonežič** v Celovcu, tiska pa **J. Blaznik** v Ljubljani.

Anton Janežič je s šesto številko, v kateri tudi ni več šahovske rubrike niti rešitev prvih štirih slovenskih šahovskih nalog, prenehal izdajati Slovenski Glasnik.

Škoda je zares, da je Slovenski Glasnik prenehal izhajati potem, ko je objavil samo 4 šahovske probleme, 2 Ogrinčeva in 2 Kosova. Kasneje bi Glasnik objavil imena reševalcev in morda tudi kakšen problem mladih šahistov, katerih dela niso mogla prodreti v okvir uglednih šahovskih rubrik ali listov.

Šele čez 17 let se je v Ljubljani pojavila nova šahovska rubrika. Uvedel jo je Ljubljanski Zvon leta 1885, urejeval pa jo je Janko Kalan, davčni nadzornik v Velikih Laščah. Urednik Kalan je ponovno ponatisnil oba Kosova problema iz Slovenskega Glasnika s pripombo, da je Glasnik prenehal izhajati pred objavo rešitve (Ljubljanski Zvon 1885, str. 128, 192, 256, 320). V naslovu navaja, da je obe šahovski nalogi sestavil Ivan Kos v St. Peterburgu, čeprav bi bilo pravilno, da bi napisal v Ljubljani. Objavil je tudi rešitev obeh problemov, vendar drugi Kosov problem ni bil originalen, ker je bil že natisnjen prej v *Illustrierte Zeitung*.

Urednik šahovske rubrike v Ljubljanskem Zvonu Janko Kalan Ogrinčevih problemov iz Slovenskega Glasnika sploh ne omenja. Zakaj, vemo iz njegovih pisem uredniku Ljubljanskega Zvona, Franu Levcu (Kalanova pisma, NUK, pismo z dne 20. februarja 1885): Kosova naloga je druga in zadnja, katero prinašam po Slovenskem Glasniku, kajti obe Ogrinčevi nalogi, ki sta tudi v njem natisnjeni, sta napačni.

Seveda pa Kalan ni imel prav. Verjetno se je premalo poglobil v oba Ogrinčeva problema, da ju ni mogel rešiti. Menil je zato, da sta napačna. Škoda, da ni vprašal za nasvet svojega soseda, kočevskega lekarnarja Roberta Brauneja. Potem bi Ogrinčeva problema že takrat prišla do veljave. Urednik šahovske rubrike v Zvonu pa tudi ni vedel, da je bil prvi Ogrinčev problem iz Slovenskega Glasnika ponatisnjen 2. maja 1868 v *Illustrierte Zeitung Leipzig* kot problem št. 1188. Tudi rešitev je bila objavljena: 1. Sc6 K × d5, 2. Db3 + Kc6, 3. d5 mat (2... Ke4, 3. Df3 mat) ali 1... Kf5, 2. Dh5 + itd.). Problem je torej popolnoma pravilen, zato mu je tudi dala priznanje ugledna nemška ilustrirana revija s tem, da ga je uvrstila v svojo šahovsko rubriko, ki je bila takrat brez dvoma najboljše urejevana na evropski celinei.

Ta problem pa ima svoje pomembno mesto tudi v zgodovini slovenskega in jugoslovanskega šaha. Šahovska rubrika v Slovenskem Glasniku iz leta 1868 pod Kosovim in Ogrinčevim uredništvom s slovenskim šahovskim izrazoslovjem je prva šahovska rubrika ne samo pri Slovencih, ampak sploh na

slovenskem jugu. Ogrinčev prvi problem pa je tudi prvi problem, ki so ga natisnili na današnjem jugoslovanskem ozemlju. Tako je pisatelj Josip Ogrinec začetnik slovenske in obenem jugoslovanske šahovske književnosti.

*

Tudi drugi Ogrinčev problem iz Slovenskega Glasnika je prav tako pravičen, rešitev pa ni tako enostavna: 1. Ta7 Kb5, 2. Tb7 + Kc6, 3. Lg2 mat. Če se v drugi potezi črni kralj umakne na a4 ali a6, sledi mat s 3. Sc5. Ta rešitev pa je čakala skoro 100 let na svojo prvo objavo. Prvič jo je ponatisnilo DELO, Ljubljana 13. januarja 1963.

Problemski mojster ing. Nenad Petrović iz Zagreba, predsednik problemske komisije pri vrhovni mednarodni šahovski organizaciji FIDE in urednik njenega službenega glasila »Problem«, je v št. 87—90 te revije, aprila 1963 objavil življenjepis Kosa in Ogrinca ter faksimile Ogrinčevega prvega problema iz Slovenskega Glasnika s poudarkom, da se s šahovsko rubriko v Slovenskem Glasniku leta 1868 s slovenskim šahovskim izrazoslovjem in z Ogrinčevim prvim problemom začenja jugoslovanska šahovska književnost. Tako je tudi pred svetovno šahovsko javnostjo Ogrinec dobil zasluženo priznanje.

Oba Ogrinčeva problema pa je ing. Petrović, ki je danes eden vodilnih svetovnih problemskih mojstrov, takole ocenil: Oba problema šahista Josipa Ogrinca sta korektna, kvalitetno dobra in težka za reševanje. Vendar je prvi problem boljši in ekonomičnejši.

V prvi izdaji šahovskega letopisa Schachjahrbuch 1892—93, ki ga je sestavil prof. Johann Berger iz Gradca, je v abecednem seznamu 2464 šahistov vseh časov in z vsega sveta na strani 151 omenjen tudi Josip Ogrinec kot sestavljalca šahovskih problemov, ki jih je začel objavljati leta 1867 v Illustrierte Zeitung Leipzig. V letnici je pomota, ker je bil Ogrinčev problem tiskan šele leta 1868. To je tudi edini Ogrinčev problem v Illustrierte Zeitung. Niti prej niti kasneje ne najdemo Ogrinčevega imena v nobeni šahovski reviji ali časopisni šahovski rubriki, tudi med reševalci šahovskih nalog ne. To je čisto razumljivo, saj Ogrinec ni imel denarja niti za najnujnejše življenjske potrebe. Zato je tudi Kos prevzel dopisovanje v šahovsko rubriko Slovenskega Glasnika. Berger v svojem obširnem letopisu ne omenja šahovske rubrike v Slovenskem Glasniku, v drugi izdaji letopisa 1899—1900 pa obžaluje, da mu nihče ni poslal življenjskih podatkov o Josipu Ogrincu.

*

Žal sta ohranjena samo dva Ogrinčeva šahovska problema. Vendar pa vemo iz ustnega izročila in pisem, da se je vse do prerane smrti poglobljajal v šah, izpisoval probleme iz raznih šahovskih rubrik in sestavljal lastne

šahovske naloge. V šahu je našel veliko zadovoljstva in prijetnega razvedrila.

Svoji trpki usodi se pisatelj Josip Ogrinec tudi v šahu ni mogel izogniti. Njegova dva problema iz Slovenskega Glasnika sta morala malo manj kot 100 let čakati na objavo rešitve v slovenskem jeziku, potem ko ju je Ljubljanski Zvon leta 1885 omalovažujoče obšel .

Prav tako kot književna je propadla tudi njegova šahovska zapuščina. En del se je izgubil v Kamniku ali pa je zgorel na podstrešju rojstne hiše v Podgorju pri požaru leta 1908, drugi del pa je propadel v Vinkovcih. Nihče od sorodnikov ali prijateljev se ni zanimal za njegovo zapuščino, pa tudi poizvedovanja po osvoboditvi so ostala brez uspeha.

Na spominski plošči, ki so jo odkrili na rojstni hiši v Podgorju 10. septembra 1961, je vklesano, da je bil Ogrinec pisatelj in šahist. Josip Ogrinec je tako počastitev zaslužil. Zaoral je prvo skromno brazdo v šahovsko ledino na domačih tleh in postavil v domačem jeziku prvi pisani mejnik za svetlo pot, po kateri je krenil jugoslovanski šah do samega vrha olimpijskih odličij med najboljšimi šahisti sveta.

ŠE O KNEŽJI MIZI V DOLINI KAMNIŠKE BISTRICE

Ivan Zika

Priказu o knežji mizi v dolini Kamniške Bistrice, ki ga je objavil v IX. letniku Kamniškega zbornika 1963 na str. 133—136 ing. Anton Šivic, moram dodati še nekatere ugotovitve, ki naj dopolnijo že poznana dejstva o tem znamenitem, a žal izgubljenem zgodovinskem spomeniku v našem okolišu.

Zaslužni gozdarski strokovnjak ing. Anton Šivic je v dolgi dobi svojega službovanja po svoji poklicni dolžnosti pogosto zahajal v gozdove Kamniških planin. Upravičeno je menil, da je vredno zbrati in rešiti pozabe nekatere podatke o kamniti mizi v Bistriški dolini, ki jo je Valvasor upodobil v svoji »Slavi vojvodine Kranjske«, v prvem zvezku, II. knjigi, XV. poglavju na strani 153. Ta miza je stala na levem bregu Bistrice, v bližini sedanjega transformatorja, kakih 100 korakov južno od znamenitega naravnega mosta Predasla. (Glej sliko v IX. letniku zbornika stran 134).

Samo ugibamo lahko, od kdaj je knežja miza stala na tem mestu, o njeni usodi pa so doslej vsi poznani viri navajali samo nezanesljive podatke. Menim, da bodo naslednje dopolnitve vsaj v glavnem pojasnile marsikaj, kar je v zvezi s to znamenito mizo, ki je pomembna tudi v zgodovini gozdarstva in lova v Kamniških planinah.

Cesar Maksimilijan I. na Gorenjskem

Ing. Šivic navaja, da je Peter v. Radicz v dunajskem gozdarskem strokovnem listu A. Hugo's Jagdzeitung 1881, pisal o lovu zadnjega viteza cesarja Maksimilijana v letu 1514 v gozdovih na Gorenjskem. Za njim je leta 1883 v izvestjih Kranjsko primorskega gozdarskega društva gozdarski strokovnjak Ludovik Dimitz posnel vsebino tega članka s trditvijo, da je cesar Maksimilijan v Kamniški Bistrici obedel pri mizi, ki jo je upodobil Valvasor.

Radicz nima nobenega zanesljivega dokaza, ko povezuje cesarja Maksimilijana s kamnito mizo v dolini Kamniške Bistrice. Nikjer ne najdemo potrdila, da je bil cesar Maksimilijan kdaj na lovu v Kamniški Bistrici, čeprav seveda ne moremo izključiti tudi te možnosti. Po napisu na kamniti mizi v Bistriški dolini pa vemo za trdno, da je na tem mestu leta 1564 obedoval nadvojvoda Karl, česar Radicz in Dimitz v svojih spisih ne omenjata. Tudi Valvasor nič ne pove o napisu na mizi, ampak ugotavlja samo, da tu obedujejo deželni knezi, kadar lovijo visoko divjad.

Po vsej verjetnosti sta se Radicz in Dimitz oslanjala samo na Valvasorjevo ugotovitev in nista poznala zapisa o knežji mizi, ki ga je objavil prof. Franc Richter dne 23. oktobra 1818 v 44. številki ljubljanskega tednika *Laibacher Wochenblatt*. Prof. Richter se je namreč s prijateljem W. v juliju 1818 podal v Kamnik, da si ogleda to zgodovinsko mesto, zraven tega pa je še hotel obiskati knežjo mizo. Svoje vtise in razmišljanja ob pogledu na Kamnik z Žalskega hriba in izlet v Bistrico je nato opisal v ljubljanskem tedniku. Ker je to prvi turistično propagandni spis o Kamniku in o Kamniški Bistrici, hkrati pa zelo zanesljiv vir za podatke o knežji mizi, ga navajam malone v celoti:

Bistriška dolina in tamkajšnja knežja miza

Ena izmed odlik glavnega mesta Kranjske je v tem, da se človek lahko v najkrajšem času poda iz širne ravnice v najljubkejše alpske doline in si tako osveži svoje živce v alpskem zraku in v gorski vodi. Že dolgo sem hotel obiskati zasnežete hribe, ki zapirajo ljubljansko ravnino proti severu, in katere sem vedno imel pred seboj, posebno ob sprehodih po Lattermannovem drevoredu. Staro, v kranjski zgodovini tako znamenito mestece Kamnik, nekdanji nunski samostan v Mekinjah, grobnica Gallenbergov, ki so bili znani in slavni v kranjski zgodovini, so za ljubitelje zgodovine brez dvoma vabljive stvari. Vse to in povrh še vabilo cenjenega P. Eichorna¹ iz Šent Pavla naju je napotilo, da sva se s prijateljem W. znašla na Dunajski cesti, se prepeljala čez Savo in pohitela mimo nasmejanih žitnih polj mestecu Kamniku naproti.

Porečje Bistrice je eden najlepših predelov v deželi. Levo in desno je obilo očesne paše, kot Homec in Križ. Vsa pokrajina se ponuja s prijaznim nasmehom in nas vabi in prevzema s Kamniškimi Alpami v ozadju. Niso minile niti tri ure, ko smo dospeli v živahno gorsko mestece Kamnik. Prijetno nas je tu presenetilo, kako se je narava vključila v gorsko življenje. S hriba Žale se nam nudi v tem koščku zemlje pogled na majhen svet, kjer

najdemo vse ponovno v majhni obliki, kar nam prikazuje veliki svet, in kjer narava nehote skozi stoletja ponavlja veliko bogastvo človeškega hotenja. Naenkrat se ti odpre pogled v globel, katero si je izdolbla Bistrica, globel, obdano z lepimi hribi, od koder zrejo na življenje v mestu prijazni božji hrami poleg razvalin starih gradov, pogled na daljno Bistriško dolino, ki se vije globoko v apnenčevo gorovje, pogled na Sv. Primoža in Mekinje pod seboj. Vse to vzbuja našo fantazijo. V duhu gledamo, kako so se prvi prebivalci naseljevali na tem območju na višjih točkah, kamor ni segala voda; gledamo, kako so mogotci zidali nedostopne gradove, ki so strahovali revne tlačane v dolini; gledamo, kako je pobožni srednji vek postavljajal cerkve in samostane in s tem potrjeval svojo vero Onemu, ki je korakal v mogočnih viharjih čez hrib in dol; gledamo, kako je rasla srenja, se širila in se dokopala z vztrajnostjo do mestnih pravic in skromnega blagostanja.

Prav na kratko vidimo torej tu ves potek človeškega življenja v stoletjih: od časa, ko so se ljudje ukvarjali z živinorejo in nato prešli na poljedelstvo, potem pa, ukvarjajoč se z obema dejavnostima, utemeljili razvoj mestnih obrti, seveda v zvesti pokorščini do mogočnikov na hribih in v veri do Vsemogočnega nad gorami. Vidimo tudi trgovanje med tem malim in velikim svetom in hvalimo usodo, ki je vse to previdno vodila in privedla k srečnemu koncu.

Kakšna pa je bistvena razlika med postankom in rastjo dežel ali držav in med tem majhnim svetom? Dežele se olupšujejo z mesti, mali kraji pa s kajžami; dežele prodirajo skozi gorovja, urejajo struge, postavljajo mostove in gradijo ceste za veliki promet; tu pa uravnava okrajni upravitelj s podporo voljnih občin novo pot, ki naj bi te občine povezala, razstreljuje pečine, ureja strugo potokov in si ustvarja, čeprav ne v svetovni zgodovini, vendar gotovo v tem malem svetu hvaležen spomin...

Ko sva si še ogledala mekinjski samostan, sva naslednji dan poromala k tako imenovani knežji mizi in k izviru Bistrice, ki izvira kake tri ure daleč od Mekinj v bližini gore Grintovec iz več vrelecev. Ta knežja miza je ovalni kamen, 34 palcev dolg, 25 palcev širok in 16 palcev debel in nosi napis: Ao 1564, die 29. aprilis Carol Archidux Austriae hic pransit. (Leta 1564 dne 29. aprila, je avstrijski nadvojvoda Karl tu obedoval). Miza leži na nekem še dokaj prostranem kraju, kjer pridivja Bistrica iz strašne skalne razpoke, s poti, katero si je v stoletjih sama utrla. Divje romantičen je pogled na gorsko reko, ki divja in se peni v globini 30 sežnjev, kipi in pada od skale do skale in se končno prebije iz soteske. Začudeno premišljujemo, kako je mogla voda, komaj četrta ure daleč od svojega izvira izdolbsti več sto sežnjev debelo skalo, da bi si utrla prosto pot v dolino. Tu je torej nadvoj-

voda Karl obedoval, ko je verjetno opoldne počival po lovu na gamse. Prejšnji dan je bil sprejel v Ljubljani poklonitev stanov, o čemer priča poklonitveni naslanjač, ki ga še vedno hranijo v mestni hiši. S svojo prisotnostjo pri knežji mizi je dal nadvojvoda zgodovinsko obeležje temu kraju.

Tu je tudi kraj, kjer so nespametni iskalci zakladov z bajalicami in vsakovrstnimi skrivnostnimi umetnijami iskali in klicali zaklade. Drugih zgodovinskih spomenikov do danes še niso našli razen grobov na hribu levo od Bistrice, ki jih ljudstvo tu okoli naziva »divji grobovi«. Nisva mogla dognati, zakaj so jih tako imenovali; morda so tu naskrivaj pokopavali protestante ali pa begunce iz doline, ki so se umikali pred Turki.

Prof. Franz Richter

Prof. Richter je torej videl mizo in kolikor je dozdej znano, je prvi v tisku zabeležil napis na kamniti plošči. Izmeril je tudi velikost te plošče, ki je bila pravzaprav 42 cm debel in ovalno zaokrožen kamen, dolg 90 cm in širok 66 cm, stoječ na močnem kamnitem podstavku.

Nič ne vemo, ali je bila miza na tem mestu že pred obiskom nadvojvode Karla. Prof. Richter meni, da so jo postavili v spomin na njegov obisk. Najbrž pa je nadvojvoda Karl že obedoval pri tej mizi. Iz listine iz leta 1496 namreč vemo, da je bila lovska pravica v bistriških gozdovih pridržana deželnemu knezu in je nad njo čuval posebni lovski mojster.² V skrbi za divjačino je prišel večkrat navzkriž s kamniškimi meščani, ki so imeli v bistriških gozdovih izključno pravico do lesa in paše. Lovski mojster je moral stalno nadzirati divjad, zato je verjetno eden od njih dal postaviti mizo kar za svoje potrebe in za lovske goste. Izbral je res primeren prostor sredi lovišča, kjer je po naravnem mostu Predaslu prehod čez Bistrico. Tu je bilo dovolj prostora, da je posedlo okrog visokega gosta tudi vse spremstvo in da so ob ognju pripravili kosilo.

Kdaj so vklesali napis na kamniti mizi, nam zgodovinarji nič ne povedo. Morda so ga oskrbeli deželni stanovi ali pa lovski mojster takoj po nadvojvodovem obisku, ali pa šele 11 let kasneje, ko je nadvojvoda leta 1575 najavil ponovni obisk v Ljubljani. Verjetno so ga hoteli presenetiti, saj so skoraj zanesljivo lahko domnevali, da bo spet krenil na lovski pohod v dolino Kamniške Bistrice. Toda nadvojvoda je prišel s svojo soprogo, bavarsko vojvodinjo, in najbrž lova ni vključil v program svojega obiska. Kasneje bi lahko oskrbeli napis kvečjemu ob nadvojvodovi smrti leta 1590, toda takrat je spomin na njegov obisk v Bistrici že močno zbledel.³

Dejstvo, da Valvasor o napisu na knežji mizi nič ne pove, še ne pomeni, da veliki kranjski zgodovinar ni bil v dolini Kamniške Bistrice. Domnevamo

pa lahko, da bi napis na knežji mizi gotovo zabeležil, če bi ga videl. Vendar pa Valvasor trdi, da pri tej mizi obedujejo deželni knezi, kadar so na lovu v Bistrici. Oblika mize, ki jo je upodobil Valvasor, pa je precej drugačna, kakor nam jo opisuje prof. Richter.

Ugibanja o usodi knežje mize

Ko Dimitz trdi da so še leta 1883 kazali ta kamen, znan pod imenom »Firštova miza«, se gotovo moti. Morda so kazali kak ostanek podstavka ali pa samo mesto, kjer je stala miza. Zgodovinar Josip Benkovič, ki piše o tem v Domu in Svetu leta 1892, trdi, da so pred nekaj leti pastirji vrgli kamnito ploščo v vodo. Iz teh navedb bi upravičeno lahko domnevali, da je bila miza odstranjena med 1883 in 1890. Toda temu ni tako.

Sam sem leta 1931 poizvedoval o usodi knežje mize. Staremu občinskemu tajniku Jošku Steletu se je dozdevalo, da so v njegovi mladosti kazali tam pri Predaslu neki kamen, za katerega so trdili, da je ostanek podstavka kamnite mize. Valentin Zlatnar, lovski čuvaj, znan pod imenom Bosov Tine, mi je pokazal prostor, kjer naj bi po pripovedovanju starih ljudi stala kamnita miza. Ta prostor je nekako sredi treh jam, ki so jih bili izkopali iskalci zakladov, ko so hodili v »ris« po zaklad. Po starem verovanju so namreč predniki z vsakim znamenitim zgodovinskim krajem, posebno če je bil na samem, povezovali zgodbe o zakopanih in skritih zakladih. Bosov Tine je izjavil, da mize ni nikoli videl, čeprav je še kot otrok hodil v bistriške gozdove, vsekakor pa še pred letom 1883.

Tudi Jože Ajdovec, ki je umrl leta 1960 star 100 let in 9 mesecev, je že od leta 1874 drvaril v Bistrici. Povedal je, da so kraju pod Predaslom rekli pri »Firštovi mizi«, nikoli pa ni omenil, da bi mizo videl. S sinom Jožetom sta neštetokrat tam posedala, ko sta drvarila v gozdovih, vendar oče za gotovo mize ni videl.

Čeprav seveda ne moremo zanikati možnosti, da so prvotno bile črke na mizi pozlačene, vendar po treh stoletjih ni moglo biti niti sledu o pozlatitvi. Samo ljudska govornica je lahko še pred stoletjem pozlatila črke in obrobila mizo z zlatom. Prof. Richter je videl samo črke, vklesane v kamen. Če bi bilo v zlatih črkah kaj vrednosti, mar bi preživele rokovnjaške čase? Mize prav gotovo nihče ni razbil. Če bi ljudje res našli njene razbite kose, kakor še zdaj trdi ljudsko izročilo v dolini Kamniške Bistrice, bi za to brez dvoma zvedel neumorni zbiralec dokumentov naše preteklosti Josip Sadnikar in vključil kak ostanek v svojo muzejsko zbirko. Ne smemo pa pozabiti, da je bila kamnita plošča debela 42 cm. Kako naj bi jo razbili?

Knežja miza je propadla leta 1826

Vsa ta ugibanja in mnenja pa odpadejo ob zapisu, ki ga je objavil v Novicah leta 1845 na str. 72 in 76 prof. Matevž Ravnikar Poženčan. Njegove ugotovitve so prezrli vsi zgodovinarji, pa tudi vestna raziskovalca kamniške preteklosti zgodovinarja Josip Benkovič in Ljudevit Stiasny.

Prof. Matevž Ravnikar ugotavlja, da je bila Firštova miza privlačen zgodovinski spomenik, ki so ga hodili gledat izletniki in zgodovinarji. Vojni ubežniki in skrivači, nasledniki rokovnjačev, pa so leta 1826, torej komaj 8 let po objavi Richterjevega spisa vrgli ploščo v vodo, da bi se znebili zvedavih obiskovalcev v bistriških gozdovih, v katerih so hoteli biti nemoteni. Ravnikar je imel še na voljo zanesljive priče, da je točno ugotovil usodo Firštove mize.

Po sledi nadvojvoda Karla

Vestni zgodovinar pa nam je v tem zapisu v Novicah ohranil tudi zanesljivo ustno izročilo o potovanju nadvojvoda Karla čez Gozd v Tuhinjsko dolino. Listine, ki jih je videl v Sprukovi domačiji na Gozdu in ki so danes najbrž izgubljene, potrjujejo pripovedovanje o lovcu Lenartu Spruku, ki ga je nadvojvoda Karl posebej odlikoval. Po tem izročilu nadvojvoda iz Bistrice ni pojezdil nazaj v Kamnik, da bi se po cesti skozi Tuhinjsko dolino vrnil v Gradec. Lovec Lenart Spruk, svobodnik na Gozdu, ga je po bližnjici popeljal skozi dolino Črne po jezdnih poti na Gozd. Nadvojvoda se je s spremstvom ustavil na Sprukovi domačiji, nato pa je pod vodstvom izkušenega lovca odšel proti Tuhinjski dolini, kjer je v vasi Žubejevo prespal in se zjutraj spustil po strmini do tuhinjske ceste.

Prof. Matevž Ravnikar Poženčan je takole opisal svoje ugotovitve o knežji mizi in nadvojvodovi poti čez Gozd:

Karl II. Nadvojvoda Avstrijski obišče v letu 1564 Bistriške planine nad Kamnikom

Karl II., nadvojvoda štajerski, kranjski, koroški, goriški in istrijski, ki je imel svoj sedež v Gradcu, je prišel leta 1564 v Ljubljano in je 28. aprila sprejel prisego od Ljubljancanov. Prejšnje leto je zaradi kuge prestrašena Ljubljana izročila Kamniku sodnje stole in deželske oblasti in se pripravila za smrt. Še v tem letu ji ni nehala groziti kuga. Zato ali pa zaradi veselja do lova na divje koze v Bistriških planinah in v želji, uživati zdravi bistriški

zrak, je veliki deželni poglavar šel proti Kamniku in potem v Bistriške planine. Tam je na lovu dne 29. aprila s svojo družbo pod milim nebom južinal v kraju, ki se mu pravi Predasel. Lenart Spruk se je pri tej priložnosti vojvodi med vsemi strelci najbolj izkazal, ker je za južino ustrelil neko posebno divjačino. Naj zato nekaj več povem o Lenartu Spruku.

Njegov prednik Jurij Spruk iz Gozda je bil od cesarskega namestnika (vicedoma) grofa Anžeta Gallenberga Ojstrovrskega (von Osterberg) v letu 1532 za 25 ogrskih goldinarjev in 44 krajcarjev kupil v last zemljišče na Gozdu, tačas v neveljski fari, pod kamniško sodno oblastjo. Kupno pismo, ki ga je, kot pripovedujejo, napisal na pasji koži v letu 1532 v nedeljo po sv. Katarini grof Anže Gallenberg, je dozdej še prav dobro ohranjeno in ga čuvajo še dandanes pri hiši, kjer je bil nekdam Jurij Spruk gospodar. Nadvojvoda je zemljo Jurijevega naslednika Lenarta zaradi njegovega zgoraj omenjenega uspeha spremenil v takozvano strelsko ali lovsko zemljo (Jägerhube), kot to dokazuje pismo, pisano na pasji koži, ki ga je izdal nadvojvoda Karl 20. aprila 1577 v Gradcu. Tudi to pismo je prav lepo pisano in dobro ohranjeno. Vojvodski pečat je vdelan v škatljico in se lahko bere. V hiši, kjer sta bila nekdam gospodarja Jurij in Lenart Spruk, ga lahko še danes vidimo. To pismo omenja tudi prejšnje od Anžeta Gallenberga.

V spomin, da je nadvojvoda Karl obiskal Bistrico, so bili tam, kjer je južinal, postavili podolgovato okroglo, 34 palcev dolgo, 25 palcev široko in 16 palcev debelo kamnito mizo in v njej vklesali napis: Ao 1564 die 29. aprilis Carol Archidux Austriae hic pransit (Prevod napisa: Leta 1564, dne 29. aprila, je avstrijski nadvojvoda Karl tukaj obedoval).

Ta spomenik, imenovan Firštova miza, je pričal do leta 1826, da je Karl, nadvojvoda avstrijski, sin rimsko-nemškega cesarja Ferdinanda I., res obiskal Kamniške planine. Veliko obiskovalcev je vabil ta napis v Bistriško dolino. Ti obiski pa niso bili po volji ubežnikom, ki so se tam skrivali. Da bi njihovo zavetišče ostalo bolj skrito in manj znano zaradi tega zgodovinskega spomenika, so firštovo mizo zavalili v Bistrico, kjer se je mogoče po skalah leté razbila. Če pa ni razbita, jo na dnu ozke struge Bistrice skriva belemu dnevu, in še to, kar je ostalo neusmiljenim sekiram, ki so na suhem iz nje izbrisovale črke, proč spira.

Za kamenitim zapisom pa je še ustno izročilo, da je nadvojvoda šel iz Bistrice čez Gozd proti Tuhinjski dolini in prišel v hribovsko vasico, ki se danes imenuje Žebejevo. Tu je prenočil pri hiši, ki se ji danes pravi Cesarija ali pri Cesarju.

Preprosto ljudstvo ne dela veliko razlik v naslovih. Nadvojvoda so včasih imenovali firšt, včasih pa tudi cesar, ker je bil najvišji poglavar naših dežel, zraven pa sin rimsko nemškega cesarja Ferdinanda I. in oče rimsko nemškega cesarja Ferdinanda II.

Pri hiši, imenovani Cesarija, se pišejo Janko. Morebiti je ta priimek od tačas. Nadvojvoda, ki je imel veliko opraviti v spodnjih krajih Ilirije, je morebiti gospodarja Janeza, pri katerem je prenočil, izgovarjal kar po spodnje ilirsko (hrvaško!) J a n k o, ki je ostal kot priimek pri hiši. Ko je cesar (pravzaprav nadvojvoda) prihodnje jutro odhajal in je prišel do soseda, ga je pozdravil: »Dobro jutro!« Od teh nadvojvodovih besed ima zemlja zraven Cesarije ime »Dobro jutro« in ker je zdaj razdeljena na dve polovici, se eden od obeh gospodarjev piše Juteršek.

Nadvojvoda Karl je vodil vojske proti Turkom. Leta 1575 so ga Ljubljanci prav posebno slovesno sprejeli, ko jih je obiskal s svojo ženo Marijo, bavarsko vojvodinjo. To je bilo prav tistega leta, ko so Turki premagali Herberta Turjaškega in mu odsekali glavo.

V skrbeh za svoje dežele je dal ta nadvojvoda po Hrvatskem zgraditi več trdnjav proti Turkom in leta 1577 so prav po njegovem prizadevanju začeli graditi Karlovec, ki ima po njem tudi svoje ime.

Iz gornjega se vidi, da je nadvojvoda Karl več ali manj tudi slovensko govoril. Ustno izročilo ni prazno, le če ni nič napisanega, se dostikrat ne more razločiti, koliko ima tako pripovedovanje resnice v sebi.

*

Ravnikar je torej v Sprukovi hiši videl obe listini in si zabeležil datume. Škoda, da ni prepisal vsaj vsebine druge listine. Tako bi kaj več zvedeli o Lenartu Spruku. Verjetno je bil še njegov oče v lovski službi pri Gallenberžanih, da so mu prodali na Gozdu posestvo. Iz kupne pogodbe vemo tudi, koliko je plačal za zemljo. Pri drugi listini bi nas posebno zanimala utemeljitev, zakaj je nadvojvoda povzdigoval Sprukovo zemljo v lovsko posestvo, ki je brez dvoma uživalo posebne olajšave pri dajatvah. Morda je res zapisano v dokumentu, da zaradi uspeha na lovu leta 1564, kakor trdi v svojem spisu Ravnikar. Zakaj je nadvojvoda izdal svojo odločbo šele leta 1577, nam bo ostalo najbrž nepojasnjeno. Nadvojvoda Karl je leta 1575 spet obiskal Ljubljano. Ni verjetno, da bi bil s svojo ženo ponovno na lovu v Bistrici, kjer bi se srečala z Lenartom Sprukom. Morda je bil Lenart Spruk celo lovski mojster in torej v službi pri knezu. Lahko je Lenart Spruk izročil nadvojvodu svojo prošnjo v Ljubljani, ali pa ga je pričakal v Kamniku in ga pospremil še dober del pota po Tuhinjski dolini, ko se je vračal v Gradec. Ker je

v listini, s katero je nadvojvoda povzdignil Sprukovo posestvo na Gozdu v lovsko zemljišče, takrat imenovano Jägerhube, omenjeno tudi kupoprodajno pismo iz leta 1532, je verjetno, da je bilo to utemeljeno v prošnji, ali pa je vojvoda videl ta dokument leta 1564 v Sprukovi hiši, ko je potoval čez Gozd. Kdo bi to po 400 letih mogel ugotoviti?

Propad Sprukove lovske domačije

Potomci Lenarta Spruka so gospodarili v tej domačiji še 300 let. Skrbno so hranili obe listini in si iz roda v rod pripovedovali zgodbo o Lenartovem lovskem uspehu v dolini Kamniške Bistrice in o poti nadvojvoda Karla čez Gozd v Tuhinjsko dolino. Sprukova hiša je bila pač največja zgradba na Gozdu in od takrat so jo gotovo večkrat prezidali. Na mizi, ki je bila še do nedavna v hiši, je bila vrezana letnica 1760, videti pa je, da je tramovje v hiši še starejše.

Prof. Matevž Ravnikar Poženčan je v Novicah zapisal, da si v hiši na Gozdu, kjer sta nekdanj gospodarila Jurij in Lenart Spruk, vsakdo lahko ogleda obe listini, ki sta še zelo dobro ohranjeni. Morda je bil nekaj let kasneje med temi radovedneži tudi kak spreten odvetnik, ki je nagovoril takratnega posestnika Antona Spruka, da se je pričel pravdati — najbrž okrog leta 1860 — proti novim obremenitvam, ki so jih prinesle korenite spremembe po revolucionarnem letu 1848. Verjetno se je pri tem skliceval na nadvojvodovo listino o pravicah svojega lovskega zemljišča. Najstarejši prebivalci Gozda se še spominjajo, da so slišali pripovedovati, kako se je Anton Spruk pravdal in je večkrat z odvetnikom potoval na Dunaj.

*Sprukova
domačija na Gozdu*

Seveda ni nič dosegel, pač pa je zapravdal vse posestvo. Nekaj zemlje je že sam prodal, ostalo pa so prodali na dražbi. Največ zemlje je zdražil neki kupec iz Vrhnike, ki jo je potem na drobno razprodal kmetom na Gozdu. Leta 1865 so prepisali na nove posestnike 11 ha 8555 m² gozda, 8 ha 762 m² njiv, 1 ha 3825 m² travnikov, 5 ha 8559 m² pašnikov in 4.455 m² vrta in stavbišča, ali skupaj skoraj 28 ha zemlje. Tudi južno polovico hiše je kasneje kupil sosed.⁴

To je bil žalosten konec trdne lovske posesti, ki je nad 300 let strnjena ostala v lasti potomcev lovca Lenarta Spruka kot največja kmečka posest na Gozdu. Pri hiši je ostalo samo 5.564 m² orne zemlje in 864 m² sadovnjaka s hišo. Od nesrečnega pravdarja Antona Spruka naprej je hiša zamenjala že tri lastnike in Sprukovi že skoraj celo stoletje ne gospodarijo več na nekdanji slavni lovski domačiji. Že od leta 1964 nihče ne prebiva v tej hiši, ki kot ena najstarejših domačij v kamniškem okolišu žalostno propada. Na vso srečo je lastnik pred zimo leta 1966 dal popraviti slamnato streho, tako da bi se dala domačija še rešiti. Brez dvoma zasluži Sprukova hiša na Gozdu, da jo zaradi njenega zgodovinskega obeležja ohranimo pred propadom.

Kje sta listini iz Sprukove hiše

Žal pa sta se izgubili tudi obe listini. Morda sta ostali v kakih sodnih arhivih na Dunaju ali pa sta bili uničeni, ko so se menjavali lastniki hiše. Prav gotovo pa listin konec stoletja že ni bilo več v Sprukovi hiši, ker bi jih brez dvoma zasledil ustanovitelj kamniškega muzeja Josip Sadnikar in vključil v svojo obširno zbirko dokumentov, med katerimi sta tudi dve pergamentni listini nadvojvode Karla iz leta 1570.

Po kateri poti je Lenart Spruk vodil nadvojvoda Karla iz Gozda na Žubejevo? Najbrž v smeri čez Javorje in mimo Zabrinja na Trobelno, kjer še danes vodi proti Črnicu kolovoz, od katerega se odcepi drugi v smeri na Trobelno in Žubejevo. Ta pot obide globoko zaseko med dvema hriboma, zato je manj verjetno, da bi jo nadvojvodovo spremstvo prečkalo po strmini na Studenice in spet navkreber proti Selom in Žubejevu. Pot čez Javorje je zložna in doseže pri Trobelnem 750 m višine ter se v blagem ovinku spusti na Žubejevo, ki je okrog 600 m visoko. Nadvojvoda je pot od Gozda do Žubejeva lahko prejezdil v poldruhi uri in se ustavil pri prvi hiši, ki ima še danes domače ime Cesarija ali pri Cesarju. Lahko si predstavljamo, da je bil pošte-no utrujen, čeprav je bil vaje dolgih pohodov. Že zjutraj je krenil iz Ljubljane v Kamniško Bistrico, po lovu pa v popoldanskih urah na Gozd. Vas Žubejevo teži v Loke v Tuhinjski dolini in zjutraj je bil nadvojvoda v dobre

pol ure že na tuhinjski cesti, ki je bila v tistih časih glavna prometna zveza med Ljubljano in Celjem, oziroma Gradcem. Verjetno je tudi zgodovinar prof. Matevž Ravnikar Poženčan z Gozda krenil po isti poti na Žubejevo, ko je raziskoval zgodovino o nadvojvodu Karlu. Škoda, da ni o tem kaj več zapisal.

Na Žubejevem je ljudsko izročilo o nadvojvodovem pohodu čez te kraje in v zvezi s hišnimi imeni pri Cesarju in pri Juteršku še vedno živo. Pri Cesarju se ne pišejo več Janko, ampak Trebušak. Ded sedanjega gospodarja se je priženil k hiši iz sosednje domačije. Cesarija je zdaj trden kmečki dom, prislonjen k bregu in po osvoboditvi prezidan, nekateri deli hiše in gospodarskega poslopja pa segajo morda 200 let nazaj.

Na posestvu »Dobro jutro« ne gospodari več lastnik Juteršek, ali kakor so po domače govorili Juteršca, pač pa Kotnik, v starejši hiši pa so gospodarji Slaparjevi.

Opombe:

¹ P. Eichhorn je bil zgodovinar, ki je v tem času proučeval na Kranjskem topografijo in najstarejše zgodovinske podatke.

² O skrivačih v dolini Kamniške Bistrice primerjaj Pavel Kunaver: V Kamniški Bistrici nekdanj, V. Kamniški zbornik 1959, str. 194—205. Prim. še Vlado Valenčič: Bistriški gozd in kamniški meščani, III. Kamniški zbornik 1957, str. 72 in Božo Otorepec: Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528. IV. Kamniški zbornik 1958, str. 104.

³ Nadvojvoda Karl je umrl v Gradcu leta 1590. Za Karlovac, ki ima po njem ime, so položili temelj 13. 7. 1579.

⁴ V letu 1865 so od Sprukove lovske zemlje prepisali na nove posestnike 39 zemljiških parcel, namreč št. 243 in 246—283 v katastrski občini Tučna z Gozdom. Kot novi lastniki so navedeni: Ivan Golob, hišna št. 13, Franc Romšak, št. 22; Jožef Romšak, št. 1; Franc Spruk, št. 15; Sebastjan Urh, nova hiša; Martin Čehun, št. 14; Valentin Sušnik, št. 5 in farna podružnica na Kališah. Hišne številke so stare. Takrat je bilo na Gozdu 23 hiš. Antonu Spruku, št. 15 so ostale še parcele 352/2, 354 in 355. Sedanji lastnik ostanka nekdanje velike Sprukove posesti je Lovro Osolnik, uslužbenec PTT v Ljubljani. (Državni arhiv Slovenije, Tučna, L 305)

Odkod izvira ime Tuhinj, je v NOVICAH 1864, stran 19 razložil tuhinjski rojak iz Velikega hriba p. Ladislav Hrovat (1825—1902), profesor slovenščine na gimnaziji v Novem mestu. Kot Tuhinjca ga je zanimal izvor tega imena, posebno še, ko je Učitelj-ski tovariš 1862, stran 188 poizkušal dokazati, da izvira Tuhinj iz Tulhinj, kar naj bi pomenilo voglato dolino. Učeni slavist iz naše Tuhinjske doline, ki je bil na Dunaju učenec Frana Miklošiča, pa je čisto pravilno sklepal, da običajno kraju in ljudem dajo imena drugi ljudje, nato pa postanejo splošno v rabi in jih potem vsi sprejmejo. »Tuhinec pravijo v vzhodni Štajerski in v Prekmurju tujcu. Zato lahko z gotovostjo trdimo, da je nekaj naseljenikov prišlo iz vzhodnih krajev in se za stalno naselilo v današnji Tuhinjski dolini. Ti so se proti domačinom imenovali tuhinjci, to se pravi tujci, morda pa je bila ta beseda še v rabi povsod po slovenskem ozemlju. Sosedje so jim rekli Thinci in s časom se je kraj naseljenikov imenoval Tuhinj. Prišel sem do te trditve, ko sem leta 1860 srečal pri Gradcu vzhodne Slovence. Opazil sem, da imajo isti izgovor kot v Tuhinju. Obrazi prav taki, da sem mislil, da sem doma, široki ou, u a in pa nekaj v grlu, kar se da težko izraziti, kaže na povezavo z Vzhodno Štajersko. Nekaj sličnega sem opazil tudi okrog Celja pri Nazaretu. Ime Tuhinj je torej prišlo od naseljenikov — pa naj so se tako sami imenovali, ali pa so jih drugi.«

Do drugačnega mnenja pa je prišel prof. Tine Logar, ko je proučeval narečja v Tuhinjski dolini in Črnem grabnu. Opisal jih je v razpravi v Slavistični reviji, Ljubljana 1954, str. 150—153. Po njegovi ugotovitvi je bil nekdanj osrednji štajerski govor z izgovorjavo ei in ou namesto dolgega e in o razširjen po vsej Tuhinjski dolini do Lok in po Črnem grabnu do Prevoja.

Osrednji del Tuhinjske doline je moral biti dolga stoletja (do 13/14) takorekoč zaprt za promet tako s Štajerske kot z gorenjske strani. Promet je na zahodu segel samo do Lok, kajti do tod imamo opravka z gorenjskim narečjem, ki je morebiti prekrilo prvotno štajersko osnovo, na vzhodu pa od Vranskega do Špitaliča oziroma do Kozjanskega klanca, kajti do sem se je razširilo savinjsko narečje in prav tako prekrilo prvotno osrednje štajersko osnovo. Osrednjega dele Tuhinjske doline pa se v teh zgodnjih časih promet ni dotaknil in zato so se tu ohranili najstarejši dialektični vokalni refleksi kot zanimiva okamenina, ki priča o prvotnem značaju tega govora, o ljudeh, ki so ga govorili, o dolgi zgodovinski dobi, ko je to ljudstvo živelo zase in bilo zato izolirano tako z zahoda kot tudi z vzhoda. Zato torej se je tod ohranil štajerski jezikovni substrat in ni bil prekrit ali izpodrinjen niti po gorenjščini niti po savinjščini.

Ko pa so se v kasnejšem (13—14. stoletje) tudi preko osrednje Tuhinjske doline odprle prometne zveze, je tudi to ljudstvo zaživelo živahno življenje skupaj z Gorenjci, se usmerilo predvsem v to smer in sprejelo od njih v svojo govorico številne vplive, ki so ta prvotno štajerski govor naravnost prekrile in spremenile njegovo prvotno podobo. O vsem tem nam govore vsi mlajši pojavi v tuhinjskih narečjih, ki niso več osrednje tuhinjski, temveč so lastni vsem govorom Tuhinjske doline, deloma pa so segli še naprej v savinjsko narečje.

Tako je nastala današnja tuhinjščina. Tako si lahko razložimo njeno današnjo dialektično podobo. (Tine Logar: O štajerskem substratu govorov v Tuhinjski dolini in Črnem grabnu. Slavistična revija, Ljubljana 1954, str. 150—155).

Tako sodita o posebnostih tuhinjske govornice oba ugledna slavista. Hrovat dopušča možnost, da so nekdanj na vsem slovenskem ozemlju za tujca govorili tuhinjec, ne omenja pa izgovorjave ei. Kaj pa izgovorjava misou, lipou, tiškou... za meso, lepo, težko... v vaseh med Lazami in Kozjakom?

O priimku Trebušak pa pravi Hrovat tole: Slovenci so dajali krajem pomenljiva imena. Trebuša, Trebelno, Trebovlje... moramo izvajati iz *t r e b a* — *d a r i t e v* (lat. sacrificium). Vsi kraji, izpeljani iz tega debla, pomejijo kraj darovanja. Ker pa utegne biti samostalnik *t r e b a* izpeljan v staroslovenščini iz glagola *t r e b a* — očistiti (lat. expurgare), pomenijo taka mesta kraj očiščevanja grehov ali krivde, ne pa trebljenje hoste in grmovja. Vsa imena z deblom »*t r e b a*«, segajo v starodavne slovenske čase. To pa je živi dokaz, da so Slovenci tu stanovali še mnogo prej, kot to trdijo nemški zgodovinarji. Ker beseda *t r e b a* — žrtev velja samo za poganške Slovence in je sedaj zastarela (najdemo jo še v Brižinskih spomenikih, op. I. Z.), je gotovo, da je za nas predzgodovinska.

(Tudi po drugih slovanskih deželah so taka imena: gora Trebušnice na Češkem, Trenčin iz Trebisjn na Slovaškem). V Tuhinju je tik za vasjo Tuhinj v vznožju planine holmec, ki mu pravijo Zatrep in kmet, ki ima hišo za gričem, je Zatrepnik. Nad tem gričem je v planini cerkev sv. Vida. Ljudska pravljica pripoveduje, da je stala cerkev nekdanj na Zatrepu, pa je bila čudežno prenešena v planino. To bi takole razložili: V paganskih časih je bilo na Zatrepu trebališče ali žrtvenik, ki pomeni nekaj svetega kakor tudi cerkev na planini. Ko je trebališče na Zatrepu v krščanski dobi nadomestila cerkev na Planini, je ljudska domišljija povezala ta dva kraja. Priimek Trebušak pa kaže nazaj v stare čase, saj izvira Trabušak ali Trebušak — žrtvovalčec (lat. sacrificulus) iz paganskih časov kot tudi Valoh in Balog iz staroslovenskega *v l a h* — pastir ali *v l h* — čarodej (priimek Hace pa pomeni begunec, uskok).

Iz regist listin farnega arhiva v Kamniku, ki jih je objavil v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko 1896, stran 130 arhivar Anton Koblar, vidimo, da so današnja imena vasi bila v Tuhinjski dolini že konec trinajstega stoletja. V prvi listini, ki je datirana 13. julija 1291 v Vidmu (Udine), je patriarh Rajmund razsodil med duhovnom Alhardom, vodjo bolnišnice (hospitla) v Kamniku, in Gebardom Lilienberškim ali Witigonom, nadbijakonom Savinjskim, njegovim bratom, prepir zaradi desetih od naslednjih osemnajst

kmetij v Tuhinjski dolini, katere je prisodil bolnišnici: 2 — in Marchaw (to je Markovo pri Selih), kjer sta Malaz (?) in Volbenk, 1 — in Fontibus inferioribus (Spodnje Studénice pri Selih), kjer je Kristan, 1 — in Fontibus superioribus (Zgornje Studénice pri Selih), kjer je Albert, 1 — in Spisfolter (kaj je to?), kjer je Jakob, 2 — in Holm (Holm nad Smartnim), kjer sta Lampret in Martin 1, — in Gradichs (Gradišče zraven Holma), kjer je Janez, 1 — in Lupoglaw (kje?), ki je prazna, 1 — in Trobol (Trobelno pri Selih), kjer je Martin, 3 — in Gradische (Gradišče kakor zgoraj), kjer so Herman, Sweha in Martin, 2 — in Jaschenow (Jesenovo v fari Čemšenik, ali Jaseno v fari Rova ali Vaseno v Tuhinjski dolini), kjer sta Stefan in Martin in 3 — in Suchidol (Suhadole v kolenški fari), kjer so Chuonzo, Herman in Bernard.

Navedel sem vsebino najstarejše listine iz farnega arhiva tako, kot jo je objavil arhivar Koblar. Vendar pa njegove pripombe niso povsod točne. Tu je priložnost, da jih popravimo, ker se bodo sicer še naprej ponatiskovale.

V listini, ki je napisana v Vidmu 1291, so nekatera slovenska krajevna imena prevedena z latinskimi izrazi (npr. In fontibus inferioribus, superioribus za Spodnje in Zgornje Studenice), večina pa je napisana v nemškem pravopisu in nerodno prevedena v nemščino. Arhivar Koblar se sprašuje, kaj je to Spisfolter. To je Rožično pri Selih (nem. Spieß = smnjakov rožiček ali rog v drugem letu). Gradichs in Gradische nista ista kraja, kot meni Koblar. Eno je vas Gradiše pri Holmu, drugo ime pa bo danes eno izmed pašniških ali njivskih površin, ki jim še danes pravijo na Gradišah, pa tam ni več hiš. Lupoglaw, kjer je bila že takrat prazna hiša, danes ni več poznan. Za enkrat bi se zadovoljili z ugotovitvijo, da tega krajevnega imena ni okrog Sel, kjer so vse omenjene vasi našete po vrsti. Jaschenow je seveda Vaseno v Tuhinjski dolini, pravtako pa Suhi dol niso Suhadole pri Komendi, ampak Sidol nad Smartnim v Tuhinjski dolini, ki ima še v starih zemljevidih naziv Suhi dol in je znano najdišče predmetov iz rimske dobe. Sicer pa listina lepo našteva po vrsti vse vasi iz kamniške strani proti središču Tuhinjske doline in ni vzroka, da bi iskali imena krajev tako daleč.

Tudi na Javorju je bila 250 let pred pohodom nadvojvode Karla že kmetijska posest. V listini, ki jo navaja arhivar Koblar, in ki je bila izdana dne 21. decembra 1309 na dan sv. Tomaža v Kamniku, se bratje Herman, Erazem in Nikolaj, sinovi Herbordovi iz Kamnika odpovedo Alhardu, vodji ubožne bolnišnice v Kamniku, lastitve do zemljišč »in Ahoren auf dem walt (Javorje v Gozdu) in do dveh desetín, namreč »auf dem walshsperg und cze sdirsch (?) nahen pev des gueten sand Kantians Chirchen«.

To navedbo arhivarja Koblarja bi dopolnil s tem, da je walshsperg — Olševek, cze sdirsch (ir bi morali čitati u) torej cze sduch — na Zduši zraven posesti cerkve sv. Kancijana. Prvotno je bila v Stranjah cerkev sv. Kancijana, ki so jo kasneje podrlí, novo pa posvetili sv. Benedktu.

DALMATINOV PREVOD PENTATEVHA V KAMNIŠKEM MUZEJU

Ivan ZIKA

Med najdragocenejšimi predmeti, ki jih hranijo v kamniškem muzeju, je gotovo tudi Dalmatinov prevod peterih Mojzesovih knjig ali pentatevh, ki ga je muzej odkupil iz Sadnikarjeve zbirke. Na svetu je doslej poznanih samo pet ohranjenih izvodov te knjige, ki je bila natisnjena leta 1578 v Ljubljani. Od teh petih izvodov sta kar dva v Kamniku; eden v muzeju, drugi pa v frančiškanski knjižnici. Zanimivo je, da je profesor dr. France Kidrič v svoji litografirani izdaji Bibliografskega uvoda v zgodovino reformacijske književnosti pri Južnih Slovanih v XVI. veku, Ljubljana 1927 (NUK, B 107129), str. 161, navedel za Dalmatinov prevod pentatevha samo naslednje tri poznane izvode: 1. Dunaj — nacionalna biblioteka, 2. Gotha in 3. Ljubljana. Ta izvod, ki je bil prvotno Aškerčeva last in ga je od njega dobil zgodovinar Ivan Vrhovnik, je od leta 1935 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. V Dobu so v krstni knjigi (*Liber Bapstisatorum 1624—1634*) našli uplatničen en list (3/II, 2) iz Dalmatinovega prevoda pentatevha. Dr. France Kidrič torej ni poznal obeh kamniških primerkov te redke dragocene knjige.

Pentatevh iz Sadnikarjeve zbirke ima med vsemi ohranjenimi izvodi brez dvoma najzanimivejšo zgodovino. V Kamnik je prišel iz Djekš na Koroškem, v njegovih platnicah pa so našli skoro polovico še starejše slovenske protestantske knjige, Trubarjevega Katekizma z dvema izlagama iz leta 1575.

Kamniški veterinar Josip Nikolaj Sadnikar, utemeljitelj znamenite kamniške muzejske zbirke, ki je zdaj povečini v lasti muzeja Kamnik, je imel v Celovcu brata Franceta (1858—1926), trgovca z železnino v Burggasse 7. Naročil mu je, da zanj zbira in odkupuje zanimive predmete za njegovo muzejsko zbirko. Leta 1904 je trgovec Franc Sadnikar sporočil bratu v Kamniku, da imajo v Djekšah nad Velikovcem staro slovensko protestantsko knjigo. Pozlatar, ki je obnavljal glavni oltar, jo je našel zadaj v oltarskem ogrodju dobro skrito. Josip Sadnikar se je iz Kamnika s soprogo Štefanijo takoj od-

peljal v Celovec, brat Franc pa ju je spremljal v Djekše. Takratni župnik je bil uvideven mož in se je dal prepričati, da sodi stara slovenska knjiga tja, kjer je bila tiskana. Tako je znamenita knjiga prešla v Sadnikarjevo last, ki jo je hranil v stari Marmontovi omari skupaj s prvo izdajo Valvasorja in še drugimi dragocenimi knjigami. Ponosno jo je pokazal vsakemu obiskovalcu, prepričan, da je to edini izvod te knjige med Slovenci. Za izvod v 300 metrov oddaljeni frančiškanski knjižnici ni vedel, prav tako pa tudi ne za Aškerčev izvod v Ljubljani.

Djekše (nemško Diex) je visoko v hribih nad Velikovcem ležeča vasica na skrajni severni slovenski narodnostni meji. Leži 1159 metrov nad morjem sredi čudovitih gozdov. Nič čudnega ni, če se je v tako visoki in osamljeni hribovski vasi ohranil pentatevh in se izognil protireformacijskemu uničevanju protestantskih knjig. Njene očrnele platnice in močno izrabljeni desni prednji vogal bi res utegnili navesti na sklepanje, da je bila knjiga že na grmadi, pa jo je nekdo rešil iz ognja. Ni pa nujno, da bi vzdrževali to mišljenje. Verjetno je bilo usnje že prvotno tako obarvano ali pa jo je kdo skrival na zadimljenem podstrešju, saj so bile vse stare s slamo krite hiše brez dimnika. Da je bil prednji desni vogal izrabljen in da so bili vogali prvih listov odtrgani še delno v tekst, si lahko razlagamo tudi na drug način. Morda je knjiga v kaki stari slovenski hiši služila kot abecednik in so se skozi tri stoletja rodovi našega zavednega slovenskega življa iz nje učili čitati, ali pa jih je učil abecede in čitanja domači župnik. Pogosto listanje prvih strani je v tako dolgi dobi moralo zapustiti sledove obrabe. Možno pa je tudi, da so slovenski župniki rabili knjigo v cerkvi in jo skrbno skrivali pred obiski cerkvenih dostojanstvenikov ob pregledih farnega dela. Knjiga sama govori, da so iz nje mnogo čitali in da je bila stalno v rokah. Po Sadnikarjevem pripovedovanju jo je v času obnavljanja oltarja leta 1904 skrival cerkovnik. Morda jo je bil prinesel iz domače hiše in skril na varnejše mesto. V Djekšah so se ohranile stare hiše vse do našega stoletja. Tako je 18. junija 1918 strela udarila v staro Kramplovo hišo, da je pogorela do tal. Ta hiša je bila prava zgodovinska znamenitost, saj je bila zgrajena leta 1608 in je bila 37 let starejša kot cerkev, ki so jo postavili leta 1645. Ali ni možno, da se je pentatevh res ohranil v eni takih starih hiš?

Prof. dr. Fran Ramovš je leta 1919 na obisku v Sadnikarjevem muzeju v platnicah pentatevha odkril še starejši protestantski tisk. V oceni Kidričeve knjige *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im 16. Jahrhundert*, ki je izšla v Heidelbergu leta 1919, je dr. Fran Ramovš v Ljubljanskem Zvonu leta 1919 na str. 500 ugotovil, da je v pentatevhu v platnicah del Trubarjevega Katekizma z dvema izlagama:

»Znanih je doslej šest primerkov Trubarjevega »Catehisma s dveima islagama«. Sedmi primerek sem zasledil na zelo zanimivem mestu. G. živino-zdravnik Sadnikar v Kamniku je kupil v Djekšah Dalmatinov Pentateuch, ki je vezan v usnje. Vložek usnjene vezave pa ni iz lesa, ampak iz debelih plasti celih tiskovnih pol Trubarjevega »Catehisma s dveima islagama«, kakor sem po primerjanju dognal. Ker je bil Pentateuch tiskan v Ljubljani in tu najbrž tudi vezan, Catechismus pa je tiskan v Tibingi, vidimo iz tega, da so pošiljali na Kranjsko primerke v celih tiskovnih polah.«

Na to odkritje profesorja dr. Ramovša pa smo pozabili. Ko je leta 1951 vodja rokopisnega oddelka NUK v Ljubljani prof. Alfonz Gspan zasledil v pentatevhu v Sadnikarjevem muzeju novi protestantski tisk, še ni poznal prej navedene Ramovševe ugotovitve. Opazil je, da se pod usnjem skriva namesto lepenke papir, potiskan s slovenskim besedilom. Lastnik pentatevha Josip Sadnikar je rad privolil, da knjigo odprejo in pregledajo.

Vodja univerzitetne knjigovoznice knjigoveški mojster Gabrijel Škerl se je z veliko potrpežljivostjo in strokovno veččino lotil dela. Ko je odstranil usnjene platnice, se je izkazalo, da je knjigovez pred 373 leti napravil lepenko za planice pentatevha tako, da je zlepil razpolovljene pole Trubarjevega »Catehisma s dveima islagama«. Tiskovne pole je prerezal točno na polovico, tako da je vsak list obsegal po štiri liste ali osem strani besedila Trubarjeve knjige. Zadnja stran platnic je bila v celoti ohranjena, pri sprednji pa je bil, kakor je bilo že prej omenjeno, močno poškodovan in izrabljen spodnji desni vogal.

Oba dela platnic so skoro tri tedne namakali v vodi. Klej se je toliko razmehčal, da je potem mojster Škerl počasi, skrbno in previdno ločil polo od pole. Rezultat je bil vreden truda. Iz platnic pentatevha so dobili 16 tiskovnih pol, to je 128 listov ali 256 strani Katekizma z dveima izlagama. To predstavlja skoro polovico dragocene in redke knjige. Seveda pa vsi listi niso bili celi. Že v začetku je manjkalo 6 listov ali 12 strani, 41 strani je bilo najbrž že ob vezavi poškodovanih, nekaj pa se jih je poškodovalo med delom. Toda 132 strani ali več kot polovica je bilo popolnoma celih, 71 pa le malo poškodovanih.²

Lastnik kamniškega zasebnega muzeja Josip Sadnikar je dragoceno najdbo Katekizma poklonil NUK, kjer so jo izpopolnili s fotografskimi posnetki od zagrebškega izvoda in vključili v seznam redkih protestantskih del v naši univerzitetni knjižnici.

Na svetu je bilo do zdaj znanih le 6 izvodov Trubarjevega Katekizma z dvejma izlagama, ki je bil natisnjen 1575 v Tibingi (Tübingen). France Kidrič jih v že omenjenem Biografskem uvodu v zgodovino reformacijske književ-

nosti, str. 129 našteva po naslednjem redu: 1. Berlin, — 2. Dunaj — nacionalna biblioteka, 3. Gradec — univerzitetna biblioteka, 4. London — Britanski muzej, 5. Reka — gimnazija (ta izvod je bil med vojno izgubljen (?) in 6. Zagreb — Jugoslovenska akademija znanosti. Sedmi izvod pa ima zdaj po uspelem posegu v platnice kamniškega Sadnikarjevega pentatevha — Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Sadnikarjev pentatev iz Djekš, ki je zdaj v lasti kamniškega muzeja, ima baje na svetu najbolje ohranjeno naslovno stran, na kateri ne manjka nobena črka besedila. Pri ljubljanskem izvodu je naslovna stran pomanjkljiva in poškodovana, pentatev iz kamniške frančiškanske knjižnice pa naslovne strani sploh nima. (Glej stran 114).

Pentatev je 29 cm dolga, skoro 20 cm široka in 4 cm, ali s platnicami 5 cm, debela knjiga. Mojster Škerl jo je na novo vezal in zakrpal raztrgane strani, dva manjkajoča prva lista ali 4 strani predgovora pa je nadomestil s fotografskimi posnetki iz pentatevha iz kamniške frančiškanske knjižnice. Knjiga je oštevilčena po listih in ne po straneh. Ima 181 listov, kar bi odgovarjalo 362 stranem. Od tega je 7 listov predgovora in na koncu 3 strani registra, v katerem je Dalmatin za manj znane slovenske besede navedel hrvatske izraze, da bi omogočil branje tudi našim sosedom onstran Kolpe in v Istri. Nemško je v knjigi samo posvetilo vsemu plemstvu, meščanstvu in vsem kristjanom v naših deželah.

Kakor je bilo že omenjeno, je poškodovan desni prednji vogal platnice. Dva lista predgovora manjkata, pri 7 listih predgovora ter 8 listih teksta pa manjka nekaj besedila zadnjih vrst. Pri nadaljnjih nekaj listih so poškodbe samo v robu.

Zanimivo pa bi bilo dognati, kje so knjigo vezali. V Ljubljani ali izven nje? Če so jo v Ljubljani, potem so cele tiskovne pole Trubarjevega Katekizma poslali v Ljubljano. Kaj pa če so tudi pentatev poslali v razne kraje izven Ljubljane v tiskovnih polah? Tak način pošiljanja je bil mnogo varnejši, kot če bi pošiljali knjige. Po nekih virih so protestantski tisk pošiljali v sodih. Kaj lahko so bile cele tiskovne pole skrite v obodih soda.

Kamniški muzejski izvod ima brez dvoma originalno vezavo. Tiskovne pole Trubarjeve knjige, ki so bile najbrž nadštevilčne pri skupni pošiljki, to jasno dokazujejo. Usnje na platnicah je res očrnelo, vendar je to morda le originalna barva. Tako ima tudi pentatev iz kamniške frančiškanske knjižnice brez dvoma originalno vezavo, saj je knjiga tako dobro ohranjena, da ne bi bilo nobene potrebe po kasnejši vezavi. Vezana pa je v svetlorjavo usnje in ima vtisnjen samo majhen pokončen romboidni okrasek, ki ne zavzema tretjine širine knjige. Barva usnja je brez dvoma originalna in ni obledela.

Kamniški muzejski izvod pa ima na usnjenih platnicah vtisnjene originalne okraske na obeh celih straneh. Lahko se razloči, da so okraski vtisnjeni paralelno z istim kovinskim negativom po dolžini in širini od obeh robov proti sredini. Okraski iz prepletajočih likov imajo v osrednjem stolpcu doprsne like saških vojvod. Prav lahko je prebrati napise pri posameznih likih: GEORGIUS DUX SAX. in IOANES DUX SAXONIAE ter VIRTEM DUX. Ali je knjigovez nabavil na Saškem kovinske ploščice za vtiskavanje knjižnih platnic ali pa si je morda oskrbel kar usnje z že vtisnjenimi okraski ali pa so knjigo iz Djekš vezali na Nemškem. Toda kako bi potem prišel v platnice del Trubarjevega Katekizma?

Poudariti moramo še, da je pentatevh iz kamniške frančiškanske knjižnice odlično ohranjen in ni bil mnogo v rokah bralcev. Vsi listi so celi, nobena stran ni zamazana. V platnicah je originalna lepenka. Na prvi strani predgovora je napis Contus (= conventus) Camnicencis (Kamniški samostan). Iz te strani je tudi posnet faksimile prvih strani predgovora za kamniški muzejski izvod.

Zakaj manjka naslovna stran pri izvodu v frančiškanski knjižnici? Znano je, da novi lastnik želi odstraniti pečat ali naslov prejšnjega lastnika. V tem primeru bi morda odtrgal samo del z naslovom. Tu pa bo najbrž vzrok druge. Vemo, da so se v kamniškem frančiškanskem samostanu menihi nekaj časa nagibali k protestantizmu. Pri kasnejšem protireformacijskem lovu za protestantskimi knjigami je kak preudaren menih iztrgal iz pentatevha celo naslovno stran, da ne bi kasneje spoznali v njej protestantski tisk in ga v preveliki gorečnosti uničili. Knjiga je zato ostala tako dobro ohranjena. Naslovno stran je zdaj nadomestil fotografski posnetek iz kamniškega muzejskega izvoda.

Tako imamo zdaj v Kamniku dva izvoda dragocene in redke slovenske knjige, ki je bila tiskana v Ljubljani leta 1578 in od katere je na svetu ohranjenih samo 5 izvodov.

Opombe:

¹ O starem izvoru imena Djekše poroča zgodovinar P. Eichhorn v Beiträge zur Topographie 1819, da je 29. septembra 895 kralj Arnulf podelil fevdniku Waltunu v trajno last gozd na Djekšah (Diehshe), ki je bil prej fevd (IMK 1894). Zvon, ki so ga vzeli leta 1918 za topove, je imel letnico 1732, na njem pa so bili z imeni označeni dekan Rabinger in cerkveni ključarji Gregor Vernik, Filip Sopotnik in Jernej Župnik (MIR, Celovec 1918).

² Prim. Prof. Alfonz Gspan. Znamenita knjiga pod operacijskim nožem (TOVARIŠ, Ljubljana, 25. I. 1952).

³ Od leta 1903 do 1911 je bil župnik v Djekšah Karol Hraba, po rodu Čeh. Torej je on prepustil Josipu Sadnikarju pentatevh. Karol Hraba je bil do plebiscita župnik v Smarjeti v Rožu, od koder so ga pregnali v Slovenijo. Umrl je v Ormožu.

V KAMNIKU ZLOŽENA IN UGLASBENA PESEM

Ivan ZIKA

V Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko (IMK) 1899, str. 98 je Peter pl. Radics objavil prispevek pod naslovom:

»Tri zgodovinske pesmi v slovenskem jeziku. Pri svojih študijah sem našel slučajno nastopne tri zgodovinske pesmi, za katere mi ni znano, da bi bile že objavljene. Prva je iz Štajerske . . . Za drugo pesem, pa je sigurno, da jo je zložil znani pesnik Zupan leta 1813, na proslavo avstrijskega polkovnika Milutinovića, ki se je hrabro bojeval na Dolenjskem proti Francozom v zadnjih dneh francoske vlade v Iliriji. Našel sem pesem, natisnjeno na samcatem listu v kr. licejski knjižnici v Ljubljani. Kje je bila natisnjena, ni povedano. Tretja pesem je tudi znabiti Zupanova. Zložena in vglášena je bila v Kamniku na Kranjskem, kakor kaže Opazka na koncu pesmi. Peča se z zgodovinskim dogodkom, kako so 1814 združene vojske vzele Paris.«

Radics objavlja vse tri pesmi. Pod drugo pesmijo, ki je kratka z naslovom Todor-Milutinoviću, je natisnjeno: Višnja gora 1813. Pesmi je dodan komentar, kjer je vsaka slovenska beseda pojasnjena z nemškimi izrazi, prav tako pa tudi imena ljudi in krajev. Podpis je: Supan. Upravičeno lahko menimo, da je bila razlaga besed napisana za šolsko uporabo. Radics pravi, da je pesem zložil znani pesnik Zupan. To bi mogel biti le dr. Jakob Zupan iz Prevoj pri Brdu (1785—1852), profesor bogoslovja, kasnejši obelničar in pisec zgodovinske kronike. Radics pripisuje istemu Zupanu tudi sledečo pesem, ki je, po pripombi sodeč, napisana in uglasbena v Kamniku dne 24. aprila 1814. Po stihih in izrazih bi res lahko trdili, da je obe pesmi napisal isti pesnik.

NOTERVZETJE MESTA PARIZA,
INU CELE FRANCOZOVSKÉ DUŽELE

Na 31. Malitraven v Lettu 1814.

Natóci, ga, povzdigni ga, en glažik zréliga vinca
Do kraja sprazni ga;

Naš brat ni ta, sovražimo ga, ktir nima v'sercu veselja,
Na dan tegá práznika.

Končano je, dognáno je, junáških Nemcev mašvánje,
Obluba je spólnena;

Na tlih leží, in' milo ječí, Francoskiga Lintverna jeza,
Sramóta povérnena je.

Sajnáli so, kričáli so, gospódje bit céliga svéta,
Golfáli so cel svét;

Al zdej bežé, v' soj dóm hité, in' dajo na zadnc žovnirjam
Estrajharskim v' róke Pariz.

Mogóčni Pariz, prevzétni Pariz, premágajo nšmške armáde,
Ponížno se mora vdat;

Tam žvižgajo, tam vukajo, in' pléšejo polni veselja,
De vdarjen je Bonapart.

Veselje za nas, část vsóka za res, prepévajo nemški junaki,
Kralestvo Francósko je preč;

Golfáli so nas, vojskoval' se čez nas, al zdej so v' naši oblásti,
Cesarja nimajo več.

Le pimo ga, nastávimo ga, spraznímo en glažik za drugim,
Franc Cesar nej dovgo živi;

In' Švarcenberg, junaški vojšak, ta prvi céle armáde,
Njegova část vselej sloví.

Moškovitarski Car, premagan nikdar, in' cela njegova armáda,
In' Wilhelm Prejsovski kralj;

Tud' Bliher vojšak, in' vsaki kozak, nej bode veselí in sréčni,
Nazdravje njih more pit' vsak'.

Se pimo en glaš, dost' stril' so za nas, Princ Wirtemberg, Parski Graf Wreda,
In general Lihtenstein spet;

Nej dolgo živé, nej se veselé, k' so vergli iz tróna Tirána,
Rešili od njega cel svét.

O Bóg! Daj moč, in' pámeti luč, skup' sklenenim serčnim vojšákam,
Cesarju Francu nar pret;

Njih část, njih imé, kir tólko slové, ostáne na večno v spomino
Dokler končan bo svét.

Composita et Cantata Camnicii die 24. aprilis 1814.

To pesem hrani NUK (št. 7693 V 2 d in F. 7. 8° fr.). Verzi so tiskani v bohoričici na posebnem listu na štirih straneh v velikosti 19 × 14 cm. Na listu ni niti oznake tiskarne niti imena pesnika.

Kdo je napisal to zgodovinsko pesem? Ali res Zupan, tisti, ki je podpisan pod razlago besedi pri pesmi Todoru Milutinoviću.

Ostane pa odprto vprašanje, kdo je pesem uglasbil in zapel v Kamniku dne 24. aprila 1814. Seveda ne kamniški učitelj, komponist prve slovenske opere *B e l i n*, Jakob Zupan, ker je bil že umrl leta 1810. Ali je bil neznani komponist Kamničan, ali pa se je po naključju zadrževal v Kamniku zaradi službenih dolžnosti. Morda bo objava tega prispevka pomagala razjasniti ta ugibanja.

Naj še omenimo, da je *L a i b a c h e r W o c h e n b l a t t* 1814 natisnil pesem v nemškem jeziku pod naslovom: Pomladni pozdrav. Zložil prof. *S u p p a n t s c h i t s c h*. Napisano v noči od zadnjega aprila na prvi maj 1814.

Kakor v kamniški pesmi neznani avtor prav tako hvali prof. Zupančič zavezniško vojsko, ki je premagala Napoleona in poveljuje vladarje in generale, ki so vodili vojske zavezniških držav.

Če primerjamo pesem o Notervzetju Pariza in Zupančičevo pesem Pomladni pozdrav (*F r ü h l i n g s g r u ß*), bomo preje prisodili kamniško pesem Zupančiču kot Zupanu. Tudi priimek Zupančič zasledimo v tej dobi v Kamniku med stanovalci sedanje hiše št. 11 v Novem trgu. Nobenega dvoma pa ni, da je Todoru Milutinoviću posvečeno pesem res zložil dr. Jakob Zupan v Višnji gori leta 1813. Jakob Zupan je bil od 5. februarja 1811 kaplan v Šmarju pri Višnji gori, 24. junija 1815 pa je bil postavljen za profesorja starega zakona in orientalskih jezikov na liceju v Ljubljani.

KAZALO ZA PRVIH DESET LETNIKOV KAMNIŠKEGA ZBORNIKA

Zvone VERSTOVSEK

Albreht Fran, V., 1959, Ob jubileju	15—23
Izbor pesmi, proze in člankov	24—85
IX., 1963, Iz neobjavljene poezije	7—10
Baš Angelos, II., 1956, Gotska in renesančna noša v kamniškem območju	101—112
III., 1957, Stavbni značaj Kamnika v franciscejskem katastru . . .	62—68
Bitenc Peter, I., 1955, Glasbena šola v Kamniku	181—184
Brejc Marica, I., 1955, Dijaški dom v Kamniku	159—160
V., 1959, Srečanje s Prežihovim Vorancem v Kamniku	159—160
Brejc Tomo, I., 1955, Ob deseti obletnici osvoboditve	3—5
II., 1956 Ob petnajsti obletnici	5—10
III., 1957, Andrejeva povest ali zgodba o žegnani vodi	143E148
. . . . .	143—148
V., 1959, Borci in aktivisti bivšega Kamniškega okrožja ob jubileju ZKJ	3—6
VII., 1961, Polde Miš, zaveden kmet, borec in rodoljub	307—312
Bricl Stane, V., 1959, Vodnogospodarska vprašanja pri urejanju glavnih vodotokov in melioracijskih področij na Kamniškem	234—244
Brodar Mitja, V., 1959, Ledenodobni človek v Mokriški jami	161—164
. . . . .	161—164
Cerkvenik Danilo, VII., 1961, Talci na Kamniškem	339—350
Christof Miloš, V., 1959, Življenje in delo Josipa Ogrinca	86—158
Cesar Emil, I., 1955, Anton Medved in F. S. Finžgar v Cirilskem društvu	125—141
Nekaj podrobnosti k Medvedovi izdaji Gregorčičevih poezij	142—151
Jerica Podbojeva in Prešeren	152—153
II., 1956, Nekaj misli o življenju in delu Antona Medveda	53—66
III., 1957, Bogo Falnder — Klusov Joža	176—181
IV., 1958, Kamnik in okolica v slovenski književnosti	146—168

VI., 1960, Bibliografija del pesnika Antona Medveda	49—66
VIII., 1962, Razvoj in delo ilegalnih in partizanskih tehnik na Kamniškem	57—120
IX., 1963, Primeri ljudskega ustvarjanja v letih NOB na Gorenjskem	95—114
X., 1965, Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja	5—34
C e v c Emilijan, I., 1955, Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika	111—124
III., 1957, Kamnik v starih podobah	24—42
IV., 1958, Veronika z Malega gradu	111—145
VI., 1960, Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline	35—48
Kamniški mestni obrambni jarek	87—89
C e b u l j Albert, I., 1955, Zgodovina »Lire«, ...	191—196
D r o b n e Franc, (Pavlovec Rajko, Šercelj Alojz) VI., 1960, Nekaj analiz ter problematika pleistocenskih sedimentov v Lokarjih pri Vodichah	163—194
D r o l c Franc, III., 1957, Tri pesmi	182—185
F r a n t a r Svetozar, I., 1955, Kamnik — turistično mesto	265—269
G a b r o v e c Stane, X., 1965, Kamniško ozemlje v prazgodovini	89—134
J a n k o Alfred, I., 1955, O kamniški komuni	154—158
J a n k o Uroš, III., 1957, Kmetijsko gospodarstvo Tuhinjske doline	198—255
J e g l i č Ciril, IV., 1958, Arboretum Volčji potok in njegov kulturno- prosvetni pomen	251—255
VI., 1960, Pogovor na Krvavcu	90—96
X., 1965, Poglejmo spet v Volčji potok	167—169
J e n k o Jože., 1962, Vloga mesta Kamnika in okolice v železniškem omrežju	121—150
X., 1965, Finančno vprašanje pri gradnji proge Ljubljana—Kamnik	135—146
J e r a s Josip — Branko, II., 1956, Borba na Kostavski planini	35—40
VII., 1961, Razvoj OF v Tuhinjski dolini	333—338
J e r o v š e k Janez, III., 1957, Iz zgodovine slamninarske industrije v Domžalah	322—325
VI., 1960, Uporabnost psihologije v industriji	97—107
K i a u t a Boštjan, IX., 1963, Odonatna favna v porečju Kamniške Bistrice	137—153
K i r n Milan, II., 1956, Zdravstveni problemi občine Kamnik	198—202
K l a v č i č Peter, VII., 1961, Nekaj podatkov o prisilnem izseljevanju Kamničanov v letih 1941 do 1945	387—388

Kobol Bogdan, I., 1955, Pregled gospodarskega razvoja in stanja mesta Kamnika	197—220
II., 1956, Komunalna ureditev in gospodarstvo kamniške občine	218—233
Koder Lojze, I., 1955, Od mlina do tovarne	232—236
Kralj Niko, II., 1956, Naše prizadevanje za sodobno opremo stanovanj	180—192
VI., 1960, Umetnost — industrija	157—162
Kraut — Šifrer Tatjana, III., 1957, Geografski momenti v razvoju Kamnika do začetka XIX. stoletja	5—23
Kunaver Pavel, II., 1956, Kamniška Bistrica	120—136
III., 1957, Kras v Kamniških planinah	272—286
V., 1959, V Kamniški Bistrici nekdanj	194—205
Lah Avguštin, I., 1955, Historia vitae magistræ. Nekaj beležk iz občne, narodne in kamniške mestne zgodovine	22—50
Problem ribištva na Kamniškem	259—264
II., 1956, Zanimivi podatki iz življenja mladine	41—52
Lanc Aladin, III., 1957, Vojna poema	132—142
Levec Peter, VII., 1961, Vas v mesečini	281
Naša ljubezen	282
Božični obisk	283
Večerna idila	284
Spomini	285
Zareči pepel	286
Lipar Ivan — Iztok, VII., 1961, Narodni heroji na Kamniškem	294—306
Lipovec Franjo, I., 1955, Kamniška tekstilna industrija	245—249
Lovše Janez, IX., 1963, Življenjepis Jakoba Zupana	45—52
Lukanc Mara, II., 1956, Socialno zavarovanje delovnih ljudi	210—217
Matjašič Janez, II., 1956, Živalske zanimivosti	172—179
Mehora Drago, I., 1955, Delavsko prosvetno društvo Solidarnost v Kamniku	186—190
Mihelčič Viktor, I., 1955, Pozdrav Kamniku (A. Lah)	270
Ogrinec Marijan, V., 1959, Ureditev kmetijstva v Podgorju pri Kamniku	206—233
Otorepec Božo, II., 1956, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku	67—100
III., 1957, Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika do XVI. stol.	43—61

IV., 1958, Privilegijska knjiga mesta Kamnika iz leta 1528	87—110
Pavlin Albin, III., 1957, Domžale v svojem razvoju	300—321
Pavlovec Rajko, (Drobne Franc, Šercelj Alojz) VI., 1960, Nekaj analiz ter problematika pleistocenskih sedimentov v Lokarjih pri Vodichah	163—194
Pegan E. (M. Zupančič), IX., 1963, Najdba novcev iz druge polovice 16. stoletja	115—132
Peterlin Anda, IV., 1958, Detela in pokrajina njegovih junakov	169—200
Plešnar Vilko, IV., 1958, Kamniški industrijski okoliš z ozirom na lastno proizvodnjo vrtnin	277—250
Podbevšek Elka, VII., 1961, Krik iz plamenov	275
Pomlad	276
Pogreb	277
Podbevšek Mirko — Lado, II., 1956, Nekaj zapiskov o kamniških partizanih	11—34
III., 1957, Zapiski iz NOB na Kamniškem	149—175
Podstudenšek Franc — Rok, VII., 1961, Partizanske bolnišnice na Kamniškem	313—332
Polec Janko, I., 1955, Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dvesto letih	51—110
Prešeren Miha, I., 1955, Živinoreja in palnšarstvo v kamniški komuni II., 1956, Sadjarstvo kamniškega okoliša	221—231 160—171
Pucelj France, III., 1957, Dvajset let protituberkuloznega dispanzerja	326—341
Puppis Karel, IV., 1958, O vodnem gospodarstvu Kamniške Bistrice	33—40
Rakovec Ivan, IV., 1958, Geološki razvoj kamniške pokrajine	5—32
Ravnik Roža, I., 1955, Ob petdesetletnici tovarne Stol	237—244
Razpotnik Jože, II., 1956, Problemi združništva na Kamniškem	137—159
Rebolj Viktor, IV., 1958, Plavljenje lesa po hudourniku Kamniški Bistrici	282—290
Rebolj Vladimir, III., 1957, Lesna industrija v območju bivšega kamniškega okraja	287—299
Rot Srečko, II., 1956, O zavodu za usposabljanje invalidne mladine Kamnik	203—209

Sevnik Franjo, VI., 1960, Silva, gozdno in lesno gospodarstvo fakultete za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo univerze v Ljubljani . . .	195—221
Sercelj Alojz (Drobne Franc, Pavlovec Rajko), VI., 1960, Nekaj analiz ter problematika pleistocenskih sedimentov v Lokarjih pri Vodichah	163—194
Šifrer Milan, III., 1957, Pleistocenski razvoj Kamniške Bistrice in pritokov	256—271
Šimenc Stanko, VIII., 1962, Jezik Franca Mihe Paglovca	151—156
Širca Natalija, I., 1955, Zgodovinski oris osnovne šole v Kamniku . . .	177—180
Šivic Anton, IX., 1963, Knežja miza v Kamniški Bistrici	133—136
Škarja Tone, X., 1965, Alpinizem na Kamniškem	147—166
Štok Jože — Korotan, I., 1955, Salndrovci na Kamniškem	115—131
III., 1957, Milena	115—131
Terpinc Milan, II., 1956, Tekstilna industrija	193—197
Valenčič Vlado, III., 1957, Bistriški gozd in kamniški meščani . . .	69—103
IV., 1958, Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja . . .	41—86
V., 1959, O slavninarski domači obrti	165—193
VI., 1960, Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju	5—34
Verstovšek Zvone, I., 1955, Ob desetletnici kamniške gimnazije . . .	159—176
III., 1957, Socialne pesmi druge Albrehtove pesniške zbirke	186—195
Župančičevi verzi v Kamniku	196—197
IV., 1958, Fran Albreht in Ljubljanski Zvon	201—226
V., 1959, Fran Albreht (Ob sedemdesetletnici)	7—14
VII., 1961, Partizanski kraji na Kamniškem	351—386
VIII., 1962, Nekaj statističnih podatkov o šolstvu domžalske in kamniške občine	157—162
IX., 1963, Manom Frana Albrehta	3—6
X., 1965, Ob dvajsetletnici kamniške gimnazije	170—172
Vidali Ivan, VII., 1961, V boj za svobodo	7—274
IX., 1963, Pesniška zapuščina Franje Trojanšek — Zorane	11—44
Vremšak Samo, I., 1955, Zgodovina »Lire«	191—196
Zabrič Srečko, VIII., 1962, Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem	3—56
Muzej v Kamniku	163—170
Zadnikar Marijan, II., 1956, Sadnikarjev muzej v Kamniku	113—119

Z i k a Ivan, II., 1956, Iz zgodovine kamniške tiskarne	234—241
III., 1957, Lovčeve sanje pod Mokrico	104—106
Kamniški Stari grad	107—114
In memoriam	342—343
IV., 1958, Spomeniško varstvo v Kamniku	291
V., 1959, Pisatelj Fran Milčinski o Kamniku	245—254
Zabavljice o kamniških purgarjih	255—262
Kamnik, ki ga ni več	263—268
Bili so zaslužni	269—275
Žičnica na Veliko planino	269—275
Kamniške anekdote	278—280
VI., 1960, Ljudski pisatelj Anton Stražar	67—68
Življenje in delo Andreja Smolnikarja	69—86
Iz zgodovine kamniške keramike	222—225
Našemu sodelavcu v spomin	226
IX., 1963, Kronika Franca Mihaela Paglovca	53—94
X., 1965, Franc Pirc, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki	35—88
Z o r e Franc, I., 1955, Živilska industrija v Kamniku	250—258
Z u p a n č i č Franc — Marjan, VII., 1961, Boj pod Rzenikom na Veliki planini	287—293
Z u p a n č i č M. (E. Pegan), IX., 1963, Najdba novcev iz druge polovice 16. stoletja	115—132
Z a g a r Slavko, VI., 1960, Leto dni industrijske psihologije v gospodarski organizaciji Induplati Jarše	108—156

KAZALO

VLADIMIR KLEMENCIC - MATJAZ JERSIC: Nekateri elementi transformacije Bistriške ravnine	3
TONE CEVC: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom	47
STANE ŠAPEK: Rudarska raziskovalna dela v okolici Sel v Tuhinjski dolini	87
IVAN ZIKA: Anton Stražar, ljudski pisatelj	115
Dodatek k seznamu kamniških meščanskih hiš . .	139
Josip Ogrinec, začetnik slovenske in jugoslovanske šahovske književnosti	159
Še o knežji mizi v dolini Kamniške Bistrice . . .	167
Dalmatinov prevod pentatevha v kamniškem muzeju	180
V Kamniku zložena in uglasbena pesem	185
ZVONE VERSTOVSEK: Kazalo za prvih deset letnikov Kamniškega zbornika	188

MUZEJ KAMNIK
XI
KAMNISKI ZBORNIK
1967

IZDAL IN UREDIL UREDNISKI ODBOR
ODGOVORNI UREDNIK
ZVONE VERSTOVSEK
TISK: CP »GORENJSKI TISK«, KRANJ